

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ
ΣΧΟΛΗ ΝΟΜΙΚΩΝ, ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΓΛΩΣΣΟΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗ ΜΕΤΑΡΡΥΘΜΙΣΗ,
ΟΙ ΙΔΕΟΛΟΓΙΚΕΣ ΑΝΤΙΣΤΑΣΕΙΣ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΠΡΩΤΗ ΔΕΚΑΕΤΙΑ 1976-1986

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

του

Βασίλη Συμεωνίδη

Επίβλεψη από τον επίκουρο καθηγητή κ. Σπύρο Μαρκέτο

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ 2011

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ	3
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	4
ΠΡΩΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ: Η ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΔΙΑΣΤΑΣΗ ΤΗΣ ΣΥΖΗΤΗΣΗΣ ΓΙΑ ΤΗ ΓΛΩΣΣΑ	7
ΔΕΥΤΕΡΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ: Η ΟΡΓΑΝΩΜΕΝΗ ΕΚΔΗΛΩΣΗ ΤΗΣ ΑΝΤΙΔΡΑΣΗΣ.....	12
η Διακήρυξη του Ελληνικού Γλωσσικού Ομίλου.....	12
το πρόσφατο παρελθόν της μεταρρύθμισης και της αντίδρασης.....	16
η δημοτική ως πρότυπη γλώσσα και οι διαστάσεις της συζήτησης.....	22
δύο από τα πρόσωπα που δούλεψαν για την εφαρμογή της μεταρρύθμισης στα σχολεία	24
η διαμόρφωση νέου εκπαιδευτικού κλίματος	29
ΤΡΙΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ: ΔΙΑΧΥΣΗ ΤΗΣ ΑΝΤΙΔΡΑΣΗΣ	37
οργανωμένη αντίδραση.....	37
ελεύθεροι σκοπευτές.....	44
άλλες αντιδράσεις	52
η κατάσταση στην εκπαίδευση	59
η ημερίδα του Μίλωνα.....	75
η αρχαία ελληνική γλώσσα σα φάρμακο για τη γλωσσική πενία	82
ΤΕΤΑΡΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ: Η ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΕΚΦΡΑΣΗ ΤΗΣ ΑΝΤΙΔΡΑΣΗΣ.....	85
χώροι ισχυρής αντίστασης.....	85
γλωσσικά θέματα στη Βουλή.....	88
«ευδοκίμηση» της κοινωνικής αντίστασης.....	92
εξέλιξη της αντιπαράθεσης στην εκπαίδευση.....	94
«Το βάπτισμα των αρχαίων να το υποστούν όλοι»	98
πολιτικές θέσεις	107
ΕΠΙΛΟΓΟΣ.....	112
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	117
ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ	123

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Αφετηρία του ενδιαφέροντός μου υπήρξε η εμπειρική πραγματικότητα και οι αντιφάσεις της γλωσσικής πολιτικής, όπως αυτές εκδηλώνονται στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση. Ένα παράδειγμα μπορεί να δείξει πιο συγκεκριμένα και να σκιαγραφήσει με σαφήνεια την κατάσταση: στο μάθημα των αρχαίων ελληνικών τα Αναλυτικά Προγράμματα και τα σχολικά βιβλία προβλέπουν στο τέλος της Α΄ Λυκείου να έχουν διδαχτεί σχεδόν τα πάντα για την αρχαία αττική διάλεκτο. Στην μία άκρη βρίσκονται οι υπέρμετρες απαιτήσεις της γλωσσικής διδασκαλίας και στην άλλη η αναντίστοιχη επιείκεια που γίνεται αναγκαία λύση στο αδιέξοδο της αναποτελεσματικότητας που χαρακτηρίζει τη διδασκαλία των Αρχαίων Ελληνικών. Πώς εξηγείται αυτή η διάσταση;

Από τα προηγούμενα απορρέουν πρακτικά ζητήματα, όπως είναι η στόχευση της διδασκαλίας, η διάκριση του σημαντικού από το επουσιώδες, η στάση απέναντι στη γλώσσα και στους ομιλητές της, η στάση απέναντι στις γλωσσικές ποικιλίες που μιλούν και γράφουν κατά περίπτωση οι μαθητές και άλλα συναφή ζητήματα.

Γεννιούνται και πλήθος άλλα ερωτήματα που προφανώς δε μπορούν να εξεταστούν στις λίγες σελίδες μιας μεταπτυχιακής εργασίας. Όμως, ίσως μπορεί να περιγραφεί το ιστορικό και πολιτικό πλαίσιο μέσα στο οποίο γεννιούνται και συνεπώς μπορεί να βρουν απάντηση.

Δε θα ήθελα να παρεξηγηθούν οι ευχαριστίες στην κυρία Αγνή Αποστολίδου-Μουμτζάκη, που μου εμπιστεύτηκε και ένα μέρος από το αρχείο του Α.Β. Μουμτζάκη, στον Χρίστο Τσολάκη και στον Φ.Κ. Βώρο. Ευχαριστίες οφείλω και στη Σταυρούλα Φώλια, γιατί διάβασε το δοκίμιο της εργασίας με την οπτική του κοινού αναγνώστη που δεν είναι μνημένος στο θέμα. Τα σχόλιά της με βοήθησαν στη συγγραφή ενός κειμένου που δε θα ήθελα να έχει προαπαιτούμενα για την πρόσληψή του. Ευχαριστώ και τους συναδέλφους μου στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση· χωρίς να το γνωρίζουν, η συνεργασία και οι συζητήσεις μαζί τους για την επίλυση καθημερινών διδακτικών προβλημάτων βοήθησαν στη διαμόρφωση της οπτικής μου και στην τεκμηρίωσή της. Κυρίως ευχαριστώ τον Σπύρο Μαρκέτο, που είχε την επίβλεψή και του οποίου τις επίμονες παρεμβάσεις σε θέματα περιεχομένου και μεθοδολογίας θέλω να πιστεύω ότι αντιλήφθηκα σωστά.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Θα πρέπει να διευκρινιστεί ότι, αν και η εργασία εστιάζεται χρονικά στην περίοδο 1976 – 1986, δε μπορεί να περιοριστεί επακριβώς, επειδή, τόσο η φύση του θέματος, όσο και η προσέγγισή του, αναγκάζουν να αναζητήσουμε τις σχέσεις των γεγονότων και έξω από αυτά τα χρονικά όρια.

Στην εργασία χρησιμοποιείται με περιγραφικό τρόπο ο όρος *αντίδραση* για να δηλωθεί η αμφισβήτηση των αρχών της γλωσσοεκπαιδευτικής μεταρρύθμισης, που αποφασίστηκε από το 1976, και οι ενέργειες που αποσκοπούσαν στην αναθεώρησή της, δηλαδή οι κοινωνικές αντιστάσεις που προέκυψαν. Πρόκειται για απόψεις και πράξεις συντηρητικές, με την έννοια ότι είναι στραμμένες προς το γλωσσικό παρελθόν το οποίο θέλουν να διαφυλάξουν και με το οποίο επιζητούν τη διαρκή σύνδεση. Οι περισσότεροι από τους ισχυρισμούς και τις ιδέες που στήριζαν την αντίδραση δεν ήταν κάτι καινοφανές, όπως επίσης και ορισμένες από τις πρακτικές με τις οποίες εκδηλώθηκαν οι κοινωνικές αντιστάσεις.

Συνέπεια των παραπάνω κρίσεων είναι ότι, εξίσου, η αναίρεση της επιχειρηματολογίας που αντιμαχόταν τη μεταρρύθμιση και η κριτική της συνακόλουθης πρακτικής δεν χαρακτηρίζονταν από πρωτοτυπία. Για παράδειγμα, απέναντι στις γλωσσαμυντορικές θέσεις του περιοδικού «Ευθύνη»¹, το οποίο κατά τη δεκαετία του '80 υπερασπιζόταν με ιδιαίτερη εμμονή το πολυτονικό σύστημα γραφής και εμμέσως μίαν συγκεκριμένη πολιτική αντίληψη για το έθνος, θα μπορούσε να αντιπαρατεθεί η οπτική του Μανόλη Τριανταφυλλίδη που μιλούσε για τον «πατριωτισμό της περισπωμένης». Επίσης, απάντηση έχει ήδη δοθεί από τη συζήτηση που προκάλεσε η ιστορία που έμεινε γνωστή ως «δίκη των τόνων», τη στιγμή που η χώρα βρισκόταν σε Κατοχή.

Ο σκοπός της εργασίας είναι να καταγράψει με ιστορική ματιά την πολιτική διάσταση της συζήτησης για την γλωσσοεκπαιδευτική μεταρρύθμιση 1976, γιατί πίσω από τα γλωσσικά θέματα υποκρύπτονται κοινωνικά και πολιτικά ζητήματα. Το πρώτο κεφάλαιο καταδειχνει το συσχετισμό γλώσσας, έθνους και κοινωνίας και με μία – κατά το δυνατόν – σύντομη ανασκόπηση στο παρελθόν, σχολιάζει τον πολιτικό χαρακτήρα του γλωσσικού ζητήματος στην Ελλάδα. Δίνονται σε αδρές γραμμές το ιστορικό και πολιτικό πλαίσιο όπου εντάσσεται η θεματική της εργασίας.

¹ Στοιχεία μπορούμε να βρούμε σε πολλά τεύχη του περιοδικού. Ενδεικτικά: *Ευθύνη*, τ. 127, Ιούλιος 1982, σ. 378-381, τ. 130, Οκτώβριος 1982, σ. 518, τ. 127, Ιούλιος 1982, σ. 378-381, τ. 139, Ιούλιος 1983, σ. 398, τ. 151, Ιούλιος 1984, σ. 364, τ. 155, Νοέμβριος 1984, σ. 563-566.

Το δεύτερο κεφάλαιο ξεκινά χρονικά από τη Διακήρυξη του Γλωσσικού Ομίλου για την κατάσταση της γλώσσας και αναζητά στο πρόσφατο παρελθόν τις πρώτες αντιδράσεις στη μεταρρύθμιση. Περιγράφει την κατάσταση που διαμορφώνεται στην εκπαίδευση σχετικά με τη γλωσσική παιδεία και αναφέρεται σε πρόσωπα που υπηρέτησαν τη νέα κατεύθυνση. Τέλος δείχνει με ποιον τρόπο εκφράστηκε το νέο κλίμα στα γλωσσοεκπαιδευτικά ζητήματα.

Το επόμενο κεφάλαιο εστιάζει στη διάχυση της αντίστασης στη μεταρρύθμιση. Παρουσιάζει την οργανωμένη αντίδραση από φορείς πολιτισμού και άτομα που δε φαίνεται να εντάσσονταν κάπου συγκεκριμένα και ποικίλες αντιδράσεις που αλληλοπλέκονται. Παρουσιάζεται η εξέλιξη της κατάστασης στην εκπαίδευση και η δουλειά που γινόταν από όσους πίστεψαν στη μεταρρύθμιση, σε αντίθεση με το γενικότερο κλίμα που φαίνεται ότι είχε αντιστραφεί και οδηγούσε σε στοιχεία του παρελθόντος που είχαν απορριφτεί. Εκεί, στο παρελθόν βρέθηκε και η θεραπεία για την γλωσσική κακοδαιμονία, στην επαναφορά των αρχαίων ελληνικών.

Στο τέταρτο κεφάλαιο θέμα είναι η πολιτική έκφραση της αντιμεταρρύθμισης. Παρουσιάζονται οι χώροι ισχυρής αντίστασης στις αλλαγές και γλωσσικά ζητήματα που απασχόλησαν τη Βουλή. Παράλληλα, το κλίμα οξύνθηκε στην εκπαίδευση καθώς ακούγονταν όλο και περισσότερο φωνές που αμφισβητούν τις πολιτικές επιλογές του 1976. Αφορμές δόθηκαν από τους διαγωνισμούς για την εισαγωγή στα Πανεπιστήμια και από τις δηλώσεις του Υπουργού Παιδείας, το δημοσιογραφικό ενδιαφέρον συντήρησε καθημερινή συζήτηση για τα γλωσσοεκπαιδευτικά ζητήματα και κυρίως για τη θέση και το ρόλο των αρχαίων, κάτι που επισκίασε κάθε εκπαιδευτικό πρόβλημα της μέσης εκπαίδευσης. Χαρακτηριστικό είναι ότι οι συντηρητικές γλωσσικές θέσεις εμβόλισαν όλους τους πολιτικούς χώρους.

Στον επίλογο της εργασίας, θα δοκιμάσουμε να συμπεράνουμε και να καταλήξουμε ποιοι ήταν οι άξονες εκείνοι που έγιναν αντικείμενο συζήτησης και στήριξαν την κοινωνική αντίσταση στη μεταρρύθμιση. Κατά δεύτερο λόγο τα συμπεράσματα αφορούν τη στάση και την τακτική όσων δούλεψαν πιστά για τις γλωσσοεκπαιδευτικές αλλαγές και όσων την αντιστρατεύτηκαν. Τελικά, φάνηκε ότι με τη βοήθεια της ιστορίας μπορούν να φωτιστούν και τα ερωτήματα που θέτουν άλλες επιστήμες, ώστε να δοθούν απαντήσεις.

Θα πρέπει, τέλος, να διευκρινίσω ότι ήταν συχνά δύσκολη η επιλογή της βιβλιογραφίας, επειδή είναι ιδιαίτερα πληθωρική. Σε κάποιες περιπτώσεις προτίμησα όχι τόσο γνωστές πηγές, ακριβώς για να διαφανεί το εύρος του θέματος. Επίσης προτίμησα να

σταθώ πιο κοντά στην εκπαίδευση επειδή εκεί διαχέονται πρακτικά οι πολιτικές επιλογές – κυρίως – για ένα τέτοιο θέμα. Έτσι αξιοποίησα σχετικά βιβλία και περιοδικά και ανέτρεξα σε πρωτογενείς πηγές, ώστε να κάνω και τη δική μου ανάγνωση των γεγονότων.

ΠΡΩΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ: Η ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΔΙΑΣΤΑΣΗ ΤΗΣ ΣΥΖΗΤΗΣΗΣ ΓΙΑ ΤΗ ΓΛΩΣΣΑ

Η τακτική της αντίδρασης σε κάθε προσπάθεια γλωσσικής μεταρρύθμισης στην εκπαίδευση και στην επίσημη δημόσια έκφραση της ελληνικής πολιτείας επέβαλλε – και ίσως επιβάλλει ακόμα – την υποβάθμιση του γλωσσικού και πολιτιστικού παρόντος και των χαρακτηριστικών της ελληνικότητας όπως αναδιαμορφώνονται μέσα στη σύγχρονη ιστορική συγκυρία· συνακόλουθη είναι η υποτίμηση των ομιλητών της γλώσσας και ορισμένων γλωσσικών ποικιλιών που εξυπηρετούν συγκεκριμένες ανάγκες. Αποτέλεσμα της απαξίωσης είναι να φαντάζει σα σωτήρια λύση η καταφυγή στο παρελθόν, η εξύψωση μιας άλλης μυθικής ελληνικότητας και μιας άλλης γλώσσας, δηλαδή η καταφυγή στην κλασική αρχαιότητα. Αυτή είναι η λύση που υποκαθιστά την εθνική αξία με την οικειοποίηση της αρχαιότητας, που θεωρεί τη γλωσσική εξέλιξη παρακμή και τη συνέχεια μέσα στο χρόνο μοναδικότητα του ελληνικού έθνους, που στηρίζεται και αποδεικνύεται από τη διαχρονία της γλώσσας, κάτι μου μόνο η ελληνική γλώσσα έχει σε τέτοιο βαθμό ομοιότητας και διάρκειας².

Άρα, λοιπόν, σκοπός αυτής της εργασίας δεν είναι να επαναλάβει όσα έχουν ειπωθεί από πολλές πλευρές για το γλωσσικό ζήτημα και τις επιμέρους συζητήσεις που τροφοδότησε – ή και τροφοδοτεί ακόμα. Οι επαναλήψεις αυτές γίνονται αναπόφευκτες ακριβώς και μόνο επειδή στην εξέλιξη της ιστορίας επανατίθενται οι ίδιες ενστάσεις που προκαλούν και τις ανάλογες εντάσεις. Σκοπός της εργασίας είναι να καταγράψει την εμφάνιση, τη διάχυση και την πολιτική έκφραση της αντίδρασης. Παράλληλα με την ιστορική καταγραφή, ο σχολιασμός σκοπεύει να καταδείξει με ποιον τρόπο, πίσω από τα γλωσσικά θέματα, διακυβεύονται συμφέροντα που πρωτίστως σχετίζονται με την ιδέα του έθνους και τον τρόπο που το αντιλαμβάνονται διαφορετικές κοινωνικές ομάδες, συνεπώς και τον τρόπο που τα γλωσσικά θέματα συσχετίζονται με την κοινωνική διάρθρωση. Αυτό δεν καταδεικνύεται μόνο από το λόγο όσων υπερασπίστηκαν ή δούλεψαν για την εφαρμογή της μεταρρύθμισης, αλλά περισσότερο από το λόγο όσων αντέδρασαν σε συγκεκριμένες μεταρρυθμιστικές προτάσεις. Ενδεικτικά, ο Κώστας Τσιρόπουλος, εκδότης του περιοδικού «Ευθύνη», θεωρεί ρητά ότι η γλώσσα είναι «βαθεία και μυστηριώδης ψυχή

² Άννα Φραγκουδάκη, *Η γλώσσα και το έθνος, 1880 – 1980, εκατό χρόνια αγώνες για την αυθεντική ελληνική γλώσσα*, Αθήνα, Αλεξάνδρεια, 2001, σ. 141-152

του έθνους»³. Θα σχολιάσουμε παρακάτω το χαρακτηρισμό «μυστηριώδης» που δεν επιτρέπει να διαφανούν οι όροι της συσχέτισης γλώσσας και έθνους. Ας δούμε και ένα δεύτερο παράδειγμα: ο Χρήστος Γιανναράς αμφισβητεί ότι η καθιέρωση της δημοτικής το 1976 έλυσε το γλωσσικό πρόβλημα και ισχυρίζεται ότι η αρχαΐζουσα τάση «ενσαρκώνει μια διαχρονική ενότητα αιώνων, χωρίς να παύει να είναι ζωντανή γλώσσα»· αυτόν το ρόλο, να αναδείξει τη συνέχεια του έθνους, πρέπει να παίζει η διδασκαλία της αρχαίας ελληνικής στα σχολεία⁴. Σχετικά με τα κοινωνικά συμφραζόμενα της συζήτησης, μπορούμε να δούμε συγκεκριμένα την απαξιωτική στάση στις απόψεις του Σαράντου Καργάκου για τη γλώσσα επαγγελματιών ομάδων που δεν απολαμβάνουν κοινωνικό κύρος, όπως πλανόδιοι οπωροπώλες και μάστορες⁵.

Αυτό που έχει δείξει η ιστορική επιστήμη είναι ότι δεν υπάρχει καμία αυτονόητη ή φυσική σχέση μεταξύ της γλωσσικής και της εθνικής συνείδησης, αλλά η συνάντηση και ο συσχετισμός των δύο επιβλήθηκε από την εξέλιξη του εθνικισμού· κάτι τέτοιο ισχύει και για την ελληνική περίπτωση, στην οποία η γλωσσική συνείδηση προϋπάρχει και τίποτα δεν πιστοποιεί ότι απ' αυτή απορρέει η εθνική συνείδηση⁶. Ο Α.-Φ. Χριστίδης έχει δείξει ότι τα ζητήματα της γλωσσικής ομογενοποίησης και ποικιλομορφίας θα πρέπει να εξετάζονται με ιστορικούς όρους μέσα στις συγκεκριμένες συνθήκες που τα συσχετίζουν με συγκεκριμένες δυνάμεις στην ιστορική εξέλιξη. Από τη μία, κάθε έθνος στις εξωτερικές του σχέσεις φυσικοποιεί τη γλωσσική πολυμορφία με σκοπό να αναδείξει τη δική του ξεχωριστή γλωσσική ταυτότητα και να την καταστήσει βασικό χαρακτηριστικό της εθνικής ταυτότητας. Από τη άλλη – κάτι που μας ενδιαφέρει περισσότερο – το έθνος στο εσωτερικό του προσπαθεί να πετύχει τη γλωσσική ομοιογένεια και αυτό καθορίζει την πολιτική για τη δημιουργία μιας εθνικής κοινής γλώσσας που θα αναχθεί σε πρότυπη (standard). Για να επιτευχθεί αυτό είναι αναγκαίο να εξαλείφονται οι ενδοεθνικές περιπτώσεις γλωσσικής ποικιλομορφίας με το στιγματισμό των ιδιωμάτων, των διαλέκτων και των κοινωνικών ποικιλιών που αποκλίνουν από την πρότυπη γλώσσα. Περισσότερο αναγκαίο είναι να εξαλείφονται οι περιπτώσεις ενδοεθνικής εθνικής αλλογλωσσίας. Με την πρακτική αυτή η εθνική γλώσσα καθίσταται και ψυχή του έθνους· κατά συνέπεια θα

³ Κώστας Ε. Τσιρόπουλος, «Η γλώσσα μας στους καιρούς μας», *Ευθύνη*, τ. 174, Ιούνιος 1986, σ. 308

⁴ Χρήστος Γιανναράς, «Το άλυτο γλωσσικό μας πρόβλημα», στο Χρήστος Γιανναράς, *Νεοελληνική Ταυτότητα*, Αθήνα, Γρηγόρη, 2001 [1978], σ. 148, 155-156

⁵ Σαράντος Ι. Καργάκος, *Αλαλία, ήτοι το σύγχρονο γλωσσικό μας πανόραμα*, Αθήνα, Gutenberg, 2005 [1985], σ. 31, 39

⁶ Έλλη Σκοπετέα, «Γλωσσική συνείδηση στα Βαλκάνια», στο Α.-Φ. Χριστίδης (επιμ.), *Γλώσσα, κοινωνία, ιστορία: η Ευρώπη του νότου*, Αθήνα - Θεσσαλονίκη, Υπεπθ/ Διεύθυνση διεθνών εκπαιδευτικών σχέσεων/ Κέντρο ελληνικής γλώσσας, 2002, σ. 30-31

πρέπει να έχει την ανάλογη φροντίδα που θα εξασφαλίζει την καθαρότητά της⁷. Δηλαδή καθίσταται μοναδικό και ενιαίο φανερό χαρακτηριστικό της εθνικής ταυτότητας. Αίρεται έτσι ο «μυστηριώδης» χαρακτήρας – κατά την έκφραση του Τσιρόπουλου – από το φως της επιστημονικής προσέγγισης και ερμηνείας. Μιλάμε λοιπόν για την «καταγωγική συμμετοχή στο “συμβολικό κεφάλαιο” της αρχαιότητας» και για «εθνικιστική αναδίπλωση» με συνέπειες και διαστάσεις στο χώρο της γλώσσας και του πολιτισμού⁸.

Αν οι διαπιστώσεις της προηγούμενης παραγράφου ισχύουν συγκεκριμένα και για όλα τα βαλκανικά έθνη, για μας είναι σκόπιμο να σταθούμε λίγο περισσότερο στην ελληνική περίπτωση. Η πολιτική και εθνική διάσταση που έχουν τα γλωσσικά θέματα φαίνεται καθαρά στο ζήτημα της αλλογλωσσίας πληθυσμών που υιοθετούσαν την ελληνική εθνική συνείδηση. Ακόμη και την περίοδο της μεταπολίτευσης, που μας ενδιαφέρει, η κρατική πολιτική επέβαλε την αποσιώπηση σχετικά με την ύπαρξη γλωσσικών μειονοτήτων κυρίως στην περιοχή της Μακεδονίας. Οι λόγοι που επέβαλαν αυτήν την πολιτική σχετίζονται με τις διακρατικές σχέσεις και με το ζήτημα της εθνικής ταυτότητας και της εθνικής ομοιογένειας, στοιχείο της οποίας, όπως είδαμε, έχει γίνει η γλώσσα του πληθυσμού⁹. Αν στο ζήτημα της αλλογλωσσίας είναι ευδιάκριτος ο πολιτικός χαρακτήρας, τα πράγματα είναι πιο σύνθετα όταν πρόκειται για τις γλωσσικές ποικιλίες της ελληνικής. Ακολουθεί η σύντομη ανασκόπηση του γλωσσικού ζητήματος που θα καταδείξει τον πολιτικό χαρακτήρα του.

Από το 19^ο αιώνα υπήρξε συνάρθρωση της γλώσσας και της κοινωνίας και πιο ειδικά των κοινωνικών τάξεων και εθνοτικών ομάδων καθώς η κοινωνία δεν έχει ομοιόμορφο χαρακτήρα. Ο εξελληνισμός του πληθυσμού σε μεγάλο βαθμό βασίζεται στην αντίληψη για τη γλώσσα, επειδή αυτή καθορίζει και το χρονικό άξονα της ιστορίας του έθνους. Δηλαδή, ούτε λίγο ούτε πολύ, η ιστορία της γλώσσας γίνεται η μήτρα για την ιστορία του έθνους και κατά συνέπεια η αναγωγή της επίσημης ελληνικής γλώσσας στην αρχαιότητα συνεπαγόταν και την αναγωγή του έθνους στην αρχαιότητα. Αυτό αποτελεί βάση της ελληνικής εθνικής ιδεολογίας. Ο εξαρχαϊσμός της γλώσσας μπορούσε

⁷ Α.-Φ. Χριστίδης, «Γλωσσική ομοιογένεια – γλωσσική ποικιλομορφία», στο Α.-Φ. Χριστίδης (επιμ.), *Γλώσσα, γλώσσες στην Ευρώπη*, Αθήνα, Υπεπθ/ Διεύθυνση διεθνών εκπαιδευτικών σχέσεων/ Κέντρο ελληνικής γλώσσας, 2001, σ. 15

⁸ Α.-Φ. Χριστίδης, *Γλώσσα, πολιτική, πολιτισμός*, Αθήνα, Πόλις, 2002, σ. 11-12

⁹ Τάσος Κωστόπουλος, *Η απαγορευμένη γλώσσα*, Αθήνα, Μαύρη Λίστα, 2002, σ. 284 – 308. Βλέπε και «Αφιέρωμα στον Λουκά Τσιτσιπή», στο Διεθνές Συνέδριο με θέμα «2008, Ευρωπαϊκό έτος διαπολιτισμικού διαλόγου», σ. 41-44, http://www.frl.auth.gr/sites/congres/pdf/AFIEROMA_TSITSIPI.pdf, ανάκτηση την 28/6/2011

περισσότερο να επιτευχθεί σε επίπεδο λέξεων και λεκτικών τύπων, δηλαδή σε επίπεδο γραμματικής, ενώ ήταν δυσκολότερο ή αδύνατο να επιτευχθεί στο επίπεδο της γλωσσικής δομής, δηλαδή του συντακτικού, όπου όμως δημιουργούσε σύγχυση και υβριδικές εκφράσεις¹⁰. Για το λόγο αυτόν, το συντακτικό της ομιλούμενης γλώσσας έμενε περισσότερο στη συγχρονική διάσταση και η γραμματική της αρχαίας τόνιζε τη διαχρονία της γλώσσας. Αυτό είναι μία επισήμανση που μας χρειάζεται για να εξηγήσουμε τις απόψεις της αντίδρασης στη γλωσσοεκπαιδευτική μεταρρύθμιση του 1976. Βλέποντας τα πράγματα από αυτήν την οπτική καταλαβαίνουμε ότι η επικράτηση της καθαρεύουσας είναι βασική συνισταμένη για την ιδεολογία του εξελληνισμού. Με αυτήν τη έννοια ο γλωσσαμυντορισμός ως υπεράσπιση του γλωσσικού παρελθόντος είναι στενά συνδεδεμένος με την ελληνικότητα που πιστοποιείται από τη γλωσσική σύνδεση με την αρχαία ελληνική γλώσσα. Αντίθετα, ο δημοτικισμός έθεσε το γλωσσικό ζήτημα μαζί με μία διαφορετική αξιολόγηση για την ιστορία της γλώσσας. Πρακτικά, η δημοτική γλώσσα μπορούσε να γίνει φορέας αφομοίωσης των αλλόγλωσσων πληθυσμών του ελληνικού κράτους· δηλαδή, μπορούσε ως εθνική γλώσσα να αντιπαρατεθεί στην πολυγλωσσία του πληθυσμού και να συντελέσει στην ομογενοποίηση του.

Ο δημοτικισμός από την εποχή του Ψυχάρη συνδέεται με ένα ευρύ φάσμα πολιτικής από τον εθνικισμό ως το σοσιαλισμό και αυτό κάνει δύσκολη και αθέμιτη τη γενική συνεπαγωγή που συνδέει γλωσσικές και πολιτικές αντιλήψεις στα δίπολα δημοτικισμός – πρόοδος και καθαρευουσιανισμός – συντήρηση. Στην πραγματικότητα, ο ίδιος ο δημοτικισμός αναίρεσε την πολιτική ερμηνεία που τον συνέδεε με την αριστερά και καταλόγιζε πολιτική αντιδραστικότητα στον καθαρευουσιανισμό¹¹. Βέβαια έχουν ενδιαφέρον ορισμένες τομές στο γλωσσικό ζήτημα, επειδή γίνονται και τομές στο ζήτημα της εθνικής ιδεολογίας. Για παράδειγμα, με τη λογοτεχνική γενιά του '30 η δημοτική κερδίζει το παιχνίδι στη λογοτεχνία και έτσι η καθαρεύουσα υποβιβάζεται από «εθνική» σε «κρατική» γλώσσα¹².

Ωστόσο, με την ήττα της Αριστεράς στον Εμφύλιο έχουμε αποτέλεσμα και την ποινικοποίηση της δημοτικής. Αυτό είχε συνέπεια, κατά τη δεκαετία του '50, η υιοθέτηση της καθαρεύουσας ή της δημοτικής να σημαίνει αυτόματα και την υπαγωγή σε πολιτική

¹⁰ Τέτοια υβριδική έκφραση είναι και η φράση «πέρα της καθαρευούσης και της δημοτικής», Γιώργος Λαμπσίδης, «Κινδυνεύει ή όχι η γλώσσα μας», στο, Ελληνικός Γλωσσικός Όμιλος, *Ελληνική Γλώσσα, αναζητήσεις και συζητήσεις*, Αθήνα, Καρδαμίτσα, 1984, σ. 89

¹¹ Άννα Φραγκουδάκη, *Η γλώσσα και το έθνος*, ό.π., σ. 27 - 28

¹² Αντώνης Λιάκος, «Γλώσσα και έθνος», Πύλη για την ελληνική γλώσσα, http://www.greek-language.gr/greekLang/studies/history/thema_18/index.html, ανάκτηση την 28/6/2011

ιδεολογία. Στη συνέχεια όμως το τέλος της δικτατορίας 1967-1974 έγινε και το ιστορικό γεγονός που αφαιρεί κάθε πολιτικό έρεισμα από την καθαρεύουσα. Στις αποφάνσεις αυτές καταλήγει η επιστημονική κοινότητα εκκινώντας τόσο από την οπτική της ιστορίας, όσο και της κοινωνιολογίας της εκπαίδευσης¹³.

Το συμπέρασμα που μπορούμε να δεχτούμε μετά απ' όλα αυτά είναι ότι, ενώ το γλωσσικό ζήτημα στην Ελλάδα έχει λυθεί, όσον αφορά τους γλωσσικούς και γλωσσολογικούς όρους, συνεχίζει να τίθεται με όρους πολιτικούς ανάλογα με την ιστορική συγκυρία. Κατά τη μεταπολίτευση ολοκληρώθηκε ο κύκλος που άνοιξε μεταπολεμικά με την αναγνώριση δημοτικής που σήμαινε και τη συμβολική αναγνώριση της γλώσσας των μεσαίων κοινωνικών στρωμάτων τα οποία παράλληλα με την ιεραρχική άνοδό τους επιζητούσαν και την καταξίωση της γλώσσας που μιλούσαν¹⁴. Ίσως σ' έναν βαθμό, με βάση τα προηγούμενα γίνεται κατανοητό για ποιους λόγους άργησε να εκδηλωθεί η κοινωνική αντίσταση και η οργανωμένη αντίδραση στη μεταρρύθμιση του 1976. Οι αρχικές αντιδράσεις στη γλωσσοεκπαιδευτική μεταρρύθμιση ήταν λίγες και αμήχανες.

---

¹³ στο ίδιο και Άννα Φραγκουδάκη, *Η γλώσσα και το έθνος*, ό.π., σ. 73-84

¹⁴ Αντώνης Λιάκος, ό.π.

ΔΕΥΤΕΡΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ: Η ΟΡΓΑΝΩΜΕΝΗ ΕΚΔΗΛΩΣΗ ΤΗΣ ΑΝΤΙΔΡΑΣΗΣ

η Διακήρυξη του Ελληνικού Γλωσσικού Ομίλου

Το ελληνικό Ίντερνετ έχει αρκετές σελίδες που αναφέρονται στην καθιέρωση του μονοτονικού. Οι περισσότερες απ' αυτές στοχεύουν στην επαναφορά του πολυτονικού συστήματος γραφής και προπαγανδίζουν τη χρήση του· ανάμεσα στα άλλα αναπαράγουν στοιχεία από τη συνεδρίαση της Βουλής το βράδυ της 11ης Ιανουαρίου 1982¹⁵, τονίζουν κυρίως τον «αιφνιδιαστικό» χαρακτήρα της ρύθμισης και αναφέρουν τις πρώτες αντιδράσεις. Το γεγονός είναι ότι ο Υπουργός Παιδείας Ελευθέριος Βερυβάκης έθεσε το ζήτημα της τονικής απλοποίησης στο πλαίσιο συζήτησης για την εγγραφή μαθητών στα Λύκεια. Αυτό όμως δε έγινε αιφνιδιαστικά. Ήδη από το Δεκέμβριο 1981 το Υπουργείο Παιδείας είχε εκδώσει σχετική απόφαση¹⁶ για την εισαγωγή του μονοτονικού στην εκπαίδευση και είχε γνωστοποιήσει την πρόθεσή του να το καθιερώσει πριν από τα Χριστούγεννα. Πολύ περισσότερο το μονοτονικό χρησιμοποιούνταν από καιρό ακόμα και σε ορισμένα ανώτατα εκπαιδευτικά ιδρύματα. Επιπλέον, και στη Βουλή είχε ξανασυζητηθεί κατ' επανάληψη. Για παράδειγμα, μία φορά όταν είχε τεθεί η καθιέρωσή του με πρόταση του ΠΑΣΟΚ, αλλά δεν είχε ψηφιστεί¹⁷ και μια δεύτερη το Μάιο 1980, όταν μάλιστα ο Π. Κανελλόπουλος είχε διατυπώσει τις επιφυλάξεις του¹⁸. Τελικά, το μονοτονικό καθιερώθηκε – ή καλύτερα έγινε επίσημα αποδεκτό – οριστικά με το Προεδρικό Διάταγμα 297 του 1982¹⁹.

Η σχετική ρύθμιση θεωρείται συνέχεια της γλωσσοεκπαιδευτικής μεταρρύθμισης που ξεκίνησε από το 1976· εκτιμάται ότι έγινε δεκτή χωρίς πολλές διαμαρτυρίες, αλλά προκάλεσε αντιδράσεις από μέρος του πνευματικού κόσμου. Οι αντιδράσεις αυτές έχουν ως κεντρικό άξονα το φόβο για την άλωση της ελληνικής γλώσσας σε μια κατεύθυνση που τελικά θα οδηγήσει στην επιβολή της φωνητικής γραφής. Παρενθετικά, είναι αναγκαίο να ξαναθυμίσουμε εδώ ότι το ενδιαφέρον μας δεν εστιάζεται στη γλωσσολογική, αλλά στην

¹⁵ Αφιέρωμα στο περιοδικό *Νέμεσις*, «Πως ψηφίστηκε το μονοτονικό», ανάκτηση την 28/6/2011 από τους δικτυακούς τόπους: <http://www.abnet.agrino.org/htmls/Z/Z007.html> και <http://www.antibaro.gr/node/165>

¹⁶ Υπεπθ, 1981, Φ 900.43/4/9/14145/2.12.1981, ανάκτηση την 28/6/2011 από το δικτυακό τόπο <http://www.abnet.agrino.org/htmls/Z/Z007.html>

¹⁷ Νίκος Σαραντάκος, «Από το 1976 έως το 1982», <http://www.sarantakos.com/language/mon76-81.html> και Ριζοσπάστης, 27/7/1979 <http://www.sarantakos.com/language/monof79.html>, ανάκτηση την 28/6/2011

¹⁸ Βασίλειος Φόρης, *Το μονοτονικό, η ορθογραφία και η γλώσσα. Έξι επιφυλλίδες στην Καθημερινή*, Αθήνα, 1980, σ. 1-2

¹⁹ Χρήστος Κάτσικας & Κώστας Θεριανός, *Ιστορία της νεοελληνικής εκπαίδευσης, από την ίδρυση του ελληνικού κράτους μέχρι το 2007*, Αθήνα, Σαββάλας, 2007, σ. 245

πολιτική διάσταση του ζητήματος, εφόσον κάθε νομοθετική παρέμβαση προκαλεί και πολιτικές συζητήσεις σχετικά με το σχεδιασμό και την εφαρμογή της γλωσσικής πολιτικής²⁰. Ως πολιτική συζήτηση γίνονται αντιληπτά και όσα ακολουθούν.

Η πιο σημαντική οργανωμένη και συλλογική αντίδραση εκδηλώθηκε στις 18 Μαρτίου 1982, όταν δημοσιεύτηκε στον ημερήσιο τύπο²¹ «Διακήρυξη» επτά ανθρώπων των γραμμάτων και των τεχνών με την οποία δήλωναν την ίδρυση του Ελληνικού Γλωσσικού Ομίλου (ΕΓΟ) και εκφράζανε τις ανησυχίες τους που αφορούσαν τη γλώσσα. Πιο συγκεκριμένα και προσπαθώντας να σχηματοποιήσουμε, το κείμενο στρέφεται σε δυο κατευθύνσεις. Από τη μια, οι συντάκτες αμφισβητούν τη «νομοθετική στοιχειοθέτηση» της γλώσσας, διαπιστώνουν ότι η ελληνική γλώσσα κινδυνεύει όσο ποτέ, χαρακτηρίζουν τις αλλαγές που γίνονται «ξεπερασμένο γλωσσαμυντορισμό, εν ονόματι μιας τεχνητής Δημοτικής». Από την άλλη, διακηρύσσουν ότι δεν υπάρχει το δίλημμα ανάμεσα στη δημοτική και την καθαρεύουσα, επειδή η ελληνική γλώσσα είναι «ενιαία» με «μιαν αδιάκοπη γλωσσική συνέχεια και πλούτο τεσσάρων χιλιάδων ετών». Αυτό ακριβώς το χαρακτηριστικό καθιστά την ελληνική διαφορετική από τις άλλες γλώσσες, εφόσον σ' αυτήν ανάγεται «η γλωσσική οργάνωση και έκφραση του σημερινού κόσμου όπως διαμορφώθηκε μέσα από την πορεία του Ευρωπαϊκού πολιτισμού». Στο κείμενο της Διακήρυξης, μέσα από περίτεχνη διατύπωση η ελληνική γλώσσα παρουσιάζεται ιδιαίτερα «σημαντική» σε σχέση με τις άλλες «σημαντικές» γλώσσες²².

Αξίζει να προσέξουμε περισσότερο την επόμενη φράση: «Σήμερα, εκτός των άλλων, ένας ξεπερασμένος γλωσσαμυντορισμός, εν ονόματι μιας τεχνητής Δημοτικής, μας θυμίζει όλο και περισσότερο τους καθαρευουσιάνους γλωσσαμύντορες του παρελθόντος». Η φράση αυτή έχει ξεχωριστή σημασία για δυο λόγους· θυμίζει το οξύ παρελθόν του γλωσσικού ζητήματος στην Ελλάδα και καταλογίζει στους υπερασπιστές της δημοτικής τις μεθόδους και τους τρόπους που χρησιμοποίησαν κατά το παρελθόν οι οπαδοί της καθαρεύουσας. Φαίνεται να έχουμε αντιστροφή της οπτικής και της επιχειρηματολογίας σχετικά με τη στάση απέναντι στην εξέλιξη της γλώσσας, τακτική που θα δούμε να

²⁰ Ελένη Καραντζόλα, «Ευρωπαϊκός γλωσσικός σχεδιασμός και γραπτή μορφή της νέας ελληνικής», στο *Η ελληνική γλώσσα στη διευρυμένη Ευρωπαϊκή Ένωση: Γλωσσικός πλουραλισμός και εθνοκεντρισμός* (πρακτικά συνεδρίου), Αθήνα, Κέντρο Λογοτεχνικής Μετάφρασης, 1996, σ. 95-102 (γαλλικό κείμενο 343-350), ανάκτηση την 28/6/2011 από την Πύλη για την ελληνική γλώσσα, http://www.greek-language.gr/greekLang/modern_greek/studies/europe/B6/index.html, ανάκτηση την 28/6/2011

²¹ *Καθημερινή* 18/3/1982, δημοσίευμα με τίτλο «Σύγχυση και παραφθορά στη γλωσσική έκφραση». Η Διακήρυξη αναδημοσιεύτηκε σε πολλά έντυπα και έγινε ευρέως γνωστή.

²² Ελληνικός Γλωσσικός Όμιλος, ό.π, 1984, σ. 11-13

εφαρμόζεται σε πολλές περιπτώσεις στο λόγο όσων εκφράζανε τις κοινωνικές αντιστάσεις. Επίσης, ο χαρακτηρισμός της δημοτικής ως «τεχνητής» γλώσσας φαίνεται ότι έχει μεγάλη ιστορία, όπως θα δούμε παρακάτω προσέχοντας συγκεκριμένα αποσπάσματα.

Θα πρέπει να σταθούμε λίγο περισσότερο και στα ονόματα αυτών που υπογράψαν τη διακήρυξη και τα οποία έχουν ιδιαίτερη σημασία, επειδή – εκτός από τη διαπίστωση ότι είναι γνωστά, σημαντικά ονόματα από το χώρο της επιστήμης και της τέχνης – δείχνουν και την πολύπλευρη διασπορά των συγκεκριμένων ιδεών σε ποικίλους πνευματικούς χώρους. Αυτοί που υπογράφουν είναι ένας γνωστός ποιητής πολυτραγουδισμένος και βραβευμένος με το Νόμπελ (Οδυσσέας Ελύτης), ένας γλωσσολόγος στο παλιότερο ελληνικό πανεπιστήμιο (Γεώργιος Μπαμπινιώτης), ένας γνωστός ψυχίατρος με αντιστασιακή δράση κατά την περίοδο της Κατοχής και με διεθνή επιστημονική καριέρα (Αριστοτέλης Νικολαΐδης), ένας ανώτατος δικαστικός γνωστός από τη δίκη και καταδίκη των πρωταίτιων της πρόσφατης – τότε – επταετούς δικτατορίας (Γιάννης Ντεγιάννης), ένας γνωστός φιλόλογος πανεπιστημιακός με επιστημονική παρουσία πρώτα στην Ευρώπη και από το 1973 στη Φιλοσοφική σχολή της Αθήνας (Αριστόξενος Σκιαδάς) ένας εικαστικός καλλιτέχνης που αρχικά έκανε και σπουδές φιλολογίας και που από το 1974 κατέχει την έδρα των Εικαστικών Τεχνών στην Ακαδημία Αθηνών (Νίκος Χατζηκυριάκος-Γκίκας) και ένας ψυχίατρος – νευροψυχολόγος που ήταν περισσότερο γνωστός ως πεζογράφος (Γιώργος Χειμωνάς).

Ο Αντρέας Μπελεζίνης ισχυρίζεται ότι το κείμενο, στο μεγαλύτερο μέρος του, ήταν γραμμένο από τον Αριστοτέλη Νικολαΐδη και ότι απηχούσε εμμονές του συντάκτη του για την ετυμολογική συνέχεια της ελληνικής γλώσσας· αντίθετα, ο Ελύτης, ο Χειμωνάς, ο Σκιαδάς και ίσως ο Μπαμπινιώτης πιθανόν δεν ήξεραν τι ακριβώς υπέγραφαν²³. Όμως, ο Μπελεζίνης σε άλλο παλιότερο κείμενό του χαρακτηρίζει τον Μπαμπινιώτη «θεωρητικό του ΕΓΟ» και βρίσκει ομοιότητες ανάμεσα στο περιεχόμενο της Διακήρυξης και σε απόψεις που είχε διατυπώσει ο γλωσσολόγος ήδη από το 1972²⁴. Ο Μπαμπινιώτης από την πλευρά του αποδέχεται συνειδητά το περιεχόμενο της Διακήρυξης²⁵. Παράλληλα, ο Γιώργος Βελουδής, καθηγητής Νεοελληνικής και Συγκριτικής Γραμματολογίας στο Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, έχει διατυπώσει την άποψη

²³ Αντρέας Μπελεζίνης, «Ελλείψεις και ελλείμματα ενός λεξικού», *Ελευθεροτυπία*, Βιβλιοθήκη, 20/06/2008, http://archive.enet.gr/online/online_issues?pid=51&dt=20/06/2008&id=10084416, ανάκτηση στις 29/6/2011

²⁴ Αντρέας Μπελεζίνης, «Η νέα ελληνική γλώσσα και οι διαστάσεις της», στο Ελληνικός Γλωσσικός Όμιλος, ό.π., 1984, σ. 40-43, [Αυγή, 8/5/1982]

²⁵ Γεώργιος Μπαμπινιώτης, «Νεοελληνική γλώσσα, μέριμνα, αμεριμνησία και υπερπροστασία», στο ίδιο, σ. 150-151, [Καθημερινή, 27/5/1982, 3/6/1982, 10/6/1982, 17/6/1982]

ότι η αφετηρία αυτής της κινδυνολογίας για τη γλώσσα σχετίζεται πιθανότατα με τον Γ. Μπαμπινιώτη. Σύμφωνα με τον Βελουδή, ο «Ελληνικός Γλωσσικός Όμιλος» έγινε ο κύριος εκφραστής της κινδυνολογίας για τη γλώσσα κατά τη δεκαετία του '80· σ' αυτόν «συμμετείχαν μερικοί σεσημασμένοι εθνικόφρονες γλωσσαμύνητες, σταυροφόροι μιας νέας γλωσσικής ξενηλασίας». Η παραπάνω κρίση τεκμηριώνεται και από τη διαπίστωση ότι οι κάποιες από τις ιδέες που πρόσβευε ο «Γλωσσικός Όμιλος» πρωτοδιατυπώθηκαν σε βιβλίο με τον τίτλο «Εθνική γλώσσα», που εκδόθηκε από το «Αρχηγείο Ενόπλων Δυνάμεων»²⁶.

Στο συγκεκριμένο βιβλίο²⁷, που κυκλοφόρησε το 1972 και η δεύτερη έκδοση έγινε με συμπληρώσεις το 1973, η προσέγγιση της γλώσσας εστιάζεται στο λεξιλόγιο και στους τύπους των λέξεων και δίνεται έμφαση στον κίνδυνο που διατρέχει η γλώσσα από την εισροή και από τη χρήση ξένων λέξεων σε επιγραφές και σε τεχνικούς ή άλλους όρους «με την ανάπτυξη την οποία έλαβε ο τουρισμός και η επικοινωνία μεταξύ των λαών κατά τα τελευταία έτη»²⁸. Η εμφανής άγνοια στοιχείων γλωσσολογίας είναι ένα αντεπιχείρημα στη διάχυτη αίσθηση ότι ο συγγραφέας προέρχεται από τη Φιλοσοφική σχολή του Καποδιστριακού Πανεπιστημίου²⁹. Ωστόσο, το βιβλίο έχει ενδιαφέρον όχι τόσο από γλωσσολογική οπτική, αλλά για την ιδεολογία που απηχεί. Ένα στοιχείο που θα μπορούσε να έχει και σημειολογικό ενδιαφέρον είναι η φράση «εις την πραγματικότητα τεχνητή είναι η γλώσσα των δημοτικιστών»³⁰. Η αντιστροφή της επιχειρηματολογίας και η μειωτική χρήση του χαρακτηρισμού της δημοτικής ως «τεχνητής» γλώσσας δεν είναι καινούρια. Στην έκθεση που υπέβαλε η Επιτροπεία για τα βιβλία της μεταρρύθμισης του 1917, με την οποία δικαιολογούνταν η απόφαση «να καώσι», για τη γλώσσα του αναγνωστικού της Γ' Δημοτικού «Τα ψηλά βουνά» αναφέρεται ότι «το βιβλίο είναι γραμμένο εις την τεχνητήν γλώσσαν»³¹. Να λοιπόν που τα νήματα του γλωσσικού ζητήματος φτάνουν σε εποχές πολύ μακρινές. Αυτό μπορεί να μας οδηγήσει στο συμπέρασμα ότι η αντίδραση, όπως εκφράστηκε με τη Διακήρυξη το 1982, δεν ήταν κάτι απρόσμενο, αλλά η οργανωμένη εκδήλωση φορέων που εκφράζανε συγκεκριμένες και

²⁶ Γιώργος Βελουδής, «Το μέλλον της ελληνικής γλώσσας», *Ελευθεροτυπία* 23/8/2008, http://archive.enet.gr/online/online_text/c=113,id=49063864, ανάκτηση την 29/6/2011

²⁷ Εκδόσεις Αρχηγείου Ενόπλων Δυνάμεων, *Εθνική Γλώσσα*, Αθήνα, Στρατιωτικόν τυπογραφείον, 1972, σ. 8-17

²⁸ στο ίδιο, σ. 57-58

²⁹ Άννα Φραγκουδάκη, *Η γλώσσα και το έθνος*, ό.π., σ. 91

³⁰ Εκδόσεις Αρχηγείου Ενόπλων Δυνάμεων, ό.π., σ. 44

³¹ Στέλιος Δημόπουλος (επιμ.), εισαγωγή, Χρίστος Τσολάκης, *Έκθεσις της επιτροπείας της διορισθείσης προς εξέτασιν της γλωσσικής διδασκαλίας των δημοτικών σχολείων*, Θεσσαλονίκη, Βάνιας, 1992 [1921], σ. 72

κυρίαρχες γλωσσικές αντιλήψεις και που συντονίστηκαν σε μία συγκεκριμένη ιστορική στιγμή με αφορμή την καθιέρωση του μονοτονικού.

Για να τεκμηριώσουμε την προηγούμενη κρίση, ας περιοριστούμε στο πρόσφατο παρελθόν και ας δούμε σύντομα τη γλωσσοεκπαιδευτική μεταρρύθμιση και τις αντιδράσεις από το 1976 ως τη διακήρυξη των εφτά.

το πρόσφατο παρελθόν της μεταρρύθμισης και της αντίδρασης

Με το νόμο 309/76, εκτός από την καθιέρωση της δημοτικής, ορίστηκε ότι στο εξαετές δημοτικό δε θα υπάρχει αριθμητική βαθμολόγηση και η πρόσβαση στο τριετές γυμνάσιο θα γίνεται χωρίς εξετάσεις. Στο γυμνάσιο καταργήθηκε η διδασκαλία της αρχαίας ελληνικής γλώσσας και καθιερώθηκε η διδασκαλία της αρχαίας γραμματείας από μεταφράσεις. Τα σχολεία έγιναν μικτά. Μετά τη νίκη του ΠΑΣΟΚ στις εκλογές του 1981 είδαμε ότι η πολιτεία προχώρησε στην καθιέρωση του μονοτονικού, αλλά και στην κατάργηση των Επιθεωρητών, ενός θεσμού που είχε προκαλέσει προβλήματα και δεν είχε την εμπιστοσύνη των εκπαιδευτικών. Στη θέση των Επιθεωρητών ορίστηκε ο Σύμβουλος με ρόλο την προώθηση του νέου πνεύματος ώστε να πετύχει η εφαρμογή της μεταρρύθμισης στα σχολεία. Βέβαια, όλα αυτά συζητιόταν ήδη από τις αρχές του 20^{ου} αιώνα και ήταν πλέον ιστορική αναγκαιότητα· αυτή η διαπίστωση έκανε κάποιους να μιλούν για «γερασμένο νεογέννητο»³².

Παρά την ώριμη θέσπιση των μέτρων δεν έλειψαν αντιδράσεις. Σε πολλές από τις συνεδριάσεις των Επιτροπών που μελετούσαν και προωθούσαν τη μεταρρύθμιση προέδρευε ο πρωθυπουργός Κ. Καραμανλής κάτι που δείχνει την ιδιαίτερη πολιτική σημασία των αλλαγών. Η απόφαση για την καθιέρωση της δημοτικής πάρθηκε μετά από τέτοια συνεδρίαση στις 27 Ιανουαρίου 1976. Η αντίδραση εκδηλώθηκε από τον Διονύσιο Ζακυθινό, που θεωρούσε ότι η δημοτική και η καθαρεύουσα είναι δύο παράλληλες μορφές της νεότερη ελληνικής γλώσσας και υποστήριξε ότι «η αρχαία ελληνική είναι γλώσσα εθνική και ως τοιαύτη να διδάσκεται». Εξίσου αντιρρήσεις εξέφρασε και ο Ιωάννης Θεοδωρακόπουλος και ισχυρίστηκε ότι η δημοτική δεν είναι αυτοτελής γλώσσα. Οι αντιδράσεις και των δύο είχαν ως αιτία τη διαφωνία τους με την κατάργηση της αρχαίας ελληνικής γλώσσας από τα αναλυτικά προγράμματα διδασκαλίας στο Γυμνάσιο.

³² Χρήστος Κάτσικας & Κώστας Θεριανός, *Ιστορία της νεοελληνικής εκπαίδευσης*, ό.π., σ. 229-245

Από την άλλη πλευρά, αντιπαρατέθηκαν με αποφασιστικότητα συμφωνώντας με όσα προωθούνταν από τη μεταρρύθμιση ο Πείσανδρος Τρομβούκης, πρόεδρος της Ομοσπονδίας Λειτουργών Μέσης Εκπαίδευσης (ΟΛΜΕ) και ο Γιάννης Αναστασιάδης, πρόεδρος του Αριστοτέλειου Πανεπιστήμιου, ο οποίος μάλιστα ζητούσε για τα αρχαία ελληνικά να φύγουν και από το Λύκειο³³. Παρεμπιπτόντως να σημειώσουμε ότι ο Αναστασιάδης ως πρόεδρος εισηγήθηκε την καθιέρωση της δημοτικής στη διοίκηση του Πανεπιστήμιου πριν από την επίσημη νομοθετική καθιέρωσή της³⁴.

Ο Διονύσιος Ζακυθινός ήταν βουλευτής επικρατείας της Νέας Δημοκρατίας, που είχε την κυβερνητική εξουσία. Προερχόταν από τον πανεπιστημιακό χώρο και από το 1966 ήταν τακτικό μέλος της Ακαδημίας Αθηνών. Ο Θεοδωρακόπουλος ήταν γνωστός πανεπιστημιακός καθηγητής φιλοσοφίας, ο οποίος από το 1960 κατείχε και την αντίστοιχη έδρα στην Ακαδημία Αθηνών³⁵. Δυο μέρες μετά τη συνεδρίαση αντέδρασε η Ακαδημία Αθηνών και εξέφρασε ομόφωνα τη διαφωνία της με τις αποφάσεις της Επιτροπής· στη σχετική ανακοίνωση αποφαινόταν ότι «η γλώσσα πρέπει να αφεθεί ελεύθερα να διαμορφωθεί εις τους κόλπους της συνεχώς εξελισσόμενης ελληνικής κοινωνίας»³⁶.

Δυο μήνες αργότερα, κατά τη συζήτηση του σχετικού νομοσχεδίου, ο Ζακυθινός ανέπτυξε τις αντιρρήσεις του για τη μετάφραση αρχαίων κειμένων, αρνήθηκε πάλι την ύπαρξη διγλωσσίας μιλώντας για παράλληλες μορφές της ίδιας γλώσσας και υπερασπίστηκε την καθαρεύουσα σαν εθνική ανάγκη³⁷. Όπως θα δούμε, οι απόψεις αυτές είχαν διατυπωθεί πρόσφατα στον ημερήσιο τύπο και από τον Γ. Μπαμπινιώτη. Αντίθετα, οι πιο τολμηροί εκφραστές και υποστηρικτές της μεταρρυθμιστικής αλλαγής έθεσαν και το ζήτημα της τονικής απλοποίησης που συζητήθηκε διεξοδικά, αλλά τελικά δεν θεσμοθετήθηκε³⁸. Συνεπώς, η καθιέρωση του μονοτονικού έξι χρόνια αργότερα, είχε την προϋπόθεση της και μάλλον ολοκλήρωνε την πολιτική απόφαση για την επίλυση του γλωσσικού ζητήματος.

³³ Γεώργιος Ν. Λαμψίδης, *Οι περιπέτειες της Δημοτικής*, Αθήνα, 1993, σ. 201-212

³⁴ Ιωάννης Γ. Δεληγιάννης, «Ο Χριστόφορος Χριστίδης και η δημοτική στα νομικά», στο Μαρία Κοκόλη (επιμ.), *Μνήμη Χριστόφορου Χρηστίδη*, Θεσσαλονίκη, Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών, 1993, σ. 43

³⁵ Δικτυακός τόπος της Ακαδημίας Αθηνών, <http://www.academyofathens.gr>, ανάκτηση στις 29/6/2011

³⁶ Γεώργιος Ν. Λαμψίδης, *ό.π.*, σ. 201-206, 232

³⁷ στο ίδιο, σ. 246-249. Πιο ακραίο ήταν το σκεπτικό που ανέπτυξε ο Κωνσταντίνος Σερέπισος, βουλευτής Λευκάδας της Ν.Δ., στο ίδιο, σ. 285-292

³⁸ Το ζήτημα τέθηκε από τον Ευάγγελο Παπανούτσο, υπέρ της τονικής απλοποίησης τοποθετήθηκαν με σαφήνεια πολιτικοί όπως ο Ιωάννης Κουτσογέρας και ο Απόστολος Κακλαμάνης από το ΠΑΣΟΚ, ο Γεώργιος Μαύρος, αρχηγός της κεντρώας ΕΔΗΚ, ο Ηλίας Ηλιού, πρόεδρος της ΕΔΑ, ο Βάσος Βασιλείου από τη Ν.Δ., Γεώργιος Ν. Λαμψίδης, *ό.π.*, σ. 243-265

Στις 12 Μαρτίου 1976 η Καθημερινή δημοσίευσε στην πρώτη σελίδα της την πρώτη επιφυλλίδα του Γ. Μπαμπινιώτη με τίτλο «πέρα της καθαρευούσης και της δημοτικής». Θα ακολουθήσουν άλλες δύο με τον ίδιο τίτλο, στις 13 Μαρτίου το β΄ και στις 16 Μαρτίου το γ΄ μέρος. Ο συντάκτης τους υπερασπίζεται την άποψη ότι δεν υπήρξε ποτέ «διγλωσσία», αλλά «διμορφία» και εντάσσει την καθαρεύουσα και τη δημοτική σε μία ευρύτερη γλώσσα που ο ίδιος ονομάζει «νεοελληνική». Αυτή η γλώσσα αποτελεί σύνθεση των δύο μορφών και χρησιμοποιείται από τους Έλληνες που έχουν στοιχειώδη μόρφωση. Σημασία έχει κυρίως η επίκρισή του για τη Γραμματική Τριανταφυλλίδη, ισχυρίζεται ότι αποτελεί ρύθμιση της γλώσσας τέτοια που δε μπορεί να αποτελέσει γραμματική της νεοελληνικής³⁹. Δηλαδή διατυπώνει τις ίδιες απόψεις που είχε εκφράσει από το 1972 στο μελέτημά του «Κοινή Νέα Ελληνική, 'Αντιγλώσσα' και Διγλωσσία – Η επιστημονική πλευρά του γλωσσικού ζητήματος»⁴⁰. Πέντε μήνες μετά, τον Αύγουστο 1976, ο αρθρογράφος θα επανέρθει με τέσσερις επιφυλλίδες στην ίδια εφημερίδα με τίτλο «Ρεαλισμός και ουτοπία στη γλώσσα»⁴¹. Με τα συγκεκριμένα κείμενα σκοπεύει να υπερασπιστεί ξανά όσα ισχυρίστηκε για τη γλώσσα και για τον ξεπερασμένο χαρακτήρα της Γραμματικής Τριανταφυλλίδη απέναντι στην κριτική που του άσκησε ο Εμμανουήλ Κριαράς στην εφημερίδα το Βήμα⁴². Ο Κριαράς θα ανταπαντήσει πάλι στο Βήμα με δύο άρθρα που είχαν τίτλους «Μάταιες αντιρρήσεις στη σωστή δημοτική» και «Τα ξεθυμάσματα του καθαρευουσιανισμού»⁴³ όπου θα ισχυριστεί ότι ο Μπαμπινιώτης προτείνει στους δημοτικιστές «καθυστερημένα» έναν συμβιβασμό με σκοπό να διατηρήσει τα γλωσσικά στοιχεία της καθαρεύουσας, τη στιγμή που ο δημοτικισμός κατόρθωσε να γίνει αποδεκτός και με την τυποποίηση της γλώσσας σύμφωνα με τη Γραμματική Τριανταφυλλίδη η δημοτική μπορεί να διδαχτεί στα σχολεία και να γίνει εργαλείο επιστημονικής έκφρασης.

Στις 27 Αυγούστου 1976 ο Αλέξανδρος Καρανικόλας παρουσίασε την τυπωμένη Αναπροσαρμογή της Γραμματικής Τριανταφυλλίδη στον ελληνικό τύπο δηλώνοντας πως η

³⁹ Δικτυακός τόπος της εφημερίδας *Καθημερινή*, http://www.kathimerini.gr/4dcgi/w_articles_kathuseful_1_26/06/2011_1286717, ανάκτηση στις 29/6/2011

⁴⁰ Αντρέας Μπελεζίνης, «Η νέα ελληνική γλώσσα και οι διαστάσεις της», στο Ελληνικός Γλωσσικός Όμιλος, ό.π., 1984, σ. 40-41, [Αυγή, 8/5/1982]

⁴¹ *Καθημερινή*, 3, 4, 5 και 7 Αυγούστου 1976, (αρχείο Α.Β. Μουμτζάκη, στο εξής: αρχείο Α.Β.Μ.)

⁴² Εμμανουήλ Κριαράς, «Σωστή δημοτική και αντιρρήσεις αναχρονιστικές», *Το Βήμα*, 15/5/1976, (αρχείο Α.Β.Μ.)

⁴³ *Το Βήμα*, 7/9/1976 και 8/9/1976, (αρχείο Α.Β.Μ.)

δημοτική γλώσσα είναι ομοιογενής και ενιαία και ως τέτοια καταγράφεται⁴⁴. Όμως το γεγονός αυτό δε σήμανε το τέλος της συζήτησης, ούτε και το τέλος της αντίδρασης.

Αντιδράσεις στην καθιέρωση της δημοτικής εκπορεύονται και από άλλα πρόσωπα, όπως ο Χρήστος Γιανναράς, που αρθρογραφούσε στο Βήμα και αμφισβητούσε ότι η μεταρρύθμιση έλυσε το γλωσσικό ζήτημα. Το επιχείρημα του είναι ότι το γλωσσικό ζήτημα δεν αφορά «το δίλημμα ανάμεσα σε δύο ιδιώματα, τη δημοτική και την καθαρεύουσα (...) Αλλά είναι δίλημμα ανάμεσα σε μια ψεύτικη και στην αληθινή μας γλώσσα». Η καθαρεύουσα είναι ψεύτικη όχι επειδή έχει αρχαϊστικό τυπικό, αλλά επειδή κατασκευάστηκε στο γραφείο του Κοραή. Εξίσου ψεύτικη ήταν και η δημοτική του Ψυχάρη και η σύγχρονη δημοτική που αλλοιώνεται επειδή αποκόπτεται από τις «φυσικές μήτρες της ελληνικής έκφρασης» και με τον τρόπο αυτόν «οι Νεοέλληνες... μαγαρίζουμε τον ιερό πλούτο της γλώσσας μας». Αποκοπή από τις μήτρες και μαγάρισμα της γλώσσας οφείλονται στην κατάργηση της διδασκαλίας της αρχαίας ελληνικής στα σχολεία. Η καθιέρωση της δημοτικής θεωρείται από τον συγγραφέα σημαντικό επίτευγμα, αλλά η κατάργηση των αρχαίων ελληνικών συνιστά «ριζική υπονόμηση αυτού του επιτεύγματος»⁴⁵. Η επιχειρηματολογία του Γιανναρά περιέχει με άλλα λόγια τις απόψεις του Μπαμπινιώτη. Δηλαδή, η αληθινή νεοελληνική κοινή βρίσκεται πέρα από τις «ψεύτικες» μορφές της δημοτικής και της καθαρεύουσας και αντλεί την αυθεντικότητά της από τη διαχρονική εμβάπτισή της στην αρχαία ελληνική.

Σε άλλο άρθρο του ο Γιανναράς εστιάζει πιο συγκεκριμένα στα αρχαία ελληνικά κείμενα και θεωρεί ότι η διδασκαλία από μετάφραση «ετοιμάζει παθητικούς δέκτες της ετοιμασμένης πληροφορίας». Η νεοελληνική γλώσσα κινδυνεύει να αποκοπεί από την οργανική και ζωντανή συνέχειά της και να περιοριστεί σ' ένα «δίδωμα κοινής συνεννόησης». Αντίθετα, μόνο η γραμματική της αρχαίας ελληνικής μπορεί να εξασφαλίσει τη ζωντανή συνέχεια της γλώσσας και αυτό είναι απαραίτητο όχι για λόγους «εθνικιστικούς και μεγαλοϊδεατικούς, αλλά για λόγους μόνο γλωσσικούς και παιδευτικούς». Το κείμενο τελειώνει με την κινδυνολογία ότι οι Ευρωπαίοι «μπορεί να μας επιβάλουν το λατινικό αλφάβητο» και ότι μπορεί να επιβεβαιωθεί η «απόγνωση του

⁴⁴ *Καθημερινή*, 28/8/1976, δημοσίευμα με τίτλο «Εκτυπώθηκε η νεοελληνική γραμματική», (αρχείο Α.Β.Μ.)

⁴⁵ Χρήστος Γιανναράς, «Το άλυτο γλωσσικό μας πρόβλημα», στο Χρήστος Γιανναράς, *Νεοελληνική Ταυτότητα*, ό.π., σ. 147-156. Το συγκεκριμένο άρθρο βρίσκεται αποδελτιωμένο και στο αρχείο του Α.Β. Μουμτζάκη, αλλά δεν έγινε δυνατό να χρονολογηθεί ακριβώς. Πιθανότατα δημοσιεύτηκε τον Ιανουάριο 1977

Σεφέρη ότι 'ίσως είμαστε οι τελευταίοι που μιλάμε ελληνικά'⁴⁶. Θα πρέπει να προσέξουμε την απαξίωση της μετάφρασης των αρχαίων ελληνικών κειμένων, ουσιαστικά πρόκειται και για απαξίωση του γλωσσικού παρόντος· εναντίον της μετάφρασης θα στραφεί με εμμονή η επιχειρηματολογία της αντίδρασης κατά τα επόμενα χρόνια. Βέβαια ο φανερός στόχος είναι οι «δόκιμες μεταφράσεις» που απ' αυτές οριζόταν ότι θα γίνεται η διδασκαλία των αρχαίων ελληνικών στο Γυμνάσιο. Εκτός από τη διδασκαλία της δημοτικής γλώσσας, η διδασκαλία της μεταφρασμένης αρχαιοελληνικής γραμματείας ήταν ο δεύτερος κρίσιμος άξονας της μεταρρύθμισης. Σ' αυτό το πλαίσιο έχει ενδιαφέρον να σημειώσουμε και τη θέση του Δ. Ν. Μαρωνίτη για την ανάγκη να μεταφραστεί πάλι η Οδύσσεια⁴⁷.

Βέβαια και οι υπόλοιπες επικρίσεις για ζητήματα που προωθούσε η μεταρρύθμιση δεν προέκυψαν από το πουθενά· υπήρχαν οι συγκεκριμένες αφετηρίες που τροφοδότησαν την κινδυνολογία. Το ζήτημα το αλφαβήτου και της γραφής είχε τεθεί όχι μόνο σε σχέση με τον τονισμό αλλά και με την ανάγκη απλοποιήσεων στην ορθογραφία. Η πιο ακραία και τολμηρή πρόταση έγινε το 1980 από την ομάδα των εκδόσεων Κάλβος με την έκδοση συλλογής κειμένων, που γράφτηκαν την περίοδο 1929 – 1948 για την καθιέρωση του λατινικού αλφαβήτου ή της φωνητικής γραφής και σχετικών ντοκουμέντων. Στον πρόλογο η εκδοτική ομάδα στρέφεται ενάντια στο τρίπτυχο καθαρεύουσα – ετυμολογισμός – ιστορική γραφή, που το θεωρεί στήριγμα του γλωσσαμυντορισμού⁴⁸. Επίσης, για παράδειγμα, το 1976 είχε εκδοθεί ο «Λόγος περί της μεθόδου» του Ντεκάρτ. Εκτός από μονοτονικό που χρησιμοποιούνταν, ο μεταφραστής Χριστόφορος Χρηστίδης έθετε στον πρόλογο το ζήτημα του ελληνικού αλφαβήτου και της συμπλήρωσής του με νέα στοιχεία για την καλύτερη απόδοση των γαλλικών φθόγγων, πρακτική που είχε υιοθετήσει το Γαλλικό Ινστιτούτο Αθηνών το 1952 σε έκδοση έργων του Λαροσφουκά (La Rochefoucauld)⁴⁹. Ανάλογες απόψεις για τη συμπλήρωση του ελληνικού αλφαβήτου

⁴⁶ Χρήστος Γιανναράς, «Η νεοελληνική γλώσσα και τα αρχαία κείμενα», στο Χρήστος Γιανναράς, *Νεοελληνική Ταυτότητα*, ό.π., σ. 157-164

⁴⁷ Δ. Ν. Μαρωνίτης, «Οι μεταφράσεις της Οδύσσειας – Μια επείγουσα πρόταση», *ο Πολίτης*, τ. 8, Ιανουάριος 1977, σ. 38-41 και «Μια ιδιότυπη πρόταση», *Νέα Παιδεία*, τ. 1, άνοιξη 1977, σ. 86-87

⁴⁸ *Φωνητική γραφή*, Αθήνα, Κάλβος, 1980, σ. 9-19. Περιλαμβάνει κείμενα του Μένου Φιλήντα, Δημήτρη Γληνού, Γιάννη Σιδέρη, Φώτου Γιοφύλλη, Νίκου Χατζηδάκη, Κώστα Προύση, Κώστα Καρθαίου και Γιάννη Μπενέκου.

⁴⁹ Χριστόφορος Χρηστίδης, «Πρόλογος στη δεύτερη έκδοση», στο Ντεκάρτ, *Λόγος περί της μεθόδου*, Αθήνα, Παπαζήση, σ. η'-θ'

φαίνεται να είχε εκφράσει ακόμα και ο Αγαπητός Τσοπανάκης⁵⁰. Να θυμηθούμε και το ζήτημα του μονοτονικού που είχε τεθεί επισήμως στις συζητήσεις για το περιεχόμενο της μεταρρύθμισης. Οι προηγούμενες απόψεις για τον τρόπο γραφής της ελληνικής προκάλεσαν την μήνι ενός άλλου εκφραστή της αντίδρασης, του Γιάννη Καλιόρη, ο οποίος θα φανεί λίγο αργότερα και θα δώσει το δικό του έντονο στίγμα στην αντιπαράθεση⁵¹.

Βλέπουμε λοιπόν ότι υπήρχαν τα απαραίτητα ερείσματα που αφύπνισαν την αντίδραση στις γλωσσικές αλλαγές που προωθούσε η πολιτεία, όχι μόνο στον ημερήσιο τύπο ή σε καθημερινές γλωσσικές ποικιλίες, αλλά και σε ενέργειες αυξημένου κύρους, όπως η έκδοση ενός φιλοσοφικού έργου. Και στο χώρο της εκπαίδευσης υπήρχαν οι υποστηρικτές της μεταρρύθμισης που έβλεπαν τη δικαίωση του εκπαιδευτικού δημοτικισμού. Το περιοδικό «Φιλολόγος» καθιερώνει το μονοτονικό από το Σεπτέμβριο 1979 «θέλοντας με το παράδειγμα και τις δυνάμεις του να συμβάλει στην οριστική λύση αυτού του προβλήματος»⁵². Το συγκεκριμένο περιοδικό μας ενδιαφέρει διπλά. Πρώτα επειδή ήδη από το πρώτο τεύχος του στις σελίδες του εκφράστηκε με τον πιο ακραιφνή τρόπο η σύγχρονη μορφή του εκπαιδευτικού δημοτικισμού. Εκδόθηκε – ανάμεσα στα άλλα και για να εκφράσει απόψεις «βγαλμένες μέσα από την οδυνηρή σχολική πείρα» και δηλώνει τη στήριξη στην εκπαιδευτική μεταρρύθμιση που είχε εξαγγελθεί του 1964⁵³. Ο δεύτερος λόγος είναι επειδή στο «Φιλολόγο» θα φιλοξενηθούν οι περισσότερες δημοσιεύσεις του Χρίστου Τσολάκη και του Α.Β. Μουμτζάκη, προσώπων που θα μας απασχολήσουν στη συνέχεια.

Όσα αναφέρθηκαν μέχρι τώρα για τις αντιπαραθέσεις που προκάλεσε η απόφαση για την καθιέρωση της δημοτικής και του μονοτονικού σκιαγραφούν την αντεπιχειρηματολογία της αντίστασης που αναπτύχθηκε στις προωθούμενες αλλαγές. Οι ισχυρισμοί αυτοί βρήκαν μία πιο ολοκληρωμένη μορφή από τον Γ. Μπαμπινιώτη με την έκδοση του βιβλίου που είναι περισσότερο γνωστό από τον υπότιτλο του εξώφυλλου «πέρα της καθαρευούσης και της δημοτικής» το 1979⁵⁴. Σ' αυτήν τη φράση

⁵⁰ Φίλιππος Αργυριάδης, *Η γραπτή μας γλώσσα και οι δολιοφθορές της*, Αθήνα, 1992, σ. 30

⁵¹ Γιάννης Μ. Καλιόρης, *Γλωσσικός αφελληνισμός*, Αθήνα, Αρμός, 1993 [1984], σ. 44, 67-68

⁵² «Ο Φιλολόγος σε μονοτονικό», *Φιλολόγος*, τ. 17, 1979, σ. 129

⁵³ «Η αρχή, οι στόχοι, η τομή», *Φιλολόγος*, τ. 1, 1964, σ. 1-2.

⁵⁴ Γ. Μπαμπινιώτης, *Νεοελληνική Κοινή*, Αθήνα, Γρηγόρη, 1979. Το συγκεκριμένο βιβλίο, εκτός από το περιεχόμενο, έχει ενδιαφέρον και για τη γλωσσική μορφή του. Επίσης, είναι πλέον δυσεύρετο· μετά από έρευνα βρέθηκε στη βιβλιοθήκη του Παιδαγωγικού Τμήματος Δημοτικής Εκπαίδευσης στην Αλεξανδρούπολη.

συμπυκνώνεται η ιδεολογία που αποτέλεσε τον πυρήνα της αντίληψης ότι στην Ελλάδα δεν υπήρξε «διγλωσσία», αλλά «διμορφία» μιας ευρύτερης ενιαίας – και μέσα στην ιστορική της εξέλιξη – ελληνικής γλώσσας⁵⁵. Ο συγγραφέας αμφισβητεί την αρμοδιότητα των επιτροπών που είχαν αναλάβει την εφαρμογή των πολιτικών αποφάσεων για το γλωσσικό ζήτημα. Οι ενστάσεις του επικεντρώθηκαν στη σύνταξη γραμματικής συντακτικού, λεξικού και σχολικών βιβλίων· θεωρούσε «ανεπίτρεπτο γλωσσικό εξτρεμισμό» τον περιορισμό των λόγιων στοιχείων της γλώσσας⁵⁶. Στόχος του συγγραφέα είναι η αμφισβήτηση του επιστημονικού χαρακτήρα που έχει η Γραμματική Τριανταφυλλίδη και το πνεύμα που εισαγάγει στη γλωσσική διδασκαλία. Ο ίδιος εμμένει να προβάλλει μία γλωσσική σύνθεση που δικαιώνει τη λόγια γλωσσική παράδοση και τις επιδράσεις της καθαρεύουσας⁵⁷.

Αν συνοψίσουμε τη βασική ιδεολογική επιχειρηματολογία των αντιστάσεων και της αντίδρασης στη μεταρρύθμιση θα βρούμε τους ίδιους ισχυρισμούς που διατυπώθηκαν και στο παρελθόν⁵⁸. «Μορφές» ή «ιδιώματα», για τους εκφραστές της αντίδρασης στη γλωσσοεκπαιδευτική μεταρρύθμιση, η καθαρεύουσα και η δημοτική συναποτελούν την ενιαία ελληνική γλώσσα της οποίας η αξία οφείλεται στη σύνδεσή της με την αρχαία ελληνική. Η καθιέρωση και διδασκαλία της τυποποιημένης δημοτικής περιορίζει τη γλώσσα και συνιστά υποβάθμιση και αλλοίωση. Έτσι απαντιέται το ερώτημα για ποιο λόγο ενόχλησε τόσο πολύ η Γραμματική του Μανόλη Τριανταφυλλίδη.

η δημοτική ως πρότυπη γλώσσα και οι διαστάσεις της συζήτησης

Αυτό που πέτυχε ο Τριανταφυλλίδης ήταν να δώσει το βιβλίο αναφοράς που επέτρεψε στη δημοτική να εξελιχτεί σε «υψηλή» γλώσσα, δηλαδή σε γλώσσα που δεν περιορίζει την κυριαρχία της στο χώρο της λογοτεχνίας, αλλά μπορεί να χρησιμοποιηθεί από τη διάνοηση για να εκφράσει και επιστημονικά νοήματα. Έτσι, η χρήση της δημοτικής επεκτάθηκε και εφόσον – αρχικά – δε διδασκόταν στο σχολείο έγινε και «δείκτης μορφωτικής και άρα κοινωνικής ανωτερότητας». Η κοινωνική λειτουργία της καθαρεύουσας και τη δημοτικής άλλαξαν σταδιακά και φάνηκε καθαρά ότι η διγλωσσία

⁵⁵ στο ίδιο, σ. 26-30 και 41-42. Επίσης, Άννα Φραγκουδάκη, *Η γλώσσα και το Έθνος*, ό.π., σ. 52-60

⁵⁶ Γ. Μπαμπινιώτης, *Νεοελληνική Κοινή*, ό.π., σελ. 7-10

⁵⁷ στο ίδιο, σελ. 179-185

⁵⁸ Άννα Φραγκουδάκη, *Η γλώσσα και το Έθνος*, ό.π., σ. 114

ως φαινόμενο δεν ήταν μόνο γλωσσικό αλλά και κοινωνικό. Δηλαδή, δεν ίσχυε εξορισμού ότι η καθαρεύουσα αποτελούσε «υψηλή» γλώσσα ενώ η δημοτική όχι⁵⁹. Έτσι η δημοτική επιβεβαίωσε τις εκφραστικές της δυνατότητες αλώνοντας και ό,τι είχε μείνει προπύργιο της καθαρεύουσας, κυρίως τη νομική γλώσσα και σε μικρότερο βαθμό τη γλώσσα της επιστήμης⁶⁰. Για παράδειγμα, είχαμε ήδη αρκετά επιστημονικά έργα στη δημοτική και μάλιστα σε ποικίλους τομείς, όπως η ιατρική και η νομική⁶¹. Ειδικότερα για τη δικαιοσύνη, που είναι ένας χώρος ισχυρής αντίστασης σε αλλαγές, το ζήτημα της γλώσσας τέθηκε από τον Χριστόφορο Χρηστίδη, φίλο και συνεργάτη του Τριανταφυλλίδη. Η χρήση της δημοτικής προσέκρουε και στον τρόπο λειτουργίας του δικαίου, που ως κοινωνικό φαινόμενο θα πρέπει να εξασφαλίζει μια αίσθηση βεβαιότητας· έτσι δημιουργήθηκε η ανάγκη μιας νομικής γλωσσικής παράδοσης για πρακτικούς λόγους. Ο Χρηστίδης από τη δεκαετία του 1960 ακόμη μετέγραψε και εξέδωσε τους Νομικούς Κώδικες στη δημοτική και έδειξε ότι μπορούν να βρεθούν επιστημονικές λύσεις και με τη χρήση της δημοτικής γλώσσας ακόμα και στο δύσκολο θέμα της νομικής ορολογίας⁶². Η πολιτεία αξιοποίησε την εμπειρία από την πρωτοπόρα προσπάθεια του Χρηστίδη, όταν μετά το 1982 προχώρησε σε σύσταση επιτροπής με πρόεδρο τον Εμμανουήλ Κριαρά για να μεταγλωττίσει και επίσημα τα νομικά κείμενα στη δημοτική. Παράλληλα υπήρξε ενδιαφέρον για να χρησιμοποιείται η δημοτική και στα δικαστικά έγγραφα όπως και μέριμνα, ώστε το αναθεωρημένο Σύνταγμα του 1985 να είναι διατυπωμένο στη δημοτική⁶³.

Εφόσον ισχύουν τα προηγούμενα, τότε η διαμάχη για το γλωσσικό ζήτημα μεταφέρεται στο ερώτημα πόσο εύκολα ή δύσκολα το μεγάλο μέρος του πληθυσμού θα μπορεί να κατανοήσει και να χρησιμοποιήσει την πρότυπη γλώσσα που αναγνωρίζει και χρησιμοποιεί η πολιτεία. Συχνά στους συντηρητικούς κύκλους συναντάμε τα χαρακτηριστικά του γλωσσαμυντορισμού που θεωρούν ότι η καθαρεύουσα είναι μία «ανωτέρας στάθμης γλώσσα» κατάλληλη για γλώσσα του κράτους σε αντίθεση με τη

⁵⁹ στο ίδιο, σ. 52-63

⁶⁰ Την παρατήρηση κάνει από το 1943 ο Γ. Κορδάτος, Γιάννης Κορδάτος, *Ιστορία του γλωσσικού ζητήματος*, Αθήνα, Μπουκουμάνης, σ. 252

⁶¹ Ο Βασίλειος Φόρης αναφέρεται στον Ν. Κ. Λούρο, Βασίλειος Φόρης, *Σχόλιο σε μια διακήρυξη*, Αθήνα, 1986, σ. 29 [ανατύπωση από το *Αντί*]. Πρόκειται για το βιβλίο του Νικόλαου Λούρου, *Μαιευτική*, Αθήνα, Ελληνική Εκδοτική Εταιρεία, 1948, 526 σελίδων

⁶² Ιωάννης Γ. Δεληγιάννης, «Ο Χριστόφορος Χρηστίδης και η δημοτική στα νομικά», στο Μαρία Κοκόλη (επιμ.), *Μνήμη Χριστόφορου Χρηστίδη*, ό.π., σ. 33-38

⁶³ Εμμανουήλ Κριαράς, *Μακράς ζωής αγωνίσματα*, Αθήνα, Οι φίλοι του περιοδικού Αντί, 2009, σ. 196-201

«γλώσσα της γειτονιάς». Η άποψη αυτή διατυπώνεται από τους κύκλους της «Νέας Φιλικής Εταιρείας», μιας σχετικά άγνωστης προσπάθειας που αγωνίστηκε ενάντια στην εκπαιδευτική μεταρρύθμιση, επειδή θεωρούσε ότι αποτελεί διείσδυση αριστερών επιρροών και επιβουλή κατά της θρησκείας⁶⁴. Όμως, αυτές οι ευθείες και απροσημάτιστες φωνές ενάντια στη δημοτική δεν είχαν συνέχεια· οι ακραιφνείς οπαδοί της καθαρεύουσας αποδείχτηκε ότι ήταν εξορισμού ηττημένοι. Με αυτή την παραδοχή, οι βολές ενάντια στη γραμματική της δημοτικής συνιστούν και βολές ενάντια στο μεγαλύτερο μέρος του πληθυσμού που μιλά μια γλώσσα σαφώς πιο κοντά σ' αυτήν που περιγράφει ο Τριανταφυλλίδης. Αντίθετα, η εμμονή στη γραμματική της αρχαίας ελληνικής, και παρά από ό,τι προσπάθησε να αποκρύψει ο Χρήστος Γιανναράς, μάλλον δεν εξυπηρετεί τόσο τους γλωσσικούς και παιδευτικούς σκοπούς, αλλά περισσότερο εθνικούς και μεγαοϊδεατικούς, με τον τρόπο που τους αντιλαμβάνονται όσοι αντέδρασαν στη μεταρρύθμιση.

Ήδη από τα τέλη του 19^{ου} αιώνα έχει καταδειχτεί ότι «το γλωσσικό ζήτημα είναι ζήτημα πολιτικό». Η Άννα Φραγκουδάκη έχει γράψει με σαφήνεια και πληρότητα για την πολιτική διάσταση του γλωσσικού ζητήματος εξετάζοντας το από την κοινωνιολογική οπτική. Αποδεικνύει την ιδεολογική διαμάχη που υποκρύπτεται πίσω από τις αντεγκλήσεις για τη γλώσσα, η γλωσσολογική διάσταση των οποίων περνά συχνά σε δεύτερη μοίρα. Αυτό που διακυβεύεται είναι η σχέση της γλώσσας με την έννοια του έθνους και της εθνικής ταυτότητας⁶⁵. Από την άλλη, από την σκοπιά της σχέσης που έχουν τα γλωσσικά θέματα με την κοινωνική διαστρωμάτωση, η αναγνώριση της δημοτικής το 1976 είδαμε ότι συνιστούσε και συμβολική αναγνώριση της γλώσσας των μεσαίων στρωμάτων.

δύο από τα πρόσωπα που δούλεψαν για την εφαρμογή της μεταρρύθμισης στα
σχολεία

Εδώ πρέπει να σταθούμε και σ' αυτούς που ανέλαβαν να προωθήσουν την καθιέρωση και τη διδασκαλία της δημοτικής και των οποίων τα ονόματα αναφέρονται στα

⁶⁴ Νέα Φιλική Εταιρεία, *Η εθνική γλώσσα*, Εν Αθήναις, 1977, σ. 4, 48. Η έκδοση περιλαμβάνει κείμενο του Αλέξ. Αργυρόπουλου που διετέλεσε πρέσβης στην Πράγα κατά το 1968-69 (δικτυακός τόπος Υπουργείου Εξωτερικών όπου καταγράφονται οι πρέσβεις της Ελληνικής Πρεσβείας στην Πράγα, <http://www.mfa.gr>, ανάκτηση την 29/6/2011) και του Ανδρ. Κ. Παπαγεωργακόπουλου, ομότιμου καθηγητή πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης που γράφει για την ελληνική γλώσσα σε σχέση με τη θρησκεία.

⁶⁵ Άννα Φραγκουδάκη, *Η γλώσσα και το Έθνος*, ό.π., σ. 120, 129, 149-162

σχολικά βιβλία γραμματικής και συντακτικού που χορηγούνται στους μαθητές⁶⁶. Ανάμεσά τους ο Χρίστος Τσολάκης και ο Αναστάσιος Μουμτζάκης, στους οποίους ήδη αναφερθήκαμε, η δράση και η οπτική των οποίων θα μας απασχολήσουν και στη συνέχεια. Ο λόγος που οι αναφορές μας θα επικεντρωθούν στα δύο πρόσωπα είναι για τον πρώτο, επειδή βρέθηκε στο κέντρο των εξελίξεων για την επικράτηση του εκπαιδευτικού δημοτικισμού και για τον δεύτερο, επειδή ήταν ακούραστος εργάτης που δούλεψε για την παραγωγή του αναγκαίου εκπαιδευτικού υλικού μένοντας ωστόσο στην αφάνεια.

Ο Τσολάκης είναι ακραιφνής δημοτικιστής με αποφασιστικότητα που επηρέασε την εξέλιξη των εκπαιδευτικών πραγμάτων και το έργο του ταυτίστηκε με την πορεία της μεταρρύθμισης. Ήταν καθοριστική η συμμετοχή στη σύνταξη όλων των σχολικών γλωσσικών εγχειριδίων που γράφτηκαν στο πνεύμα της μεταρρύθμισης, από τη Γραμματική του Δημοτικού ως τα βιβλία Έκφραση – Έκθεση για το Λύκειο⁶⁷.

Εκτός από τις γνώσεις του, ο Χρίστος Τσολάκης βρέθηκε στο κέντρο των εξελίξεων χάρη σε δυο πρόσωπα: τον Ευάγγελο Παπανούτσο, με τον οποίο είχαν γνωριστεί πριν από τη δικτατορία σε μορφωτική εκδήλωση στη Βέροια, όπου ο Τσολάκης είχε διοριστεί και υπηρετούσε ως καθηγητής δευτεροβάθμιας, και τον Γιώργο Ιωάννου. Ο πρώτος πρότεινε τη συμμετοχή του στις ομάδες εργασίας για τη σύνταξη των νέων σχολικών βιβλίων, επίσης και ο δεύτερος καθώς ο ίδιος αρνήθηκε τη σχετική πρόταση που του έγινε. Δημιουργείται μία ομάδα ομοϊδεατών σχετικά με τα γλωσσικά ζητήματα που προσπαθούν και προωθούν τις ιδέες του δημοτικισμού πιέζοντας από πολλές πλευρές. Ο Νίκος Καλογερόπουλος και ο Πείσανδρος Τρομβούκης από τη θέση τους στην ΟΛΜΕ· ο Δημήτρης Τομπαΐδης, ο Ηλίας Σπυρόπουλος και ο Φανούρης Βώρος από τη θέση τους στο Κέντρο Εκπαιδευτικών Μελετών και Επιμόρφωσης (ΚΕΜΕ) και αργότερα στο Παιδαγωγικό Ινστιτούτο. Από τους πρώτους στόχους της πολιτείας ήταν η σύνταξη Γραμματικής, Συντακτικού και Λεξικού της νεοελληνικής γλώσσας. Εκτός από το Λεξικό,

⁶⁶ Πρόεδρος και στις δύο ομάδες ήταν ο Αλέξανδρος Καρανικόλας. Στη σύνταξη της Γραμματικής συμμετείχαν οι: Αντώνης Κατσούρος, Καλλιόπη Μουστάκα, Κώστας Παπανικολάου, Ιγνάτιος Σακαλής, Ανθή Σεφεριάδου, Ηλίας Σπυρόπουλος Δημήτρης Τομπαΐδης και Χρήστος Τσολάκης (*Νεοελληνική γραμματική, Αναπροσαρμογή της μικρής νεοελληνικής γραμματικής του Μανόλη Τριανταφυλλίδη*, Αθήνα, ΟΕΔΒ, 2004). Για το Συντακτικό οι: Ηλίας Σπυρόπουλος, Δήμητρα Αγγελίδου, Μαρία Βετσοπούλου, Νικόλαος Γρηγοριάδης, Παναγιώτης Κάνδρος, Δέσποινα Καρπουζιά, Εμμανουήλ Λάναρης, Αναστάσιος, Χρήστος Τσολάκης, Δημήτρης Τομπαΐδης (*Συντακτικό της νέας ελληνικής Α, Β, και Γ, γυμνασίου*, Αθήνα, ΟΕΔΒ, 2004). Στις επιτροπές που ενέκριναν τα δύο εγχειρίδια συμμετείχαν ακόμη οι: Μιχάλης Στασινόπουλος, Εμμανουήλ Κριαράς, Λίνος Πολίτης, Αγαπητός Τσοπανάκης, Πέτρος Χάρης για τη Γραμματική και Μιχάλης Σετάτος, Κωνσταντίνος Μπότσογλου, Βασίλης Φόρης για το Συντακτικό.

⁶⁷ Χρίστος Τσολάκης, «Η γλωσσικοεκπαιδευτική μεταρρύθμιση από το 1976 και μετά», στο Γεώργιος Μπαμπινιώτης (επιμ.), *Το γλωσσικό ζήτημα, σύγχρονες προσεγγίσεις*, Αθήνα, Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων, 2011, σ. 777-567

τα δυο βιβλία ετοιμάστηκαν σύντομα⁶⁸. Ο Τσολάκης αρχικά δούλεψε για την αναπροσαρμογή της μικρής Γραμματικής Τριανταφυλλίδη την εκτύπωση της οποίας παρακολουθούσε από κοντά στο τυπογραφείο και έτσι μπόρεσε να κάνει και τις τελευταίες διορθώσεις και προσθήκες⁶⁹. Επίσης, διασκεύασε τη γραμματική για να χρησιμοποιηθεί από τους μικρότερους μαθητές του δημοτικού. Η εκτίμηση και η εμπιστοσύνη που του έτρεφε ο Αλέξανδρος Καρανικόλας, πρόεδρος του ΚΕΜΕ, ήταν καθοριστική και για τον Αναστάσιο Μουμτζάκη τον οποίο ο Τσολάκης ήθελε μαζί του ως συνεργάτη καθώς εκτιμούσε τις γνώσεις, την εργατικότητα και τη σύνεση που τον χαρακτήριζαν⁷⁰. Ο Μουμτζάκης εντάχθηκε στην ομάδα εργασίας μετά από τη συγγραφή της Γραμματικής και συνεργάστηκε στη συγγραφή του Συντακτικού της νέας ελληνικής γλώσσας και αργότερα στη συγγραφή των βιβλίων για τη γλωσσική διδασκαλία στο Γυμνάσιο⁷¹. Η Γραμματική εισάγεται στα σχολεία το 1976, ένα χρόνο αργότερα εισάγεται και το Συντακτικό και από το σχολικό έτος 1984-85 θα αρχίσει η διδασκαλία της νεοελληνικής με βάση τα βιβλία της γλωσσικής διδασκαλίας⁷². Αξίζει να δούμε σύντομα την ιστορία και το πλαίσιο της συγγραφής τους.

Για τον Τσολάκη οι ενστάσεις όσων αντιδρούν στη μεταρρύθμιση του 1976 ήταν ψευδοπροβλήματα που υποκρύπτουν τον λογιotaτισμό· το πραγματικό πρόβλημα ήταν ότι δεν υπήρχε προηγούμενη εμπειρία διδασκαλίας της νεοελληνικής γλώσσας και στο σημείο αυτό έπρεπε να δοθεί προτεραιότητα ώστε να αντιμετωπιστούν τα πραγματικά προβλήματα. Στράφηκε προς στις γλωσσολογικές αντιλήψεις για τον επικοινωνιακό λόγο και στην παράδοση του εκπαιδευτικού δημοτικισμού, δύο παράγοντες που υπαγόρευαν ότι

⁶⁸ Εμμανουήλ Κριαράς, *Επιστολές Γεωργίου Ράλλη προς Εμμανουήλ Κριαρά, Αθήνα, Εκδόσεις σχολής Ι.Μ. Παναγιωτόπουλου, 2006, σ. 24*

⁶⁹ Η πρόσθετη παρατήρηση για τις καταλήξεις του παθητικού παρατατικού είναι μετά από δική του παρέμβαση. Έγινε με μικρότερα γράμματα για να χωρέσει πριν από την επόμενη παράγραφο, *Αναπροσαρμογή της μικρής νεοελληνικής γραμματικής του Μανόλη Τριανταφυλλίδη, ΟΕΔΒ, Αθήνα 2004, σ. 174*

⁷⁰ Τα στοιχεία για τον Χρίστο Τσολάκη βασίζονται στο βιογραφικό του που αναρτήθηκε στον δικτυακό τόπο του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, όταν έγινε σχετική εκδήλωση προς τιμή του στις 15/12/2009, <http://press.auth.gr/news/wordpress/?p=11768> (ανάκτηση την 29/6/2011)

⁷¹ Η Ομάδα για την ανανέωση της γλωσσικής διδασκαλίας στο Γυμνάσιο συγκροτήθηκε το Δεκέμβριο 1982 με απόφαση του υφυπουργού Π. Μώραλη. Συμμετείχαν οι Χρ. Τσολάκης, Εμ. Λανάρης, Διον. Τάνης, Αν. Μουμτζάκης και Παν. Κάνδρος με συντονιστή το Δ. Τομπαΐδη. Χρίστος Τσολάκης, *Από τα γράμματα στη γλώσσα, πορεία προς τον επικοινωνιακό λόγο*, Θεσσαλονίκη, Βάνιας, 1995, σ. 151 (αναδημοσίευση από το Φιλόλογο τ. 53, 1988, 157-158)

⁷² Χρίστος Τσολάκης, «Η γλωσσοεκπαιδευτική μεταρρύθμιση από το 1976 και μετά», στο Γεώργιος Μπαμπινιώτης (επιμ.), *Το γλωσσικό ζήτημα*, ό.π., σ. 777-567 και Χρίστος Τσολάκης, «Το γλωσσικό μας πρόβλημα», *Φιλόλογος*, τ. 60, καλοκαίρι 1990, σ. 89-94

η διδασκαλία έπρεπε να αποκοπεί από την μέθοδο των νεκρών γλωσσών⁷³. Αργότερα πήρε στοιχεία και από τη μελέτη του σουηδικού εκπαιδευτικού συστήματος, όπου βρέθηκε για να μετεκπαιδευτεί και να αποκτήσει τα αναγκαία τυπικά εφόδια μετά από παρότρυνση και του Ευάγγελου Παπανούτσου. Ο Τσολάκης δεν έμεινε άπραγος μπροστά στην αμηχανία της πολιτείας, όταν ο Γεώργιος Ράλλης συνέχιζε τη μετριοπαθή πολιτική που επιβράδυνε τις αναγκαίες εργασίες για την προώθηση και την επιτυχία της μεταρρύθμισης στα σχολεία. Στο άρθρο του Ράλλη που δημοσιεύτηκε στο Βήμα, το Πάσχα του 1976, με τίτλο «Η καθιέρωση της δημοτικής· ούτε θριαμβολογίες, ούτε ολοφυρμοί» και στις συστάσεις «να μην βιάζεται» ο Τσολάκης απάντησε με τη δημοσίευση του κείμενου «Για μια λειτουργική γραμματική» στο τρίτο τεύχος του περιοδικού «Λόγος και Πράξη» που εξέδιδε η ΟΛΜΕ. Εκεί ανέπτυξε τα επιχειρήματά του για την ανάγκη να συνταχτούν κατάλληλα σχολικά βιβλία για να καλύψουν τις διδακτικές ανάγκες, εφόσον η Γραμματική και το Συντακτικό δεν επαρκούν, επειδή βασικός ρόλος τους είναι να αποτελούν βιβλία αναφοράς. Ζητούσε να περάσουμε από τη διδασκαλία της γραμματικής στη διδασκαλία της γλώσσας⁷⁴. Ο Τσολάκης εξέφρασε την αντίληψη που πρόσβευε και ο Ευάγγελος Παπανούτσος ότι η γλώσσα δεν είναι απλό άθροισμα από λέξεις⁷⁵ και θεωρούσε ότι η διδασκαλία της νεοελληνικής θα πρέπει να βασιστεί στην επιστημονική παραδοχή ότι «εκφραστική μονάδα είναι η φράση και όχι η λέξη, αντίληψη που απομακρύνει τη γλωσσική διδασκαλία από τη «μολυβένια σκιά της αρχαίας ελληνικής»⁷⁶. Όπως είδαμε, αναζήτησε τη νέα μέθοδο στα διδάγματα της σύγχρονης γλωσσολογίας, τόσο του δομισμού, όσο και της μετασχηματιστικής γραμματικής, στον εκπαιδευτικό δημοτικισμό και στην πείρα άλλων χωρών⁷⁷. Έτσι απέκτησε την απαραίτητη εποπτεία των προβλημάτων που σχετίζονται με τη διδασκαλία της μητρικής γλώσσας. Αποτέλεσμα αυτής της κατεύθυνσης και της γνώσης θα είναι η εισαγωγή νέων βιβλίων γλωσσικής διδασκαλίας στο δημοτικό από το 1983-84 και μία χρονιά αργότερα και στο Γυμνάσιο⁷⁸. Στη συγγραφή των βιβλίων για το Γυμνάσιο έχει ενεργή συμμετοχή και ο Μουμτζάκης.

⁷³ Χρίστος Τσολάκης, *Από τα γράμματα στη γλώσσα, πορεία προς τον επικοινωνιακό λόγο*, Θεσσαλονίκη, Βάνιας, 1995, σ. 1-2, 20, 40

⁷⁴ Χρίστος Τσολάκης, «Για μια λειτουργική γραμματική», *Λόγος και Πράξη*, τ.3, 1976, σ. 30-39 και Χρίστος Τσολάκης, ό.π., σ. 17-24, 155-156

⁷⁵ Γεώργιος Ν. Λαμψίδης, ό.π., σ. 304

⁷⁶ Χρίστος Τσολάκης, *Από τα γράμματα στη γλώσσα*, ό.π., σ. 158, 161.

⁷⁷ στο ίδιο, σ. 40-51 βλέπε και Χρίστος Τσολάκης, «Γλωσσική διδασκαλία», *Γλώσσα* τ. 1, άνοιξη 1983, σ. 58-70

⁷⁸ Χρίστος Τσολάκης, *Από τα γράμματα στη γλώσσα*, ό.π., σ. 163

Ο Αναστάσιος Μουμτζάκης αποφοίτησε από τη Φιλοσοφική σχολή του Αριστοτέλειου το 1959 και από το 1962 εργαζόταν στο Γυμνάσιο Θηλέων Δράμας. Το 1965 επέστρεψε με μετάταξη στο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης και δίδαξε νεοελληνική γλώσσα στους πρωτοετείς φοιτητές της Φιλοσοφικής. Το 1968 άρθηκε η μετάταξή του και επέστρεψε στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση⁷⁹. Από τότε και ως το τέλος της ζωής του προτίμησε να ζει και να εργάζεται κοντά στο συγγενικό και φιλικό περιβάλλον της Δράμας. Η πρώτη δημοσιευμένη συμβολή του στην εκπαιδευτική μεταρρύθμιση είναι μία εισήγηση σε έκδοση του Υπουργείου Παιδείας για τη διδασκαλία γραμματικών τύπων της νεοελληνικής. Αποτελείται από σύντομη θεωρητική παρουσίαση της μεθόδου και από παραδείγματα, ασκήσεις και πίνακα με διάγραμμα μαθήματος⁸⁰. Στις αρχές του 1979 δημοσιεύεται στο «Φιλόλογο» πρόταση διδασκαλίας για ένα απόσπασμα από το Α΄ Επεισόδιο της τραγωδίας του Σοφοκλή «Αντιγόνη» σε μετάφραση. Πρόκειται για απόσπασμα που χαρακτηρίζει τον Κρέοντα και τη διάσταση που υπάρχει στις διακηρύξεις και στις πράξεις του⁸¹. Οι δυο πρώτες δημοσιεύσεις του Μουμτζάκη είναι χαρακτηριστικές για τις γνώσεις και για το ήθος του· από τη μία, η διαυγής και πλήρης γνώση της Γραμματικής Τριανταφυλλίδη όπως μπορεί να περιγράψει τους λεκτικούς τύπους μέσα στα κείμενα και από την άλλη το ήθος όπως πρέπει να αποδεικνύεται από τις πράξεις του καθενός. Οι επιλογές της θεματολογίας του προφανώς δεν είναι τυχαίες, αλλά δεν εξηγούνται μόνο από τα στοιχεία της προσωπικότητας του Μουμτζάκη. Η νεοελληνική γλώσσα και τα αρχαία ελληνικά από μετάφραση είναι τα δύο χαρακτηριστικά μαθήματα της μεταρρύθμισης και συνεπώς μεγάλο μέρος της φροντίδας για εκπαιδευτικό υλικό και οδηγίες διδασκαλίας έχουν αυτά τα δύο. Σ' αυτήν την κατεύθυνση κινείται και το περιοδικό «Φιλόλογος», όπως και ο Σύλλογος αποφοίτων της Φιλοσοφικής Θεσσαλονίκης⁸².

Όμως, η συμβολή του στην εφαρμογή της εκπαιδευτικής πολιτικής συνίσταται κυρίως στη συγγραφή των σχολικών εγχειριδίων. Συμμετείχε στις ομάδες που συγκρότησε ο Τσολάκης για να συντάξουν το Συντακτικό της Νέας Ελληνικής και τα τρία τεύχη της Νεοελληνικής Γλώσσας για το Γυμνάσιο. Επίσης, είναι ο συγγραφέας του Συντακτικού

⁷⁹ Από συνοπτικό βιογραφικό σημείωμα του ίδιου, (αρχείο Α.Β.Μ.)

⁸⁰ Α.Β. Μουμτζάκης, «Διάγραμμα διδασκαλίας γραμματικής: κλίση αρσενικών ουσιαστικών», ΚΕΜΕ, *Εισηγήσεις, η αρχαία ελληνική γραμματεία από μετάφραση, η νεοελληνική γλώσσα και γραμματεία*, Αθήνα, Εθνικών Τυπογραφείο, 1976, σ. 359 – 368, (αρχείο Α.Β. Μ.)

⁸¹ Α.Β. Μουμτζάκης, «Δοκιμή διδασκαλίας της 'Αντιγόνης' του Σοφοκλή», *Φιλόλογος*, τ. 15, 1976, σ. 48 – 57, (αρχείο Α.Β.Μ.)

⁸² Ηλίας Σπυρόπουλος, «Η εκπαιδευτική μεταρρύθμιση και ο 'Φιλόλογος'», *Φιλόλογος*, τ. 16, Μάιος 1979, σ. 110-117

της Αρχαίας Ελληνικής Γλώσσας για το Λύκειο, βιβλίο για το οποίο ένωθε τη σημασία του και του πρόσφερε ξεχωριστή ικανοποίηση, επειδή αντικατέστησε το Συντακτικό του Αχ. Τζάρτζανου⁸³. Το βιβλίο διαπνέεται από το νέο πνεύμα για τη διδασκαλία της αρχαίας ελληνικής, που δεν έβλεπε τη φιλολογική ορολογία αποκομμένη από το κείμενο, είχε θεωρητικό και πρακτικό χαρακτήρα καθώς και αναφορές στη νεοελληνική γλώσσα. Ο Μουμτζάκης συνέταξε το Συντακτικό παράλληλα με την καθημερινή εργασία του στο σχολείο, χειρόγραφα σε κόλλες σχολικών εξετάσεων του 1979⁸⁴. Το Συντακτικό τυπώθηκε το 1981 και άρχισε να χρησιμοποιείται από τη σχολική χρονιά 1981 – 82.

Τέλος, ήταν ο βασικός συγγραφέας του βιβλίου «Αρχαία Ελληνικά» για την Α΄ Λυκείου, ένα βιβλίο καινοτόμο με αυθεντικά αρχαία ελληνικά κείμενα που είχαν επιλεγεί για να κινούν το ενδιαφέρον των μαθητών και παράλληλα να εξυπηρετούν τη γλωσσική διδασκαλία. Ο Μουμτζάκης παρακολουθούσε τη χρήση του βιβλίου στα σχολεία και συγκέντρωνε παρατηρήσεις από συναδέλφους του για να κάνει τις αναγκαίες βελτιώσεις που υπαγόρευε η διδακτική πράξη. Αυτή η νέα στάση απέναντι στην αρχαία γλώσσα και στη διδασκαλία της συσχετίζεται με διαφορετικά στάση απέναντι στα γλωσσικά θέματα και τους ομιλητές της νεοελληνικής γλώσσας. Στο επόμενο κεφάλαιο, και στην ενότητα όπου θα περιγράψουμε την κατάσταση στην εκπαίδευση, θα επανέρθουμε στο ζήτημα του βιβλίου· ήταν κομβικό σημείο, επειδή αποτελούσε την πρώτη επαφή των μαθητών με τα αρχαία ελληνικά.

η διαμόρφωση νέου εκπαιδευτικού κλίματος

Η λύση του γλωσσικού ζητήματος προκάλεσε περισσότερο το ενδιαφέρον της κοινωνίας για τα γλωσσοεκπαιδευτικά θέματα. Αυτό φαίνεται και στην έκδοση σχετικών περιοδικών, κάποια από τα οποία συνεχίζουν την παρουσία τους μέχρι σήμερα. Ήδη αναφερθήκαμε σε δύο. Το «Λόγος και Πράξη» άρχισε να εκδίδεται το 1975 από την ΟΛΜΕ, το συνδικαλιστικό όργανο των καθηγητών της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης· ο χαρακτήρας του δεν ήταν συνδικαλιστικός, αλλά αφορούσε τη δουλειά μέσα στη σχολική αίθουσα και την προσπάθεια να ανανεωθεί το διδακτικό κλίμα.

⁸³ Το βιβλίο αυτό χρησιμοποιείται ακόμα ως βιβλίο αναφοράς στο Λύκειο

⁸⁴ Πρόκειται για έντυπες και σφραγισμένες κόλλες αναφοράς κάποιες με την ένδειξη 'Γυμνάσιο Θηλέων Δράμας' και ορισμένες με την ένδειξη 'Λύκειο Θηλέων Δράμας', (αρχείο Α.Β.Μ.)

Ο «Φιλολόγος» είναι η «έκδοση του συλλόγου αποφοίτων της φιλοσοφικής σχολής του πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης»⁸⁵. Αυτό έχει ξεχωριστή σημασία, κυρίως αν δεχτούμε ότι η Φιλοσοφική Θεσσαλονίκης υπήρξε το προπύργιο του δημοτικισμού σε αντιδιαστολή με τη Φιλοσοφική του Καποδιστριακού που διατεινόταν για τον ενιαίο διαχρονικό χαρακτήρα της ελληνικής γλώσσας. Βασικά στοιχεία που χαρακτηρίζουν τη Σχολή της Θεσσαλονίκης είναι η συμβολή της στη διαμόρφωση της δημοτικής και η χρήση της στον επιστημονικό λόγο· επίσης από εκεί τεκμηριώνονταν οι αλλαγές για την καθιέρωση της Δημοτικής και του μονοτονικού⁸⁶. Στο περιοδικό δημοσιεύτηκαν πολλές και συγκεκριμένες διδακτικές προσεγγίσεις με χρηστικό χαρακτήρα για να εφαρμοστεί το πνεύμα της μεταρρύθμισης στα σχολεία. Επίσης, από τις σελίδες του διαχύθηκαν γλωσσολογικές προσεγγίσεις που στήριζαν τη δημοτική και έρευνες στην εκπαίδευση που τεκμηριώναν τις επιλογές της μεταρρύθμισης. Για παράδειγμα, μια τέτοια έρευνα μελέτησε κατά πόσο η ανάγνωση και η κατανόηση ενός κειμένου από παιδιά των πρώτων τάξεων του δημοτικού επηρεάζεται από το τονικό σύστημα που χρησιμοποιείται⁸⁷. Μέσα από τις σελίδες του «Φιλολόγου» θα παρακολουθήσουμε πολλές καίριες στιγμές που μας ενδιαφέρουν σ' αυτήν την εργασία, όπως και μέσα από τις σελίδες της «Νέας Παιδείας», ενός εκπαιδευτικού περιοδικού που έχει τη δική του ιδιαίτερη αξία.

Ιδρυτής της «Νέας Παιδείας» είναι ο Κ. Ν. Παπανικολάου που δηλώνει φανατικός οπαδός «ενός μόνον 'κόμματος', της Ελληνικής εκπαίδευσης» και συνεπώς, αν και θεωρεί ότι η εκπαιδευτική πολιτική κινείται στη σωστή κατεύθυνση, κρατά έναν μετριοπαθή και κριτικό λόγο⁸⁸. Το πρώτο τεύχος του περιοδικού εκδόθηκε την Άνοιξη του 1977 με τον προσδιοριστικό υπότιτλο «κείμενα παιδευτικού προβληματισμού». Πρόθεση του περιοδικού είναι να καλύψει το κενό στο χώρο της συζήτησης για τα ζητήματα της παιδείας, κάτι που μόνο ο «Φιλολόγος» και το «Λόγος και Πράξη» έπρατταν μέχρι τότε· επίσης, να μεταφέρει τις απόψεις που κυριαρχούν στην ευρωπαϊκή εκπαίδευση και τέλος να επιφέρει το κλίμα της αλλαγής στον συντηρητικό τομέα της εκπαίδευσης που έμενε δεμένος στα «στεγανά της αρτηριοσκληρωτικής παράδοσης». Ως αιτήματα του περιοδικού προτάσσονται η ελευθερία του στοχασμού και της έκφρασης, ο διάλογος για τα

⁸⁵ Στο πρώτο Διοικητικό Συμβούλιο του Συλλόγου συμμετείχαν οι: Δημήτριος Στεφανόπουλος, Βασίλειος Καλογεράς, Βασίλειος Φόρης, Ιωάννης Αμπατζίδης, Ελένη Κακριδή, Δημήτριος Μαρωνίτης και Θεόδωρος Μαυρόπουλος. *Φιλολόγος* τ. 1, 1964, σ. 42-43

⁸⁶ Γεώργιος Μπαμπινιώτης, «'Σχολές' του γλωσσικού ζητήματος», στο Γεώργιος Μπαμπινιώτης (επιμ.), *Το γλωσσικό ζήτημα*, ό.π., σ. 573 - 575

⁸⁷ Μ. Μάνιου-Βακάλη, Δ. Μαρκουλής, Λ. Χαριτίδης, «Ο ρόλος των τόνων και των πνευμάτων στην ανάγνωση και κατανόηση του κειμένου», *Φιλολόγος*, τ. 27, Μάρτιος 1982, σ. 49-64

⁸⁸ Κ. Ν. Παπανικολάου, «Γλωσσική διδασκαλία, ένα επεισόδιο», *Γλώσσα*, τ. 9, φθινόπωρο 1985

εκπαιδευτικά ζητήματα και η κριτική κάθε αυθεντίας. «Χρέος μας είναι να αντιμετωπίσουμε την εποχή μας με υψηλή εθνική συνείδηση και σε αρμονία με τη νεοελληνική μας ταυτότητα», είναι η κατακλείδα του κειμένου που διευκρινίζει τις προθέσεις του περιοδικού⁸⁹.

Πραγματικά, από τα πρώτα τεύχη, το περιοδικό συνέβαλε μέσα από τις σελίδες να γίνουν περισσότερο γνωστές και θα συζητηθούν θεωρίες σχετικές με γλωσσικά και εκπαιδευτικά θέματα όπως αυτές που εισηγήθηκαν ο Βιγκότσκι (L.S. Vygotsky), ο Τσόμσκι (Noam Chomsky), ο Μπερνστίν (Basil Bernstein) και άλλοι. Επίσης, έθεσε ζητήματα σχετικά με τον ανθρωπισμό στην εκπαίδευση, την αρχαία ελληνική γραμματεία και τη διδακτική της, για τις δομές της εκπαίδευσης και το ρόλο του δασκάλου, για τη σχέση γλώσσας και μάθησης, για τη δια βίου παιδεία, για τους εκπαιδευτικούς στόχους, της αξιολόγησης και τις εξετάσεις, για θέματα κοινωνικής γλωσσολογίας, κλπ. Παράλληλα υπήρχαν και συγκεκριμένες προτάσεις για τη διδασκαλία και σχολιασμός της εκπαιδευτικής επικαιρότητας⁹⁰.

Από το 1983 ξεκινά και η έκδοση της «Γλώσσας», που έχει τη μορφή εξειδικευμένου παραρτήματος της «Νέας Παιδείας» με στόχο να βοηθήσει θεωρητικά και πρακτικά τους εκπαιδευτικούς στην αντιμετώπιση των γλωσσικών προβλημάτων που πηγάζουν από την γλωσσική διδασκαλία στα σχολεία. Αιτίες που οδήγησαν στην έκδοση του περιοδικού είναι η ανάγκη να συνεισφέρει στην καλή γνώση της γλώσσας, το ερευνητικό και επιστημονικό ενδιαφέρον, η μεταβατική αβεβαιότητα που χαρακτηρίζει τη γλώσσα μετά την καθιέρωση της δημοτικής, η «κακοποίηση» της γλώσσας κ.α. Η έκδοση δείχνει το αυξημένο εκπαιδευτικό και κοινωνικό ενδιαφέρον ειδικότερα για τα γλωσσικά θέματα⁹¹.

Με αποδελίωση και κριτική ματιά στα πρώτα δέκα τεύχη του περιοδικού (άνοιξη 1983 – χειμώνας 1986) φαίνεται ότι έδειξε επιστημονικό γλωσσολογικό ενδιαφέρον, η εστίαση γινόταν κυρίως στη διδασκαλία της νεοελληνικής και λιγότερο της αρχαίας. Δευτερευόντως εξετάζονταν η διαχρονία της γλώσσας και η σχέση της νέας με την αρχαία γλώσσα. Στα άρθρα γνώμης στήριζε με κριτική διάθεση και μετριοπάθεια τη μεταρρυθμιστική προσπάθεια στην εκπαίδευση, αλλά άφηνε χώρο και στον αντίλογο.

⁸⁹ «Οι προθέσεις μας», *Νέα Παιδεία*, τ. 1, 1977, σ. 3-5, Κείμενο της Διεύθυνσης του περιοδικού

⁹⁰ *Νέα Παιδεία*, τ. 1 άνοιξη 1977, τ. 2 Καλοκαίρι 1977, τ. 3 φθινόπωρο 1977, τ. 4 χειμώνας 1978, τ. 5 άνοιξη 1978

⁹¹ Κ.Ν. Παπανικολάου, «Η έκδοση ετούτη και οι στόχοι της», *Γλώσσα*, τ. 1, άνοιξη 1983, σ. 3-7

Δεν είναι σκόπιμο να παρασυρθούμε σε αναλυτική παρουσίαση εκπαιδευτικών περιοδικών που εκδίδονται αυτήν την εποχή. Ανάμεσα στα πολλά περιοδικά, ας κλείσουμε την αναφορά με τη «Σύγχρονη Εκπαίδευση», ως δείγμα του πολύπλευρου ενδιαφέροντος που εκδηλώνονταν με εξωστρεφή διάθεση συμβολής στα εκπαιδευτικά πράγματα με τη δημοσιοποίηση απόψεων, κριτικής και εργασιών. Αρχικά στόχευε να συμβάλλει σε «μια εκπαίδευση προσαρμοσμένη στις ανάγκες και τις προσδοκίες της σύγχρονης εποχής»⁹² και έδινε προτεραιότητα στην τεχνική και επαγγελματική εκπαίδευση. Στη συνέχεια διεύρυνε τη θεματολογία της σχετικά με πολλά θέματα όπως η διδασκαλία των μαθημάτων γενικής παιδείας, η λειτουργία των πανεπιστημίων, η επιμόρφωση, η αυταρχική εκπαίδευση και η αμφισβήτησή της, τα σχολικά προγράμματα, κ. α., παράλληλα παρακολουθεί κριτικά την πορεία της μεταρρύθμισης⁹³.

Ενδιαφέρον έχει η κριτική αποτίμηση που κάνει το περιοδικό σε σημείωμα της σύνταξης στις αρχές του 1982. Αφού παρουσιάσει επιγραμματικά τις αλλαγές που προωθήθηκαν, επισημαίνει με έντονα κριτική διάθεση πολλά προβλήματα. Η εκπαιδευτική μεταρρύθμιση δεν προώθησε την ενεργητική συμμετοχή των εκπαιδευτικών σε επίπεδο σχεδιασμού, αντίθετα άφησε αναλλοίωτη τη δομή του σχολείου μένοντας σε επιφανειακές αλλαγές. Η κεντρική εξουσία συνέχισε να έχει τον απόλυτο έλεγχο της παρεχόμενης εκπαίδευσης αποτρέποντας έτσι κάθε δυνατότητα αλλαγής με βάση τις ανάγκες που διαπιστώνονταν στην πράξη. Από τη μια, όσα αποφασίζονταν δε δοκιμάζονταν όπως θα έπρεπε πριν εφαρμοστούν σε γενική κλίμακα και από την άλλη είχαν μερικό και αποσπασματικό χαρακτήρα. Αποτέλεσμα ήταν να έχουμε ένα εκπαιδευτικό σύστημα αναχρονιστικό που ευνοούσε στη μηχανιστική μάθηση, με σοβαρές ελλείψεις σε υποδομή και σε προσωπικό που εμπόδιζε και την επικοινωνία μεταξύ των εμπλεκόμενων στην εκπαιδευτική διαδικασία. Επίσης έμειναν άλυτα προβλήματα σχετικά με τα δικαιώματα των αποφοίτων, τις αμοιβές των εκπαιδευτικών, κλπ και δεν πάρθηκε κανένα μέτρο για την ανάπτυξη της έρευνας στην εκπαίδευση έτσι ώστε να αναζητούνται οι αποτελεσματικές λύσεις⁹⁴.

Αυτό που διαπιστώνουμε είναι η απαίτηση για μεγαλύτερες και ουσιαστικότερες αλλαγές στο εκπαιδευτικό σύστημα με περισσότερη συμμετοχή, ελευθερία και ευθύνη και λιγότερη χειραγώγηση της διδασκαλίας, με καθορισμό των υποχρεώσεων, αλλά και των δικαιωμάτων για διδάσκοντες και διδασκόμενους. Ως μερικό συμπέρασμα απ' όσα

⁹² *Σύγχρονη Εκπαίδευση*, τ. 1, Οκτ- Δεκ. 1980, σ. 15

⁹³ *Σύγχρονη Εκπαίδευση*, αποδεκτίωση τευχών 1 (Οκτ- Δεκ. 1980) – 25 (Νοε- Δεκ. 1985)

⁹⁴ *Σύγχρονη Εκπαίδευση*, τ. 6, Ιαν.- Μαρ. 1982, σ. 11-13

αναφέρθηκαν μέχρι εδώ σ' αυτήν την ενότητα μπορούμε να συναγάγουμε το αυξημένο ενδιαφέρον της κοινωνίας για τα εκπαιδευτικά θέματα και τις αντίστοιχες προσδοκίες από τη λειτουργία των σχολείων.

Ένα σημαντικό γεγονός για τα γλωσσοεκπαιδευτικά ζητήματα αποτελεί και η ίδρυση της Πανελλήνιας Ένωσης Φιλολόγων (ΠΕΦ). Με πυρήνα συναδέλφους που προέρχονταν κυρίως από το Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων έγιναν οι πρώτες ενέργειες για τη σύσταση ενός συλλογικού οργάνου με επιστημονικούς και συντεχνιακούς στόχους. Η έκδοση εφημερίδας/ περιοδικού με τον τίτλο «Φιλολογική» και η διοργάνωση θεματικών συνεδρίων κάθε χρόνο έγιναν οι συστηματικές δράσεις της ΠΕΦ. Αυτό προκάλεσε την ίδρυση τοπικών φιλολογικών συνδέσμων στους περισσότερους νομούς της χώρας⁹⁵. Η ΠΕΦ επηρέασε σ' ένα βαθμό και αυτή την πορεία της μεταρρύθμισης, τόσο με τις θέσεις της όσο και – κυρίως – εξαιτίας της επαφής που είχε με τους φιλολόγους των σχολείων.

Επίσης, άλλη αξιοσημείωτη ένδειξη του εκπαιδευτικού κλίματος που δημιουργείται είναι ότι γίνονται πολλά εκπαιδευτικά συνέδρια. Ξεχωριστή σημασία έχει το πρώτο συνέδριο της ΟΛΜΕ – πρώτο από την ίδρυση του ελληνικού κράτους – που έγινε τον Μάιο 1981 μετά από πρόταση που είχε γίνει από εκπαιδευτικούς της Θεσσαλονίκης. Οι πολλές και ποιοτικές εισηγήσεις ήταν αποτέλεσμα διαλόγου που είχε προηγηθεί και αφορούσαν μεγάλο πλήθος θέματα· εκφράστηκαν προβληματισμοί, ανησυχίες και απόψεις που συνθέταν ολοκληρωμένη φιλοσοφία για το εκπαιδευτικό σύστημα και τη μεταρρύθμιση. Καθώς ο σχεδιασμός και η φροντίδα για την πραγματοποίηση του συνεδρίου έγινε με την πρωτοβουλία της συνδικαλιστικής οργάνωσης των καθηγητών δευτεροβάθμιας δημιουργήθηκε αισιόδοξη οπτική για τη δυνατότητα παρέμβασης στα εκπαιδευτικά πράγματα της χώρας⁹⁶.

Μεγάλο ενδιαφέρον για τα γλωσσοεκπαιδευτικά ζητήματα έδειξε και το περιοδικό «Πολίτης». Από το πρώτο τεύχος του, ο Δ.Ν. Μαρωνίτης δίνει το στίγμα ενός ελεύθερου διαλόγου για τα εκπαιδευτικά θέματα και ο Δ. Καψάλης ασκεί δριμυία κριτική στην μεταρρυθμιστική ιδεολογία, όπως εκφράζεται από τον Ευάγγελο Παπανούτσο,

⁹⁵ Ιστορικό της ίδρυσης της ΠΕΦ, από το δικτυακό τόπο της Ένωσης. http://www.p-e-f.gr/index.php?option=com_content&view=article&id=2&Itemid=9, ανάκτηση την 16/7/2011

⁹⁶ Φ.Κ. Βώρος, «Το εκπαιδευτικό συνέδριο της ΟΛΜΕ», *Σύγχρονη Εκπαίδευση*, τ. 4, Ιουλ-Σεπ. 1981, σ. 5-6. Με αισιόδοξια χαιρέτησε το συνέδριο και ο *Φιλολόγος*, τ. 24, Απρίλιος 1981, σ. 315

καταλογίζοντας ότι επιδιώκει να εμπεδωθεί τη «συνέχεια των ιδεών και το κληρονομικό δίκαιο»⁹⁷.

Στον «Πολίτη» αρθρογραφούσε τακτικά για εκπαιδευτικά θέματα και η Άννα Φραγκουδάκη από την επιστημονική οπτική της κοινωνιολογίας της εκπαίδευσης. Η πρώτη συνεργασία της αφορούσε το γλωσσικό, αναφέρεται στη συμβολική βία της καθαρεύουσας, που υποβάλλει την εξουσία του ρήτορα και στο καθήκον της δημοτικής να διαδώσει τη γνώση, να φέρει τους πολλούς κοντά στη γνώση⁹⁸.

Αποτέλεσμα όλων των προηγούμενων είναι να καταστεί σαφές στην εκπαιδευτική κοινότητα και στην κοινωνία ότι τα γλωσσικά ζητήματα και τα συνακόλουθα ζητήματα που θέτουν είναι κάτι πολύ περισσότερο από ζήτημα διδασκαλίας ενός ακόμη γνωστικού αντικειμένου. Εμβολίζουν την κοινωνία και καθορίζουν τη σχολική επιτυχία και αποτυχία σε συνάρτηση με την ταξική προέλευση των μαθητών. Δηλαδή συνιστούν ένα πολύ σημαντικό και καθημερινό πολιτικό ζήτημα που επηρεάζει τη λειτουργία των σχολείων. Αυτός ο προβληματισμός υπήρξε αποτέλεσμα και σύγχρονων θεωριών, όπως του Μπουρντιέ (Pierre Bourdieu) για το *συμβολικό κεφάλαιο* και του Μπερνστίν (Basil Bernstein) για τους *κώδικες* και την *πολιτισμική αναπαραγωγή*. Κυρίως χάρη στην εργασία της Φραγκουδάκη, που αξιοποίησε τέτοιες προσεγγίσεις, δόθηκαν και στην Ελλάδα επιστημονικές απαντήσεις για τη σχέση του σχολείου με την οικονομική ανάπτυξη και τους κοινωνικούς παράγοντες, αποδομήθηκε ο μύθος ότι η ευφυΐα καθορίζει τη σχολική επίδοση και καταδείχτηκε ο τρόπος που το σχολείο εντείνει την κοινωνική ανισότητα⁹⁹.

Για τους πιο πολιτικοποιημένους είναι λοιπόν σαφές αυτό που κατέδειξε ο Αλτουσέρ κατά τη δεκαετία του '70, ότι το σχολείο είναι ένας από τους ιδεολογικούς μηχανισμούς που αναπαράγουν τις παραγωγικές σχέσεις και τις ταξικές διακρίσεις¹⁰⁰. Πιο συγκεκριμένα για το ζήτημα της γλώσσας, το σχολείο είναι εργαλείο για την κατασκευή της εθνικής γλώσσας, ενός φαντασιακού αντικειμένου, στο οποίο μπορεί να τεκμηριωθεί η εθνική ιδιαιτερότητα. Το ελληνικό κράτος από το 19^ο αιώνα έχει επιλέξει ένα μοντέλο που

⁹⁷ Δ.Ν. Μαρωνίτης, «Ελεύθερος διάλογος στην Παιδεία» και Διονύσης Καψάλης, «Ο κ. Παπανούτσος και η γενεαλογία της αθλιότητας», *ο Πολίτης*, τ. 1, Μάης 1976, σ. 18-20 και 21-32

⁹⁸ Άννα Φραγκουδάκη, «Γλωσσική μεταρρύθμιση, γλώσσα και εξουσία», *ο Πολίτης*, τ. 2, Ιούνιος 1976, σ. 29-32

⁹⁹ Άννα Φραγκουδάκη, *Κοινωνιολογία της εκπαίδευσης, θεωρίες για την κοινωνική ανισότητα στο σχολείο*, Αθήνα, Παπαζήσης, 1985, σ. 181-235 και Άννα Φραγκουδάκη, *Γλώσσα και Ιδεολογία*, Αθήνα, Οδυσσέας, 1987, σ. 109-143

¹⁰⁰ Λουί Αλτουσέρ, «Ιδεολογία και ιδεολογικοί μηχανισμοί του κράτους», στο Λουί Αλτουσέρ, *Θέσεις*, Αθήνα, Θεμέλιο 1999 [1977], σ. 73-75, 91-95

ενισχύει τη λόγια γλώσσα και με βάση αυτήν κατασκευάζει την τυποποιημένη επίσημη, εθνική γλώσσα που έχει ανάγκη το εθνικό κράτος¹⁰¹.

Για την εμπέδωση της πολιτικής κριτικής στο εκπαιδευτικό σύστημα είναι χαρακτηριστικό ότι και ο Θεόφραστος Γέρου, που υπήρξε και Ειδικός Σύμβουλος όλων των υπουργών Παιδείας του ΠΑΣΟΚ κατά τη δεκαετία του '80, μιλώντας σε εκδήλωση της ΠΕΦ τεκμηρίωσε σαφώς την άποψή ότι η εκπαίδευση δεν είναι ουδέτερη και αντικειμενική διαδικασία¹⁰².

Το ζήτημα κατά πόσο το σχολείο μπορεί να ικανοποιήσει τις ανάγκες του κόσμου σε μόρφωση καθορίζονταν από το συσχετισμό κοινωνικών δυνάμεων και τις μεταξύ τους συγκρούσεις. Το ΠΑΣΟΚ στην αρχή της δεκαετίας του '80 ακολούθησε εκπαιδευτική πολιτική σύμφωνη με το σοσιαλδημοκρατικό μοντέλο προσαρμογής του σχολείου στην κοινωνία και την οικονομία. Αν δούμε τη μεταρρύθμιση ως πεδίο σύγκρουσης για την αναπροσαρμογή της εκπαίδευσης στις μεταβαλλόμενες ιστορικές συνθήκες, διαπιστώνουμε ότι τελικά δεν μπόρεσε να ικανοποιήσει τις μορφωτικές ανάγκες των φτωχότερων¹⁰³.

Σημαντικό στοιχείο της μόρφωσης ήταν επίσημη γλώσσα, επειδή για πρώτη φορά προσαρμόζονταν στο μέσο επίπεδο της γλώσσας που διαμορφώνονταν κυρίως στα αστικά κέντρα, δηλαδή στη δημοτική και επειδή η ίδια η γλώσσα είναι και ζήτημα κοινωνικού ελέγχου της εκπαίδευσης και αναπαραγωγής της κοινωνικής ιεραρχίας¹⁰⁴.

Καθώς έτσι φαίνονταν τα πράγματα, η αντίδραση ως οργανωμένη αντίρροπη δύναμη αλλά και ως ιδεολογικό, πολιτικό και κοινωνικό ρεύμα, που υπάρχει παγιωμένο και με πολλά ερείσματα, εκδηλώθηκε με την ίδρυση του ΕΓΟ. Δηλαδή θα πρέπει να προσέξουμε ότι – αντίθετα απ' ό,τι σκεφτόμαστε πολλές φορές – οι μεταρρυθμίσεις συγκροτούνται με την αντιπαράθεση τους προς την κυρίαρχη συντηρητική κατάσταση της αντίδρασης και σ' αυτήν την αντιπαράθεση και τη σύγκρουσή τους διαμορφώνονται ανάλογα με τις δυνάμεις που τις αντιστρατεύονται, από τη μία την αδράνεια, το φόβο για

¹⁰¹ Georges Drettas, «Η γλώσσα φετίχ», στο Α.-Φ. Χριστίδης (επιμ.), *Γλώσσα, κοινωνία, ιστορία*, ό.π., σ. 33-41

¹⁰² Θεόφραστος Γέρου, «Οι αξίες της εκπαίδευσης και οι ανάγκες της ελληνικής κοινωνίας», ΠΕΦ, *Σεμινάριο 7, Εκπαιδευτικά προβλήματα*, Αθήνα Οκτώβρης 1986, σ. 22-27

¹⁰³ Χ. Κάτσικας & Γ. Καββαδίας, *Κρίση του σχολείου και εκπαιδευτική πολιτική*, Αθήνα, Gutenberg, 1998, σ. 54-73

¹⁰⁴ Αργύρης Κυρίδης, *Η πειθαρχία στο σχολείο, θεωρία και έρευνα*, Αθήνα, Gutenberg, 2006, σ. 27-39, 201-203

τις αλλαγές, την αντοχή των θεσμών και από την άλλη την αντίδραση που αναλαμβάνει πρωτοβουλίες για να επαναφέρει την κατεστημένη πραγματικότητα¹⁰⁵.

Την επόμενη ημέρα από τη δημοσίευση της Διακήρυξης του η Καθημερινή φιλοξένησε δημοσίευμα με τίτλο «Οι κανόνες του μονοτονικού και ο τρόπος εφαρμογής τους, προτάσεις του Υπουργείου πριν από την οριστικοποίηση, τι θα ισχύσουν για της εκπαίδευση και τη διοίκηση»¹⁰⁶. Όμως, αυτή η είδηση δε σηματοδότησε ούτε το τέλος της συζήτησης, ούτε την υπαναχώρηση των συντηρητικών δυνάμεων και την εξασθένηση των παγιωμένων ιδεολογιών για τα γλωσσικά θέματα. Αντίθετα, θα δούμε τη σταδιακή εξάπλωση των ιδεών που αντιστρατεύτηκαν την εφαρμογή των αποφάσεων για τη γλώσσα και για τις αλλαγές στην εκπαίδευση.

---

¹⁰⁵ Στρατής Χ. Μπουρνάζος, «Η ‘αντίδραση’ και οι αντιδράσεις στις μεταρρυθμίσεις», *Φιλολόγος*, τ. 137, Ιούλ.-Σεπ. 2009, σ. 1051-1064

¹⁰⁶ *Καθημερινή*, 19/3/1982

ΤΡΙΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ: ΔΙΑΧΥΣΗ ΤΗΣ ΑΝΤΙΔΡΑΣΗΣ

οργανωμένη αντίδραση

Η νομοθετική καθιέρωση του μονοτονικού προκάλεσε όχι τόσο μια εκτενή συζήτηση, αλλά συστηματική και διαρκή αντίδραση· φαίνεται να πυροδότησε κοινωνικές αντιστάσεις που παρέμεναν ανεκδήλωτες. Εκτός από τη Διακήρυξη του ΕΓΟ, αντίδραση εκδηλώθηκε και από τον ευρύτερο χώρο των γραμμάτων και της λογοτεχνίας. Με αυτήν την αφορμή ας σκιαγραφήσουμε λίγο περισσότερο τις απόψεις που εκφράσανε λογοτεχνικοί κύκλοι για τα γλωσσικά ζητήματα.

Η Εθνική Εταιρεία Ελλήνων Λογοτεχνών¹⁰⁷ είχε τοποθετηθεί στο γλωσσικό ζήτημα με αφορμή τη νομοθετική επισημοποίηση του μονοτονικού. Αμφισβήτησε την επάρκεια της δημοτικής να εκφράσει την επιστημονική σκέψη και να χρησιμοποιηθεί στη Νομοθεσία και στη Δικαιοσύνη και μιλώντας για «εθνική γλώσσα» υποστήριξε την αναγκαία μείξη της δημοτικής με στοιχεία της καθαρεύουσας¹⁰⁸.

Τέσσερα χρόνια αργότερα, τον Μάιο 1986, η Εθνική Εταιρεία Ελλήνων Λογοτεχνών οργάνωσε γλωσσικό συμπόσιο. Στους ομιλητές ήταν και ο Γ. Μπαμπινιώτης, που υποστήριξε τη γνωστή θέση ότι η σύγχρονη γλώσσα είναι προϊόν σύνθεσης της δημοτικής και της καθαρεύουσας, που κατά το παρελθόν ήταν οι δυο διαφορετικές μορφές της γλώσσας. Ακόμη στις εργασίες της διημερίδας ακούστηκαν απόψεις για την υποβάθμιση της γλώσσας, για την μουσικότητα της προφοράς και για τη ζημιά που έκανε το μονοτονικό στην πολιτιστική μας συνέχεια¹⁰⁹.

Όμως, όπως είναι αναμενόμενο, οι απόψεις για τα γλωσσοεκπαιδευτικά θέματα δεν είναι ομοιογενείς στο χώρο των λογοτεχνών. Το περιοδικό «Δέντρο» κυκλοφόρησε τα Χριστούγεννα 1986 με τις τοποθετήσεις τριάντα οχτώ λογοτεχνών για τη γλώσσα. Το πλαίσιο καθορίζεται από ερωτήσεις του περιοδικού σχετικά με την κρίση της γλώσσας και

¹⁰⁷ Υπάρχουν δύο Εταιρείες Ελλήνων Λογοτεχνών που προέκυψαν εξαιτίας πολιτικών διαφορών. Η Εθνική Εταιρεία προέκυψε το 1948 από διάσπαση. Βασίλης Ρούβαλης, «Η Ελλάδα των λογοτεχνών», *Ελευθεροτυπία*, 24/2/2005,

http://archive.enet.gr/online/online_text/c=113,dt=24.02.2005,id=51109112.73042936.87888248.93611768. Σύμφωνα με το Ριζοσπάστη, η Εθνική Εταιρεία Ελλήνων Λογοτεχνών ιδρύθηκε από εθνικόφρονες το 1948, όταν δεν κατόρθωσαν να αποσπάσουν από την Εταιρεία Ελλήνων Λογοτεχνών μια δήλωση που θα καταδίκαιζε το Δημοκρατικό Στρατό, Ριζοσπάστης, 12/7/2006, <http://www1.rizospastis.gr/columnStory.do?publDate=12/7/2006&id=6765&columnId=321>, ανάκτηση την 28/6/2011.

¹⁰⁸ «Ανακοίνωση της Εθνικής Εταιρείας Ελλήνων Λογοτεχνών», *Ευθύνη*, τ. 126, Ιούνιος 1982, σ. 332-333

¹⁰⁹ Ε.Ν. Πλατής, «Διήμερο Συμπόσιο της Εθνικής Εταιρείας Ελλήνων Λογοτεχνών με θέμα 'Η γλώσσα σήμερα'», *Νέα Παιδεία*, τ. 39, καλοκαίρι 1986, σ. 185-187

τις αντιστάσεις που έχει στις επιρροές που δέχεται, στη φροντίδα της πολιτείας και στον τρόπο που μεταχειρίζεται τη γλώσσα ο τύπος, στη γλώσσα των νέων και στη γλωσσική ένδεια που παρατηρείται. Οι θέσεις των λογοτεχνών που απάντησαν ήταν μοιρασμένες. Ενδεικτικά, εκφράσανε γλωσσικό συντηρητισμό: ο Αριστοτέλης Νικολαΐδης που είναι γνωστός και επειδή υπέγραψε τη Διακήρυξη του ΕΓΟ, ο Κώστας Ταχτσής ζητώντας γλωσσικό συμβιβασμό που θα αποκαθιστά τα λόγια στοιχεία της γλώσσας, ο Νάσος Βαγενάς που μιλά για γλωσσική σύγχυση εξαιτίας των κοινωνικο-πολιτιστικών αλλαγών και της εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης που κατάργησε τη διδασκαλία των αρχαίων¹¹⁰.

Από την άλλη, η Εταιρεία Ελλήνων Λογοτεχνών ζητούσε την καθιέρωσή του μονοτονικού. Τελικά, πιο γνωστή έγινε μία ομάδα από συγγραφείς που διακήρυξαν επώνυμα ότι το μονοτονικό συνεπάγεται την πλήρη εξάρθρωση της ελληνικής γλώσσας. Η συγκεκριμένη διακήρυξη δημοσιεύτηκε και συζητήθηκε σε δυο διαφορετικές χρονικές στιγμές. Την πρώτη φορά ήταν στις αρχές του 1982 και μάλιστα πριν από τη γνωστή διακήρυξη των επτά. Τότε υπογράφανε είκοσι οχτώ συγγραφείς και δήλωναν ότι θα συνεχίσουν να χρησιμοποιούν το πολυτονικό. Δεύτερη φορά είναι το Νοέμβριο 1985 και οι συγγραφείς που υπογράφουν είναι σαράντα οχτώ. Η διακήρυξη πρώτα εκφράζει ότι η καθιέρωση της δημοτικής δημιούργησε ελπίδες για βαθύτερη μελέτη και χρήση της γλώσσας και στη συνέχεια διαπιστώνει τη δημιουργία ενός τεχνητού προβλήματος, του μονοτονικού που μπορεί να σημάνει και «πλήρη εξάρθρωση της ελληνικής γλώσσας». Ανάμεσά σ' αυτούς που υπογράψαν ήταν ο Νικηφόρος Βρεττάκος, ο Νίκος-Γαβριήλ Πεντζίκης, ο Ντίνος Χριστιανόπουλος, η Λιλή Ζωγράφου, ο Νικόλαος Λούρος, ο Χρήστος Μαλεβίτσης και ο Κώστας Ε. Τσιρόπουλος¹¹¹.

Ο Βασίλης Φόρης έκρινε λεπτομερώς το κείμενο της διακήρυξης, χρεώσε τη συγγραφή του στον Κ. Τσιρόπουλο και ισχυρίστηκε ότι οι υπόλοιποι συγγραφείς απλώς εκδήλωσαν τη δυσαρέσκειά τους για την παρατηρούμενη γλωσσική κακοδαιμονία, παρασύρθηκαν από τη συναισθηματική τους ευαισθησία απέναντι στην παραδοσιακή πολυτονική γραφή χωρίς να εκφράζονται από «τα γλωσσολογικά κηρύγματα του διακηρυξιογράφου» τα οποία χαρακτήρισε «ανακρίβειες» που σπάνια συναντιούνται τόσες πολλές σε τόσο σύντομο κείμενο¹¹². Όμως το πάθος των αντιδράσεων φαίνεται σε

¹¹⁰ Αριστοτέλης Νικολαΐδης, «Η ανοιχτή γραμματική», Κώστας Ταχτσής, «Έχω την αλγεινή αίσθηση...», Νάσος Βαγενάς, «Γλωσσική σύγχυση και αρχαία ελληνικά», *Το Δέντρο*, τ. 27, Χριστούγεννα 1986, σ. 75-79, 89-91, 130-131

¹¹¹ Από το δικτυακό τόπο Αντίβαρο, Αφιερώματα, «το πολυτονικό». <http://antibaro.gr/node/165>, ανάκτηση την 28/6/2011

¹¹² Βασίλειος Φόρης, *Σχόλιο σε μια διακήρυξη*, ό.π., σ. 5-28

περιπτώσεις όπως της αντίδρασης που διατύπωσε ξεχωριστά ο Αντώνης Σαμαράκης μιλώντας για «εγκληματική» και «βλακώδη» επέμβαση σε βάρος της γλώσσας¹¹³.

Πάντως, σε σχέση με τη γενικότερη στάση της κοινωνίας, πρέπει να επισημανθεί ότι η καθιέρωση του μονοτονικού δεν προκάλεσε μεγάλη έκταση αντιδράσεων, όπως τουλάχιστον μπορεί να φανεί από τα δημοσιεύματα των εφημερίδων¹¹⁴. Μάλλον οι αντιδράσεις προέρχονται από συγκεκριμένους χώρους.

Ο Κ. Τσιρόπουλος ήταν εκδότης του μηνιαίου περιοδικού «Ευθύνη», που επέμενε για πολλά χρόνια στην διαφωνία με το μονοτονικό. Πρόκειται για περιοδικό με ενδιαφέρον για τον πολιτισμό. Στις σελίδες του πρωτοπαρουσιάζονται και πολλά μορφωτικά αγαθά από τις χώρες της Δύσης, για παράδειγμα μεταφράσεις έργων των Πεσσόα, Μπόρχες, Καμύ, Μαξ Βέμπερ. Σε κάθε τεύχος του οι μόνιμοι συνεργάτες σχολιάζουν την επικαιρότητα των γραμμάτων¹¹⁵. Ο Κωνσταντίνος Τσάτσος χαρακτήρισε το περιοδικό «υψηλής στάθμης», με ορισμένη ιδεολογική κατεύθυνση που απευθύνεται σε απαιτητικούς αναγνώστες και βασίζεται σε μεγάλο βαθμό στην «εθελοντική προσφορά αξιόλογων συνεργατών»¹¹⁶.

Ας εστιάσουμε λοιπόν στην πιο συστηματική και μακροχρόνια αντίδραση στο μονοτονικό όπως εκφράστηκε από περιοδικό. Αξίζει να δούμε τη σύνοψη της επιχειρηματολογίας που αποτυπώνεται στις σελίδες και κυρίως στα σημειώματα της σύνταξης. Θεωρεί ότι το μονοτονικό *επιβλήθηκε*, αντίθετα με τη δημοτική που *αναγνωρίστηκε*. Με πολεμική έκφραση που περιέχει χαρακτηρισμούς όπως, «υπερπροοδευτικοί», «υπερδημοκράτες» καταλογίζει στους «μονοτονιστές» ότι χρησιμοποίησαν το «μονόλογο της εξουσίας» για να αφαιρέσουν από τη γραφή ένα σημαντικό στοιχείο της ιστορικότητάς της. Αρνούνται στους γλωσσολόγους το δικαίωμα μιας τέτοιας παρέμβασης γιατί «τη γλώσσα ενός λαού την πλάθουν οι σπουδαίοι λογοτέχνες και όχι οι επιστήμονες ή οι παιδαγωγοί». Η εφαρμογή των κανόνων τονισμού ασκεί την κρίση και την προσοχή των παιδιών, ξυπνά το ενδιαφέρον τους και

¹¹³ «Μακαρία Νέμεσις», *Φιλολόγος*, τ. 93, φθινόπωρο 1998, σ. 254

¹¹⁴ Αντωνία Φασουλιώτη, «1982: Η καθιέρωση του μονοτονικού δεν προκάλεσε τον αναμενόμενο 'ηθικό πανικό'», μεταπτυχιακή εργασία στη θεματική «Οψεις της γλώσσας στον τύπο» με επίβλεψη του Σ. Α. Μοσχονά, [Πρώτες δημοσιεύσεις: περιοδικό Γλώσσα, τ. 59 (2004) και 60 (2005)] http://old.media.uoa.gr/lectures/linguistic_archives/inmedia/index.html, http://old.media.uoa.gr/lectures/linguistic_archives/inmedia/page.php?name=fasoulioti, ανάκτηση την 1/8/2011

¹¹⁵ Πρόκειται για τους: Κ. Τσιρόπουλος, Χρ. Μαλεβίτσης, Π. Φωτέα.

¹¹⁶ Κωνσταντίνος Τσάτσος, «Δέκα χρόνια», *Ευθύνη*, τ. 120, Δεκέμβριος 1981, σ. 674

ανταποκρίνεται στις ανάγκες τους για κανόνες και ορθή εφαρμογή τους. Η επιχειρηματολογία της «Ευθύνης» σε πολλά σημεία γίνεται φανερά πολιτική. «Η ριζωμένη πίστη των μεγάλων σε Ιστορία εθνών είναι τούτη: Στην παραδοσιακή τους ορθογραφία υλοποιείται και συντηρείται η διαιώνια εθνική τους υπόσταση και φυσιογνωμία. Λίγο να την πειράξουν, θα φέρουν ρωγμή στην εθνική τους συνείδηση και στο σύμφυτό της πολιτισμό». Η κατάργηση της ιστορικής ορθογραφίας συνιστά ξήλωμα της παράδοσης και ανοίγει τον κίνδυνο προς τη φωνητική γραφή και τη χρήση του λατινικού αλφαβήτου. Τέλος, ενώ ισχυρίζεται ότι η γλώσσα είναι «αρχή και κατάληξη του πολιτισμού» και συνεπώς – σε εποχές ευμάρειας – δε μπορεί να τίθεται το οικονομικό ζήτημα, αναρωτιέται: «τι θα γίνει με τα στοκ των εκδοτών;». Πρόταση του περιοδικού είναι να αναβληθεί η εφαρμογή του μονοτονικού στα σχολεία και να τεθεί το ζήτημα σε δημοψήφισμα, γιατί επικρέμεται ο κίνδυνος «νέου γλωσσικού διχασμού του Έθνους»¹¹⁷.

Την επόμενη σχολική χρονιά το περιοδικό συνέστησε στους γονείς «τη δημιουργία μικρών, σπιτικών Κρυφών Σχολειών για να σωθεί μέσα στη μνήμη και στην συνείδηση των παιδιών μας η αληθινή μας γλώσσα, μακριά από επιμιξίες και βίαιες ‘προοδευτικές’ αλλοιώσεις». Αυτό θα γίνει με τα παλιά Αναγνωστικά του Δημοτικού και Νεοελληνικά Αναγνώσματα της Μέσης Παιδείας¹¹⁸. Οι βολές του περιοδικού εναντίον του μονοτονικού είναι συνεχείς. Γράφει για «‘μονοτονική’ τρομοκρατία σε βάρος εκείνων που γράφουν ή που επιθυμούν να γράφουν πολυτονικά»¹¹⁹, για την ακεραιότητα της γλώσσας και τον ακρωτηριασμό της από το μονοτονικό¹²⁰, κλπ. Από το τεύχος 189, το Σεπτέμβριο 1987 άλλαξε και ο προσδιορισμός που είχε ο τίτλος του περιοδικού και από «φυλλάδιο νεοελληνικού προβληματισμού» έγινε «περιοδικό ελευθερίας και γλώσσας». Αργότερα καθιερώθηκε μόνιμη στήλη με τίτλο «γλώσσα έθιμο εθίμων»¹²¹. Η εμμονή του περιοδικού εναντίον του μονοτονικού ήταν το βασικό γλωσσικό ζήτημα όπου επανέρχονταν μέχρι το τέλος της έκδοσής του με αποτέλεσμα να το οδηγήσει σε αντιφάσεις: «η Συντακτική Επιτροπή της ‘Ευθύνης’ υπενθυμίζει, για πολλοστή φορά, πως δεν διαβάζει και δεν λαμβάνει, επομένως, υπ’ όψη της χειρόγραφα ‘μονοτονικής’ γραφής της γλώσσας μας»¹²².

¹¹⁷ «Το μονοτονικό, τελικές σκέψεις και προτάσεις», *Ευθύνη*, τ. 127, Ιούλιος 1982, σ. 378-381, κείμενο με την υπογραφή «Η ‘Ευθύνη’».

¹¹⁸ «Για ένα νέο Κρυφό Σχολείο», *Ευθύνη*, τ. 130, Οκτώβριος 1982, σ. 518, κείμενο με την υπογραφή «Η ‘Ευθύνη’».

¹¹⁹ «Η γλωσσική τρομοκρατία», *Ευθύνη* τ. 151, Ιούλιος 1984, σ. 364, κείμενο με την υπογραφή «Η ‘Ευθύνη’».

¹²⁰ Αντιγόνη Γαλανάκη – Βουρλέκη, «Η ακεραιότητα της γλώσσας», *Ευθύνη*, τ. 155, Νοέμβριος 1984, σ. 563

¹²¹ *Ευθύνη*, τ. 231, Μάρτιος 1991

¹²² «Ακροβολισμοί», *Ευθύνη*, τ. 253, Ιανουάριος 1993, σ. 47, κείμενο με την υπογραφή «ο Ακροβολιστής».

εξαιρούσε βέβαια τις διαφημίσεις – κυρίως φορέων ελεγχόμενων από το κράτος – που φιλοξενούσε ακόμα και στο οπισθόφυλλό της και που τις μετέτρεπε με χειρόγραφη παρέμβαση, όσο ήταν εφικτό, σε πολυτονικές.

Το περιοδικό πρωτοκυκλοφόρησε το 1961, έκλεισε τον Ιανουάριο 1967 και επανακυκλοφόρησε το 1972, από το 1975 και εξής χρηματοδοτούνταν από υπουργεία και τράπεζες¹²³. Η χρηματοδότηση του περιοδικού είχε γίνει ζήτημα το 1982 οπότε και διακόπηκε, ταυτόχρονα ελέγχθηκε η αφιλοκερδία των συντακτών της¹²⁴. Ο έλεγχος για τα οικονομικά του περιοδικού συμπίπτει χρονικά με την θέση του εναντίον του μονοτονικού· αν και αποτελεί μία ένδειξη, δε μπορεί να τεκμηριωθεί μόνο απ' αυτήν ότι υπάρχει αιτιώδης συσχέτιση μεταξύ των δύο. Οι συγγραφείς του συχνά είναι μέλη της Ακαδημίας Αθηνών, καθηγητές από το Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο και δημόσια πρόσωπα με ανώτερες θέσεις σε κρατικές υπηρεσίες ή φορείς που ελέγχονται από το κράτος· δύο από αυτούς υπογράψανε τη Διακήρυξη του Γλωσσικού Ομίλου¹²⁵.

Συχνά, από τις σελίδες του εκφράζεται η ιδέα μιας άχρονης και αμετάβλητης ελληνικότητας η οποία ανάμεσα στους άλλους εχθρούς έχει και τον μαρξισμό, που μπαίνει δίπλα στο φασισμό. Ο αγώνας για την προάσπιση της ελληνικότητας όπως την αντιλαμβάνεται η «Ευθύνη» «ξεκινά από τη Γλώσσα των Ελλήνων – όπως μιλιέται κι όπως γράφεται από κείνους που ευλαβούνται την ζωντανή παράδοση του Έθνους...». Στον αγώνα αυτόν «καλούνται όσοι είναι Έλληνες σε φρόνημα, σε βίωμα, σε καρδιά»¹²⁶. Οι συνεπαγωγές από τις προηγούμενες κρίσεις θυμίζουν με λανθάνοντα τρόπο την μετεμφυλιακή κατάσταση, οδηγούν πιθανόν και στο συμπέρασμα ότι κάποιος μπορεί να μην είναι τόσο Έλληνας, εφόσον δεν υιοθετούν τις ίδιες ιδέες για την ελληνικότητα¹²⁷. Και σε άλλες περιπτώσεις, μέσα από τις σελίδες του περιοδικού, εκφράστηκε ο

¹²³ Συχνές διαφημίσεις του ΕΟΤ, ΕΤΒΑ, Κτηματική Τράπεζα, Εμπορική Τράπεζα, Ολυμπιακή Αεροπορία, βλέπε ενδεικτικά: *Ευθύνη* τ. 117, Σεπτέμβριος 1981

¹²⁴ «Προς όλους τους φίλους, ενημέρωση για την 'Ευθύνη'», *Ευθύνη* τ. 286, Οκτώβριος 1995, σ. 499-500, κείμενο με την υπογραφή «Η 'Ευθύνη'».

¹²⁵ Πρόκειται για τον Αριστοτέλη Νικολαΐδη και το Νίκο Χατζηκυριάκο – Γκίκα. Ακόμα, στους περιστασιακούς συνεργάτες του περιοδικού ενδεικτικά περιλαμβάνονται και οι: Στασινόπουλος Μιχ. Παναγιωτόπουλος Ι.Μ., Κωνσταντίνος Τσάτσος, Κ. Ι. Δεσποτόπουλος, κ.ά.

¹²⁶ «Να προασπίσουμε την ελληνικότητά μας», *Ευθύνη*, τ. 119, Νοέμβριος 1981, σ. 593, κείμενο με την υπογραφή «Η 'Ευθύνη'».

¹²⁷ Ο Τσιρόπουλος εξέφραζε μόνιμα την ίδια αντίληψη για την ελληνικότητα. Πολλά χρόνια αργότερα από την εποχή που εξετάζουμε, θα γράψει για αφελληνισμό των Ελλήνων, επειδή αλλοιώνεται η τριςχιλιόχρονη ταυτότητα που θεμελιώνεται στη γλώσσα και στη θρησκεία. Κώστας Ε. Τσιρόπουλος, «Αφελληνισμός των Ελλήνων», *Ευθύνη*, Ιούνιος 2009, <http://www.alopsis.gr/modules.php?name=News&file=article&sid=1200>, ανάκτηση την 28/6/2011. Με αφορμή αυτό το δημοσίευμα, ο Γιώργος Βελουδής χαρακτήρισε τον Τσιρόπουλο (και τον Γιανναρά για αντίστοιχο δικό του) «αυτόκλητους προμάχους του ακροδεξιού ελληνορθόδοξου φονταμενταλισμού» Γιώργος Βελουδής, «(Αφ)ελληνισμός», *Ελευθεροτυπία*, 10/10/2009, <http://www.enet.gr/?i=issue.el.home&date=10/10/2009&id=90535>, ανάκτηση την 28/6/2011

αντικομμουνισμός από τακτικούς και για χρόνια συνεργάτες¹²⁸. Γενικά, το περιοδικό, αν και συνήθως απέφευγε τις ρητές πολιτικές θέσεις και θέματα, εντασσόταν στο μετριοπαθή συντηρητικό χώρο¹²⁹. Εξάλλου, ένας από τους μόνιμους συνεργάτες και τακτικός σχολιαστής από τις στήλες του, ο Παναγιώτης Φωτέας, είχε διατελέσει Νομάρχης Ροδόπης και αργότερα, το 1991, έγινε Γενικός Γραμματέας του Υπουργείου Πολιτισμού¹³⁰.

Συμπυκνώνοντας τις παρατηρήσεις για τη στάση της «Ευθύνης» στα γλωσσικά θέματα πρέπει να πούμε ότι στήριξε την καθιέρωση της δημοτικής, αλλά επέμενε να την εξαρτά από το λόγο παρελθόν της γλώσσας αμφισβητώντας έτσι έμμεσα την αυτονομία της. Στη χρήση του μονοτονικού κράτησε δογματικά αντιρρητική στάση θεωρώντας ότι συνιστά αλλοίωση της γραφής και κίνδυνο για τη γλώσσα και για το έθνος.

Αξίζει να προσεχτεί ότι τον Ιούλιο 1982 φιλοξενήθηκε στο περιοδικό κείμενο του Αριστοτέλη Νικολαΐδη¹³¹, του πιθανού συντάκτη και ενός από τους εφτά που υπογράψανε τη Διακήρυξη του ΕΓΟ. Ξαναγυρίζουμε έτσι στον Γλωσσικό Όμιλο. Πολλά από τα κείμενα της συζήτησης που προκάλεσε η Διακήρυξη συγκεντρώθηκαν σε μορφή ενός τόμου που εκδόθηκε το 1984 και επιδίωκε να γίνει περιοδικό βήμα διάλογου για συναφή θέματα. Εκεί περιλαμβάνονται και κείμενα διαφωνίας από το διάλογο που ακολούθησε. Σ' ένα από αυτά εκφράζονται οι υπόνοιες ότι υπάρχει πολιτική σκοπιμότητα στη Διακήρυξη, κάτι που τεκμηριώνεται κυρίως στη χρονική στιγμή που επιλέχτηκε για να δημοσιοποιηθεί, δηλαδή σχεδόν αμέσως μετά από την κυβερνητική αλλαγή του 1981. Άμεσο πολιτικό ενδιαφέρον έχουν τόσο η κρίση ότι η Διακήρυξη εκφράζει «αριστοκρατικές γλωσσικές απόψεις», όσο και η απορία για το συλλογικό υποκείμενο που κρύβει η συνεχής χρήση της κτητικής αντωνυμίας στο κείμενο που μιλά για τη «γλώσσα μας»¹³². Άλλο κείμενο προέρχεται από το Δημήτρη Τομπαΐδη που είχε ενεργό ρόλο στην προώθηση της μεταρρύθμισης στα σχολεία. Καταλογίζει σκόπιμη ασάφεια στο

¹²⁸ «Ακροβολισμοί», *Ευθύνη*, τ. 191, Νοέμβριος 1987, σ. 512, με αφορμή τα 70 χρόνια της οκτωβριανής επανάστασης εκφράζεται η συμπάθεια προς τους υπόδουλους της Σοβιετικής Ένωσης. Επίσης, Κυριάκος Πλησής, «Η εκδίκηση της ιστορίας», *Ευθύνη*, τ. 236, Αύγουστος 1991, σ. 411-415, όπου ο υπαρκτός σοσιαλισμός θεωρείται «παρεκτροπή της ιστορίας» όπως ο ναζισμός και ο φασισμός.

¹²⁹ ενδεικτικά: Παναγιώτης Φωτέας, «Ο ελληνικός δρόμος της ελευθερίας», *Ευθύνη*, τ. 139, σ. 393-394, όπου εξυμνείται ο Κωνσταντίνος Καραμανλής

¹³⁰ το 1991, σύμφωνα με βιογραφικό που παρατίθεται στις σελίδες του περιοδικού, *Ευθύνη*, τ. 236, Αύγουστος 1991, σ. 447

¹³¹ Αριστοτέλης Νικολαΐδης, «Λέσβου Περίπλους», *Ευθύνη*, τ. 127, Ιούλιος 1982, σ. 354-359

¹³² Άννα Φραγκουδάκη, «Σελδζούκοι ροπαλοφόροι караδοκούν» [*ο Πολίτης*, Μάρτιος 1982], στο Ελληνικός Γλωσσικός Όμιλος, ό.π., 1984, σ. 19-22

περιεχόμενο και τη διατύπωση της Διακήρυξης και προσπαθεί να ερμηνεύσει και να αναιρέσει συγκεκριμένα τις ενστάσεις που υποκρύπτονται¹³³.

Τα περισσότερα κείμενα του τόμου – εκτός από ένα – είναι αναδημοσιεύσεις από εφημερίδες και περιοδικά και ενισχύουν τις ιδέες του Ομίλου. Ακόμα, στον πρόλογο εκφράζεται η πρόθεση του Ομίλου να διευρύνει τα μέλη και τη δράση του με διοργάνωση δημόσιων συζητήσεων και διαλέξεων, εισηγήσεων και προτάσεων για τα γλωσσικά θέματα¹³⁴. Αποτέλεσμα είναι να ακολουθήσει το 1986 και δεύτερος τόμος του οποίου όλα τα κείμενα εξυπηρετούν τις ιδέες του Ομίλου. Ο πρόλογος τώρα είναι σαφέστερα πιο πολιτικός, εφόσον χαρακτηρίζει τη γλώσσα πολυτιμότερο στοιχείο της εθνικής ταυτότητας και της διαχρονικής παρουσίας των Ελλήνων. Εμφανές ζητούμενο παραμένει η «καλύτερη ποιότητα (της) ελληνικής γλώσσας»¹³⁵.

Αν αναστοχαστούμε όσα είδαμε μέχρι τώρα, σχετικά με το Γλωσσικό Όμιλο και το περιοδικό *Ευθύνη*, δικαιώνεται η κρίση του Τσολάκη ότι τα εμπόδια στην γλωσσοεκπαιδευτική μεταρρύθμιση προήρθαν κυρίως από τους χώρους της Ακαδημίας και του Καποδιστριακού Πανεπιστημίου που συνυφαίνονται με τα χαρακτηριστικά της προγονοπληξίας και την παράδοση του πολιτικού συντηρητισμού. Σχετικά με τη γλώσσα υιοθετούν ένα αρχαϊστικό ιδανικό που παραλλάσσεται και αντιστρατεύεται κάθε σχετική εκπαιδευτική αλλαγή¹³⁶.

Όπως και η «*Ευθύνη*» έτσι και ο Γλωσσικός Όμιλος δεν αμφισβήτησε ευθέως την καθιέρωση της δημοτικής, αλλά επέμενε να την αντιλαμβάνεται σε εξάρτηση με το λόγιο παρελθόν. Δεν αποδέχτηκε την αυτονομία της δημοτικής γλώσσας, ούτε την ανεξάρτησή της από τους λόγιους τύπους. Αντίθετα πίεζε προς μια κατεύθυνση μικτής γλώσσας με την ανάμιξη λόγιων στοιχείων και αντίθετα με τις επιταγές της Γραμματικής Τριανταφυλλίδη· για το λόγο αυτόν η συγκεκριμένη Γραμματική γινόταν συχνά στόχος επικριτικών δημοσιευμάτων.

Ένας ακόμα εκφραστής της αντίδρασης φιλοξενήθηκε – όψιμα – στην «*Ευθύνη*», πρόκειται για τον Σαράντο Καργάκο. Από τις σελίδες του περιοδικού στράφηκε εναντίον των νέων με αφορμή τις σχολικές καταλήψεις του 1990-91. Με χαρακτηρισμούς για την

¹³³ Δημήτρης Τομπαΐδης, «Κίνδυνοι για τη δημοτική γλώσσα:» [*Νέα Παιδεία*, τ. 220, 1982], στο ίδιο, σ. 266-280

¹³⁴ στο ίδιο, σ. 7-9

¹³⁵ Ελληνικός Γλωσσικός Όμιλος, *Ελληνική Γλώσσα, αναζητήσεις και συζητήσεις*, Αθήνα, Καρδαμίτσα, 1986, σ. 9-10

¹³⁶ Χρίστος Τσολάκης, *Από τα γράμματα στη γλώσσα*, ό.π., σ 157

εκκεντρική εμφάνισή τους και εκφράσεις όπως «φασιστοειδή ανδρείκελα» τους κατηγορεί ότι έχουν ως μόνο ιδανικό τη βία και μόνη αξία το χρήμα¹³⁷. Δυο χρόνια αργότερα ζητούσε αυστηρότερα μέτρα στα σχολεία ώστε η νέα γενιά να αντιληφτεί τις υποχρεώσεις της και να υιοθετήσει εθνικά ιδανικά¹³⁸. Η νεολαία και οι συνήθειές της, όπως η ακρόαση ροκ μουσικής, είναι ο στόχος του και στο κείμενό του «Το σύνδρομο του τίποτα», όπου θρηνολογεί και με τη διαπίστωση ότι λείπει μια «σύγχρονη Μεγάλη Ιδέα του Ελληνισμού»¹³⁹. Το ρόλο του τιμητή έχει και δυο χρόνια αργότερα. Θρηνεί και πάλι για την κατάσταση της παιδείας και με αφορμή τις γενικές εξετάσεις μέμφεται τη νεολαία που της καταλογίζει ομοιομορφία και γλωσσική ένδεια για την οποία – βέβαια – φταίει ο εξοβελισμός από το σχολείο των λόγιων λέξεων εν ονόματι της δημοτικής¹⁴⁰. Φτάσαμε μακριά στο χρόνο και τα ερωτήματα που πρέπει να τεθούν είναι αν ποτέ δικαιώνονταν η νεολαία στις απόψεις του Καργάκου ή για ποιο λόγο και με ποια κριτήρια υπήρχε η διαρκής απαξίωσή της και ποιος ήταν ο δικός του ρόλος στα ζητήματα που συζητούσε με τόση ένταση και οξείς χαρακτηρισμούς.

ελεύθεροι σκοπευτές

Εκτός από τα ερωτήματα του τέθηκαν στο τέλος της προηγούμενης ενότητας, όσα ακολουθήσουν θα πρέπει να δικαιολογήσουν και τον τίτλο της ενότητας¹⁴¹.

Ο Σαράντος Καργάκος στα βιογραφικά του τονίζει τη λαϊκή καταγωγή του από την επαρχία και αναφέρεται γενικά στις ιστορικές συγκυρίες που έζησε θεωρώντας τον εαυτό του εκπρόσωπο μιας «χαμένης γενιάς» που στερήθηκε τις ευκαιρίες για να αναπτυχθεί και να εκφραστεί. Αναφέρεται στο ενδιαφέρον του για την παιδεία και τον πολιτισμό και προτάσσει τη μοναχική – και συνεπώς ανεξάρτητη – πορεία του. Το όνομά του συνδέεται με φροντιστήρια και ιδιωτικά σχολεία, αλλά κυρίως με τη συγγραφή σχολικών βοηθημάτων. Όπως θα φανεί στη συνέχεια, το περιεχόμενο όσων υποστηρίζει εύκολα τον εντάσσουν στους κινδυνολόγους εκείνους που απαξιώνουν το γλωσσικό και πολιτιστικό παρόν και θρηνολογούν για την κατάσταση τριγύρω τους. Και σήμερα στο διαδικτυακό

¹³⁷ Σαράντος Καργάκος, «Εμπρός για μια Ελλάδα νέα», *Ευθύνη*, τ. 232, Απρίλιος 1991, σ. 228

¹³⁸ Σαράντος Καργάκος, «Η εξουσία των ιδεών», *Ευθύνη*, τ. 254, Φεβρουάριος 1993, σ. 103-104

¹³⁹ Σαράντος Καργάκος, «Το σύνδρομο του τίποτα», *Ευθύνη*, τ. 258, Ιούνιος 1993, σ. 314-315

¹⁴⁰ Σαράντος Καργάκος, «Η δίωξη των λέξεων», *Ευθύνη*, τ. 284, Αύγουστος 1995, σ. 412-414

¹⁴¹ η φράση «ελεύθεροι σκοπευτές» για τους εχθρούς της δημοτικής χρησιμοποιείται στο: Βασίλης Αναστασιάσης, «Η δημοτική γλώσσα», *Λόγος και Πράξη*, τ. 28, χειμώνας 1986, σ. 58

τόπο με το όνομά του γράφει σε πολυτονικό για την «κατιούσα πορεία που έλαβε η ελληνική παιδεία μετά τη μεταπολίτευση»¹⁴².

Περιγράφοντας τη γλωσσική κατάσταση όπως την αντιλαμβάνεται χαρακτηρίζει τη γλώσσα «τουριστική», γεμάτη από βαρβαρισμούς, την αποκαλεί «μιξοδημοτική», «αηδές ελληνοηδές ιδίωμα» που κινδυνεύει με «εξαλβανισμό», δηλαδή να μοιάσει με μια γλώσσα που δεν έχει στο λεξιλόγιό της τη λέξη αγάπη¹⁴³. Απόδειξη για το γλωσσικό παρόν που χαρακτηρίζεται σα «γλωσσική κατολίσθηση» και με πλήθος νεολογισμούς είναι η γλώσσα των μαθητών και τα μαθητικά γραπτά¹⁴⁴, η γλώσσα των κομμάτων και των πολιτικών¹⁴⁵, αλλά και η γλώσσα των νέων σχολικών βιβλίων¹⁴⁶. Συνεπώς, το παρόν χαρακτηρίζεται «γλωσσικός ραγιαδισμός» και το μέλλον θα είναι η «ηλιθιοποίηση της γλώσσας»¹⁴⁷ ή ακόμα περισσότερο «η συνέχεια δε θα έχει σχέση με την ελληνική»¹⁴⁸. Ο νεοέλληνας γίνεται ένα ζώο χωρίς γλώσσα και μοιάζει με πρωκτό, «που αποτινάσσει την ελληνική γλωσσική ταυτότητα και επανέρχεται στο αρβανιτοβλάχικο παρελθόν» γιατί δε μπορεί να σταθεί στο ύψος της ελληνικής γλώσσας¹⁴⁹. Σε πολλές περιπτώσεις ο συγγραφέας με πατερναλιστικές εκφράσεις νοιάζεται για τα καημένα τα «Ελληνόπουλα»¹⁵⁰ που μεγαλώνουν σ' αυτήν την κατάσταση της «αλαλίας» και υπόκεινται στην εκπαίδευση όπως τη σχεδίασαν «οι γλωσσοκτόνοι του υπουργείου α-παιδείας»¹⁵¹.

Τα πολλά εισαγωγικά στην προηγούμενη παράγραφο προσπαθούν να δώσουν μία εικόνα από το ύφος του βιβλίου, που ταιριάζει σε κάτι περισσότερο από λίβελλο. Θα μπορούσε να χαρακτηριστεί εθνικιστικό και ρατσιστικό παραλήρημα, εφόσον η υποτίμηση εθνών και εθνοτικών ομάδων είναι συνεχής, όπως και η υποτίμηση κοινωνικών, επαγγελματικών πληθυσμών. Έχει ενδιαφέρον να δούμε κάπως πιο σχολαστικά τις αντιλήψεις που περιέχονται στο συγκεκριμένο βιβλίο. Το γλωσσικό ενδιαφέρει επειδή είναι εθνικό πρόβλημα και η υπεράσπιση της «εθνικής γλώσσας» είναι ζήτημα της εθνικής μοναδικότητας¹⁵². Η ελληνική είναι ενιαίο σώμα¹⁵³ με χρονική διάρκεια τριών χιλιάδων

¹⁴² Από το βιογραφικό σε εσώφυλλο βιβλίου (*Αλαλία, ήτοι το σύγχρονο γλωσσικό μας πανόραμα*) και από τον προσωπικό δικτυακό τόπο <http://www.sarantoskargakos.gr>, ανάκτηση την 28/6/2011

¹⁴³ Σαράντος Ι. Καργάκος, *Αλαλία, ήτοι το σύγχρονο γλωσσικό μας πανόραμα*, Αθήνα, Gutenberg, 2005 [1985], σ. 15, 18, 30, 43, 44

¹⁴⁴ στο ίδιο, σ. 21, 26, 65

¹⁴⁵ στο ίδιο, σ. 41, 56

¹⁴⁶ στο ίδιο, σ. 66

¹⁴⁷ στο ίδιο, σ. 30, 117

¹⁴⁸ στο ίδιο, σ. 25

¹⁴⁹ στο ίδιο, σ. 37

¹⁵⁰ στο ίδιο, σ. 81-89

¹⁵¹ στο ίδιο, σ. 73

¹⁵² στο ίδιο, σ. 39, 49, 66

χρόνων κάτι που την καθιστά μοναδική και σε ποιότητα που δεν είχε ούτε έχει καμία άλλη γλώσσα¹⁵⁴. Άρα, για τον Καργάκο, είναι απαράδεκτη η έξωση της αρχαίας ελληνικής από τα σχολεία¹⁵⁵, γιατί στερεί το πιο πολύτιμο αγαθό από τα «Ελληνόπουλα»¹⁵⁶.

Με δυσκολία μπορεί να αποκωδικοποιήσει ο αναγνώστης την επιχειρηματολογία του συγγραφέα, επειδή πλήθος χαρακτηρισμοί αποκρύπτουν το λογικό νόημα των φράσεων. Είναι πολλά τα λογικά κενά – όπως η συνεχής και ατεκμηρίωτη σύνδεση γλώσσας και έθνους – και οι συνακόλουθες συνεπαγωγές, όπως ότι οδηγούμαστε στον «αφελληνισμό», επειδή «χωρίς ελληνική γλώσσα, τι Έλληνες θα είμαστε;»¹⁵⁷. Για τον Καργάκο, η γλώσσα – αναλλοίωτη, αμόλυντη και ενιαία μέσα στην τριςχιλιετή διάρκειά της, κάνει τον ομιλητή και του προσδίδει εθνική συνείδηση. Η γλώσσα είναι αιτία και όχι αποτέλεσμα που συνδιαμορφώνουν και οι ομιλητές της μέσα στον ιστορικό χρόνο.

Αυτό που έχει ξεχωριστό ενδιαφέρον στην περίπτωση του Καργάκου είναι ότι η επιχειρηματολογική άμυνα υπέρ της γλώσσας δε γίνεται μόνο από την οπτική του έθνους. Σε πολλές περιπτώσεις αυτή η οπτική συνοδεύεται και από έναν έκδηλο αντικομμουνισμό. Για τον Καργάκο «η νόθευση της πολιτικής μας γλώσσας αρχίζει από τη στιγμή, που εισέρχονται στον πολιτικό στίβο τα λεγόμενα αριστερά κόμματα και πιο συγκεκριμένα το Κομμουνιστικό», επειδή διατήρησαν και δε μεταγλώττισαν διάφορους μαρξικούς όρους και επιπλέον δημιούργησαν «κακόηχα λεξίδια, που αποτελούν την αργκό της Αριστεράς»¹⁵⁸.

Και αν από τη μια υιοθετεί αυτήν την οπτική, από την άλλη κατηγορεί τα κομμουνιστικά κόμματα ότι προσφέρουν «‘πεσκέσι’ στην ιδεολογία της άρχουσας τάξης τη λόγια γλώσσα και τα Αρχαία!»¹⁵⁹. Ακόμα περισσότερο, εκείνο που παραξενεύει είναι ότι επικαλείται ονόματα όπως ο Μαρξ, ο Ένγκελς, ο Λένιν, ο Γκράμσι. Αυτή η αλλαγή θέσης και οπτικής είναι που δικαιολογεί το χαρακτηρισμό του ως «ελεύθερου σκοπευτή». Πιο συγκεκριμένα, επικαλείται τον Μάρξ και τον Ένγκελς που «οφείλουν πολλά στην αρχαιομάθεια τους» και τον Λένιν που «τέλειωσε το Γυμνάσιο με άριστα στα Ελληνικά»¹⁶⁰. Ακόμη, αποδίδει στον Λένιν την φράση: «αν θέλεις να εξαφανίσεις ένα λαό, εξαφάνισε τη γλώσσα του», αν και δεν τεκμηριώνεται η προέλευσή της, κάτι που κάνει

¹⁵³ στο ίδιο, σ. 91

¹⁵⁴ στο ίδιο, σ. 65

¹⁵⁵ στο ίδιο, σ. 28, 89, 104

¹⁵⁶ στο ίδιο, σ. 107-108, 154

¹⁵⁷ στο ίδιο, σ. 152

¹⁵⁸ στο ίδιο, σ. 53-54

¹⁵⁹ στο ίδιο, σ. 55

¹⁶⁰ στο ίδιο, σ. 99-100

βάσιμη την υπόνοια ότι έχουμε παραχάραξη και ότι η φράση αυτή δε γράφηκε πουθενά από τον Λένιν¹⁶¹.

Ο Καργάκος επικαλείται και τον Γκράμσι που γράφει για τη μέθοδο μελέτης στην οποία συνηθίζουν τα παιδιά όταν διδάσκονται τα Λατινικά. Το ίδιο και ακόμα περισσότερο ισχύει για τα αρχαία ελληνικά «που και ζώντα και λειτουργικά είναι ως τις μέρες μας»¹⁶². Ακόμη, αναφέρει τον Χρυσόστομο, τον Μπρεχτ, τον Όργουελ, τον Αριστοφάνη, τον Μεταξά, επειδή «τουλάχιστον ο δικτάτορας Μεταξάς, όταν κατάρτισε τη σχολική γραμματική της δημοτικής υπήρξε στα θέματα αυτά δημοκρατικότερος» από τους «μανδαρίνους του υπουργείου ... (που) φιλοδοξούν να πυρπολήσουν ένα γλωσσικό οικοδόμημα αιώνων!»¹⁶³ και ξανά το Μεταξά «που κατάρτισε επιτροπή για τη σύνταξη σχολικής Γραμματικής της Δημοτικής, υπό τον Μανόλη Τριανταφυλλίδη»¹⁶⁴.

Σχετικά με τη φράση που αποδίδεται στον Λένιν, εκτός από τον Καργάκο, την αναπαράγει με ευκολία και ο Μαρίνος στο Βήμα¹⁶⁵, κάτι που δείχνει τη διάδοση που γνώρισαν πολλά απ' όσα γράφονται στην «Αλαλία». Την επίκληση της αρχαιομάθειας του Μαρξ θα τη ξανακούσουμε στο διάλογο που προκάλεσε ο Τρίτσης, όταν κατά τη θητεία του στο Υπουργείο Παιδείας επανέφερε το ζήτημα της διδασκαλίας της αρχαίας ελληνικής στο Γυμνάσιο.

Τέλος, ας σταθούμε σε ένα μέρος της κριτικής του Καργάκου για τα αρχαία ελληνικά όπως διδάσκονταν τότε, και συγκεκριμένα σ' αυτό που αφορά την Α' Λυκείου, γράφει:

«I. Το παιδί φορτώνεται απότομα πολλές ώρες (6 εβδομαδιαίως) και μάλιστα για ένα μάθημα, που δεν έχει πειστεί για τη χρησιμότητά του. Ας μην ξεχνάμε πως η παιδεία μας είναι χρησιμοθηρική. II. Το παιδί είναι σε μία ηλικία που δυσκολεύεται να οικειωθεί μια γλώσσα, που μάλιστα του προσφέρεται ως ξένη! III. Το βιβλίο είναι άχαρο – άκομμο και καθόλου ελκυστικό. Τα αποσπάσματα δεν έχουν τίποτε το ενδιαφέρον. Τα περισσότερα είναι ανιαρά και ανούσια»¹⁶⁶.

¹⁶¹ σ. 22. Την υπόνοια ότι η φράση είναι κατασκευασμένη διατυπώνει και ο Νίκος Σαραντάκος, «Ο Λένιν και οι Έλληνες δημοσιογράφοι», <http://sarantakos.wordpress.com/2010/10/30/lenin/>, ανάκτηση την 28/6/2011

¹⁶² Σαράντος Ι. Καργάκος, *Αλαλία*, ό.π., σ. 106

¹⁶³ στο ίδιο, σ. 15, 18, 33, 39, 49-50

¹⁶⁴ στο ίδιο, σ. 129

¹⁶⁵ Η αυθεντικότητά της αμφισβητείται από το Ν. Σαραντάκο, «Ο Λένιν και οι Έλληνες δημοσιογράφοι», <http://sarantakos.wordpress.com/2010/10/30/lenin/>, ανάκτηση την 28/6/2011

¹⁶⁶ Σαράντος Ι. Καργάκος, *Αλαλία*, ό.π., σ. 104

Τι ενοχλεί ακριβώς τον Καργάκο; Ότι η διδασκαλία της αρχαία ελληνικής δεν ξεκινά από το δημοτικό, όπως καλώς γινόταν παλιότερα¹⁶⁷. Ότι δεν είναι εύκολο να υιοθετήσουν οι μαθητές την αντίληψή του για την ενιαία ελληνική μέσα στην τρισχιλιετή ιστορία της. Ότι το βιβλίο – που όπως είδαμε συνέταξε ο Α.Β. Μουμτζάκης – έχει ορισμένα διαφορετικά χαρακτηριστικά· όμως δεν είναι ακόμα η στιγμή να σταθούμε λίγο πιο προσεκτικά στο ζήτημα αυτό. Θα δούμε λίγο παρακάτω ποια είναι τα χαρακτηριστικά του βιβλίου για να γίνει ίσως καλύτερα αντιληπτό τι είναι αυτό που ενοχλεί και επισείει τέτοια αρνητικά σχόλια.

Ένα ακόμα πρόσωπο που αναμείχτηκε πολύ έντονα στη συζήτηση για τα γλωσσικά και εκπαιδευτικά πράγματα στην Ελλάδα είναι ο Γιάννης Καλιόρης. Λίγα πράγματα είναι γνωστά για το πρόσωπό του. Απ' όσα λέει ο ίδιος σε συνέντευξή του συμπεραίνουμε ότι στο παρελθόν είχε ενταχτεί στο κομμουνιστικό κίνημα, αλλά από το 1964 και μετά απομακρύνθηκε. Απομακρύνθηκε και από τη συγγραφή ως το 1977, αν και εργαζόταν σε γαλλικό πανεπιστήμιο¹⁶⁸. Από τον ιστότοπο του Εθνικού Κέντρου Βιβλίου επιβεβαιώνεται ότι δίδαξε στη Φιλοσοφική Σχολή του 8ου Πανεπιστημίου από το 1970 ως το 2005, μαθαίνουμε ότι το πραγματικό του όνομα είναι Γιάννης Καλεώδης, σπούδασε νομικά στην Αθήνα και κοινωνιολογία στο Παρίσι¹⁶⁹. Τα χρόνια των σπουδών του στη Αθήνα (1961-63) συμμετείχε στη συντακτική επιτροπή της Πανσπουδαστικής, ενός φοιτητικού περιοδικού που σχετιζόταν πολιτικά και με την ΕΔΑ, της οποίας και ο ίδιος ήταν μέλος¹⁷⁰.

Το βιβλίο του «Ο γλωσσικός αφελληνισμός» πρωτοεκδόθηκε το 1984 και προσπαθεί να περιγράψει τους κινδύνους για την ελληνική γλώσσα. Βλέπει αλλοίωση της γλώσσας εξαιτίας της «αβασάνιστης λεξιλογικής δανειοληψίας», της ακλισίας που χαρακτηρίζουν πολλά δάνεια, της ξενικής προφοράς που επιβάλλεται, του λατινικού αλφάβητου που χρησιμοποιείται για να αποδώσει κυρίως τα ξένα ονόματα και τα ονόματα εταιρειών που παράγουν εμπορικά προϊόντα και, τέλος, εξαιτίας των πολλών ξενισμών που υιοθετούνται στο συντακτικό της νεοελληνικής¹⁷¹.

¹⁶⁷ στο ίδιο, σ. 105

¹⁶⁸ Γιάννης Μ. Καλιόρης, *Εξ' επαφής*, Αθήνα, Αρμός, 1996, σ. 268-272

¹⁶⁹ Βιβλιονετ, μια υπηρεσία από το Εθνικό Κέντρο Βιβλίου, <http://www.biblionet.gr/main.asp?page=showauthor&personid=1463>, ανάκτηση την 28/6/2011

¹⁷⁰ Ιός της Κυριακής, «Πανσπουδαστική» (1956-1967), *Ελευθεροτυπία*, 9/7/2006 <http://www.iospress.gr/ios2006/ios20060709.htm>, ανάκτηση την 28/6/2011

¹⁷¹ Γιάννης Μ. Καλιόρης, *Ο γλωσσικός αφελληνισμός*, ό.π., σ. 31-82.

Υπερασπίζεται την πρωτοβουλία του Γλωσσικού Ομίλου¹⁷² και για να τεκμηριώσει τις θέσεις που υιοθετεί προβαίνει στη δική του ανάγνωση του Τριανταφυλλίδη¹⁷³. Ενδιαφέρον έχει το γεγονός ότι ο και Καλιόρης σε πολλές περιπτώσεις ασκεί την κριτική του ταυτόχρονα με την κριτική του καπιταλισμού που εξαπλώνεται, δημιουργεί «ενιαίο παγκοσμίως εμποροβιομηχανικό ήθος», μεταβάλλει τους ανθρώπους «αυτοθέλητα σε έντυπες ζωντανές διαφημίσεις», «φερέφωνα του ιδεολογικού λογισμού του κεφαλαίου». Κατηγορεί τους «ενεπίγραφους σημαιοφόρους του Μάλμπορο και της Κόκα-κόλας ... (που) διαδηλώνουν ευσυνείδητα και οργισμένα εναντίον του ιμπεριαλισμού και των στρατιωτικών του βάσεων, μη υποψιαζόμενοι ότι τον ιμπεριαλισμό τον κουβαλάνε μέσα τους...»¹⁷⁴.

Ένα ακόμα στοιχείο που έχει ενδιαφέρον στο λόγο του Καλιόρη είναι οι νεολογισμοί και η φρασεολογία που χρησιμοποιεί, στοιχεία που φαίνονται από όσα παρατέθηκαν. Ακόμα περισσότερο έχει ενδιαφέρον η λέξη «λεξιπενία» που ανιχνεύεται στο κείμενό του. Είναι – πιθανότατα – η πρώτη φορά που χρησιμοποιείται η λέξη για να περιγράψει τη λεξιλογική φτώχεια των ομιλητών της νεοελληνικής¹⁷⁵. Παραπέμπει στην ιατρική και σε αγιάτρευτες αρρώστιες. Επίσης, η πιθανή δυσκολία πρόσληψής της από το μέσο αναγνώστη, δηλαδή η άγνοια του δεύτερου συνθετικού, υποδεικνύει και τη γιατρεία: την καταφυγή στις παλιότερες λόγιες εκδοχές της γλώσσας.

Η υπεράσπιση της λόγιας και η ταυτόχρονη υποτίμηση της δημοτικής είναι φανερή περισσότερο σε ένα δεύτερο βιβλίο με συλλογή κειμένων γραμμένων από τις αρχές της δεκαετίας. Πολλά από τα κείμενα δημοσιεύτηκαν στο «Αντί» και στον «Πολίτη» περιοδικά της ευρύτερης Αριστεράς. Τα κείμενα χαρακτηρίζονται από το συγγραφέα «δοκίμια πολεμικού χαρακτήρα»¹⁷⁶ και η οπτική που μπορεί να γίνει αντιληπτή είναι ότι η ελληνική γλώσσα μέσα στην ιστορική της εξέλιξη γλώσσα χαρακτηρίζεται από συνέχεια και έχει ενιαίο χαρακτήρα. Όμως είναι μεγάλος ο κίνδυνος να αλλοιωθεί, να αφελληνιστεί, εξαιτίας των επιδράσεων που δέχεται από ξένες ισχυρές γλώσσες και εξαιτίας της εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης που την αποκόπτει από το λόγιο παρελθόν και από την αρχαία ελληνική και συνεπώς την αφήνει ανυπεράσπιστα.

Τα περισσότερα κείμενα έχουν υπότιτλους που τα προσδιορίζουν ως «απάντηση σε ...» και ακολουθούν ονόματα όπως του Α. Σιδέρη, του Γ. Αράγη, του Α. Γκότοβου, του Ε.

¹⁷² στο ίδιο, σ. 86

¹⁷³ στο ίδιο, σ. 86-92

¹⁷⁴ στο ίδιο, σ. 64-66

¹⁷⁵ στο ίδιο, σ. 83

¹⁷⁶ Γιάννης Μ. Καλιόρης, *Παρεμβάσεις II, Γλωσσικά*, Αθήνα, Εξάντας, 1986, σ. 28

Κριαρά, του Β. Φόρη, του Δ. Τομπαΐδη, του Φ.Κ. Βώρου κλπ. δηλαδή όλων αυτών που συμμετείχαν στη μεταρρύθμιση ή υπερασπίστηκαν τη βασική επιλογή για την καθιέρωση της δημοτικής, αυτόνομης και ανεξάρτητης από το λόγο παρελθόν.

Δυστυχώς, ο λόγος του Καλιόρη μακροπερίοδος, γενικόλογος, με πλήθος χαρακτηρισμούς αποκρύπτει την ένδεια συγκεκριμένων επιχειρημάτων, αλλά και αντιφάσεων. Ενδεικτικές είναι κάποιες φράσεις: «του κ. Δ. Τομπαΐδη, κατ' εξοχήν εκφραστή της παρωπιδόφρου αντιλήψεως για τη γλώσσα», «δασκάλων και καθηγητών που πλειοδότησαν σε μισαλλόδοξη μονολιθικότητα», «εγκλωβισμένους κι αυτούς στη στρούγκα των κομμάτων». Ο ίδιος κρατά το ρόλο τιμητή που διαπιστώνει ότι «οι σπουδές εξελίσσονται σε επιστημονική οργάνωση της άγνοιας». «Η πανθομολογούμενη κατάπτωση της νεοελληνικής» τεκμαίρεται με την επίκληση στην αυθεντία πολιτικών όπως ο Λαλιώτης¹⁷⁷.

Ένας από τους στόχους του Καλιόρη είναι η Άννα Φραγκουδάκη στην οποία εξακολουθητικά αναφέρεται μόνο με τα αρχικά του ονοματεπώνυμου της. Αυτό που ενοχλεί τον Καλιόρη είναι ίσως ο πολιτικός χαρακτήρας της οπτικής της αλλά και η συσχέτιση με τη δημοτική. Βρίσκει την ευκαιρία να γράψει για την Α. Φ. ότι «ενοοεί προφανώς τη δημοτική όπως αυτή αποτυπώνεται στην περιοριστική Γραμματική Τριανταφυλλίδη...»¹⁷⁸. Βέβαια, σε όλο το βιβλίο δεν υπάρχει καμία αναφορά σε μίαν άλλη περιγραφική ή λιγότερο περιοριστική Γραμματική της Δημοτικής. Προφανώς, αυτό που ενοχλεί είναι ότι η Γραμματική του Τριανταφυλλίδη έχει περιοριστικό χαρακτήρα, δηλαδή αφήνει έξω τους τύπους της καθαρεύουσας που δεν έγιναν αποδεκτοί από τους φυσικούς ομιλητές της ελληνικής· αυτούς που υπερασπίζεται ο συγγραφέας πίσω από το επιχείρημα ότι η πολυτυπία συνιστά πλούτο για τη γλώσσα.

Οι σελίδες του βιβλίου συνεχίζονται με τις ίδιες γενικόλογες μομφές για «προοδευτικούς» (σε εισαγωγικά που εμφανώς φανερώνουν ειρωνεία), διανοούμενους, αγροτοποιμένες, λιμενεργάτες και ευθύνες απέναντι στο λαό του οποίου φτωχαίνουν τη γλώσσα¹⁷⁹. Αποδίδεται στους δημοτικιστές «ο φετιχισμός του γραμματικού τύπου», ότι «θέλουν να επιβάλουν την αρχή της μονολιθικότητας... από τον οδοστρωτήρα της δημοτικιστικής μονοτυπίας...»¹⁸⁰. Ο Καλιόρης συνεχίζει την πολεμική ενάντια «στους στενοκέφαλους φανατισμούς των μαινόμενων ορθοδόξων που μόνο καταστροφές μπορούν

¹⁷⁷ στο ίδιο, σ. 23-35

¹⁷⁸ στο ίδιο, σ. 45

¹⁷⁹ στο ίδιο, σ. 104

¹⁸⁰ στο ίδιο, σ. 134

να προκαλέσουν»¹⁸¹. Ακόμα και σε περιπτώσεις όπου φαίνεται να υπάρχει συγκεκριμένο ενδιαφέρον, όπως η σχέση της «μητρικής» με την «κοινή ομιλουμένη και γραφομένη», οι χαρακτηρισμοί κυριαρχούν σε βάρος μιας κυριολεκτικής περιγραφής και απόδειξης¹⁸².

Σε άλλο σημείο ο συγγραφέας ξεχνά την υπεράσπιση της πολυτυπίας και θέλει τη διατήρηση των ονομάτων: Κάντιος, Έγγελος, Δάντης, Καρτέσιος και όχι τα: Καντ, Χέγκελ, ή Kant, Hegel¹⁸³. Εδώ φαίνεται να υπάρχει μία αντίφαση που οδηγεί στο ερώτημα αν η πολυτυπία που επικαλείται ως αρετή της γλώσσας¹⁸⁴ είναι επιχείρημα μόνο για τη διαίωση των λόγιων τύπων.

Σε άλλες περιπτώσεις ο συγγραφέας υπερασπίζεται την αφομοιωτική δύναμη που έχει η γλώσσα να ενσωματώνει ξένες λέξεις στο κλιτικό της σύστημα¹⁸⁵. Όμως, εφόσον έτσι είναι τα πράγματα, πώς εξηγείται ο κίνδυνος του «γλωσσικού αφελληνισμού» εξαιτίας του δανεισμού λέξεων; Η κινδυνολογία για το «γλωσσολογικό αφελληνισμό» μετατρέπεται σε υμνητική διάθεση για την καθαρεύουσα¹⁸⁶. Για το σύγχρονο λεξιλόγιο της ελληνικής ισχυρίζεται ότι «οι 9 λέξεις στις 10 επλάσθησαν από τη λόγια γλωσσική παράδοση». Σε άλλο σημείο για το ίδιο θέμα ισχυρίζεται ότι πρόκειται για τρεις από τις τέσσερις λέξεις¹⁸⁷.

Οι προηγούμενες σχολαστικές αναφορές έχουν σκοπό να τεκμηριώσουν ως υπόθεση εξήγησης των αντιφάσεων ότι ο συγγραφέας ξεκινά από την ιδεολογία του για να την τεκμηριώσει με στοιχεία που θυμάται πρόχειρα. Ένα βασικό στοιχείο αυτής της ιδεολογίας είναι αυτό που κυριαρχεί στις τελευταίες σελίδες του βιβλίου, ότι η αρχαία ελληνική γλώσσα αποτελεί την τροφή της νεοελληνικής και την προϋπόθεση για την οικειοποίηση της¹⁸⁸.

Αν σταθήκαμε τόσο στα ονόματα του Καργάκου και του Καλιόρη αυτό έγινε όχι μόνο επειδή εκφράζουν με έναν χαρακτηριστικό τρόπο την αντίδραση στις γλωσσοεκπαιδευτικές αλλαγές, αλλά και επειδή συμπυκνώνουν τον τρόπο που διαχύθηκε η αντίδραση σε μεγάλο τμήμα της κοινωνίας και αφύπνισε φοβικές στάσεις.

¹⁸¹ στο ίδιο, σ. 155

¹⁸² στο ίδιο, σ. 172

¹⁸³ στο ίδιο, σ. 201

¹⁸⁴ στο ίδιο, σ. 134

¹⁸⁵ στο ίδιο, σ. 210-218

¹⁸⁶ στο ίδιο, σ. 273

¹⁸⁷ στο ίδιο, σ. 153, 337

¹⁸⁸ στο ίδιο, σ. 340-387

άλλες αντιδράσεις

Στην αντίδραση συγκαταλέγεται και ο ιδιόμορφος ελληνοκεντρικός χώρος που συνδέει την πολιτική με τη θρησκεία και αυτοπροσδιορίζεται ως «χριστιανοσοσιαλισμός». Όσα ακολουθούν βασίζονται σε δημοσιεύσεις που έγιναν στην εφημερίδα «Η χριστιανική» απ' την οποία εκφράστηκε μία σχετικά ασαφής πολιτική ιδεολογία συνδεμένη με το θρησκευτικό χώρο· στην δεκαετία του '80 η «νεοορθοδοξία» έγινε ιδιαίτερα δημοφιλής¹⁸⁹. Η βασική αντίληψη που διατυπώνεται είναι ότι όλα υποκινούνται από ξένους που επιβουλεύονται τον ελληνισμό και την προαιώνια ιστορική παρουσία του και ότι πίσω από τη μεταρρύθμιση κρύβονται από παλιά δυνάμεις του παπισμού, του τεκτονισμού και του διαφωτισμού¹⁹⁰. Πιο συγκεκριμένα, η είσοδος της χώρας στην Ευρωπαϊκή Κοινότητα προκάλεσε και τις ευνοϊκές καταστάσεις για να πληγεί ο ελληνισμός. Σ' αυτό το πλαίσιο, η καθιέρωση του μονοτονικού είχε σκοπό να διασπάσει την ιστορική ορθογραφία της ελληνικής γλώσσας και κατά συνέπεια να διαβάλλει την ενιαία και διαχρονική εθνική υπόσταση. Πίσω από την επιβολή του μονοτονικού ελλοχεύει ο κίνδυνος της φωνητικής γραφής, όσο και αν οι γνωστοί «κύκλοι της Θεσσαλονίκης» προσπαθούν να αποκρύψουν τον πραγματικό κίνδυνο ή να τον αναιρέσουν ως αυθαίρετο συμπέρασμα¹⁹¹. Ο ρόλος αυτών των κύκλων φαίνεται και από την πρωτοβουλία που πήρε το συγκρότημα Βελλίδη να εκδίδει τις εφημερίδες του με το μονοτονικό, πολύ πριν από τη νομοθέτησή του, έτσι ώστε να προετοιμαστεί το κοινό για την αποδοχή του¹⁹², όπως επίσης και από τη στήριξη που πρόσφεραν αργότερα στην έκδοση του μονοτονικού λεξικού από τον Μαλλιάρη στον οποίο καταλογίζεται εβραϊκή καταγωγή¹⁹³. Ο κίνδυνος της φωνητικής γραφής και της υιοθέτησης του λατινικού αλφαβήτου είναι απτός αν δούμε συγκεκριμένες ενέργειες όπως εκδόσεις βιβλίων που προπαγανδίζουν και εφαρμόζουν τη φωνητική ορθογραφία¹⁹⁴.

Τονίζεται επανειλημμένα ότι η γλωσσοεκπαιδευτική μεταρρύθμιση υπαγορεύτηκε και είναι αποτέλεσμα της δράσης αμερικανοεβραίων γλωσσολόγων και Ελλήνων εβραϊκής καταγωγής που είχαν αναλάβει την προώθησή και την εφαρμογή της. Πρόκειται για τους γνωστούς κύκλους της Θεσσαλονίκης στους οποίους συμμετείχαν οι Κακριδής,

¹⁸⁹ Φίλιππας Αργυριάδης, *Η γραπτή μας γλώσσα και οι δολιοφθορές της*, Αθήνα, 1992. Σύμφωνα με τον πρόλογο στην Α' έκδοση πρόκειται για έντεκα άρθρα που δημοσιεύτηκαν στην εφημερίδα *Η χριστιανική* από το Δεκέμβριο 1983 μέχρι και τον Ιούλιο 1984.

¹⁹⁰ στο ίδιο, σ. 11-22

¹⁹¹ στο ίδιο, σ. 24

¹⁹² στο ίδιο, σ. 30

¹⁹³ στο ίδιο, σ. 47-48

¹⁹⁴ στο ίδιο, σ. 40-42

Πολίτης, Τσοπανάκης, Φόρης, Χρηστίδης, και άλλοι¹⁹⁵. Όλα γίνονται με χαρακτηριστική μεθόδευση που αποδεικνύεται από τη συμφωνία όλων των κομμάτων¹⁹⁶. Σύμφωνα με τις ίδιες απόψεις η εφτάχρονη δικτατορία ευτέλισε τη σημασία της γλώσσας, που αποτελεί βασικό γνώρισμα του Ελληνισμού και της Ορθοδοξίας, και έτσι κατέστη δυνατή η σύνδεση τους με την αντίδραση και το σκοταδισμό. Συνέπεια που είχε η κατάρρευση της Χούντας ήταν να αρχίσουν ανεξέλεγκτες επεμβάσεις στη γλώσσα και στη γραφή της¹⁹⁷. Ανάλογη οπτική για τον κίνδυνο να αλωθεί ο ελληνισμός και η Ορθοδοξία διατυπώνει και ο Χάρης Λαμπίδης¹⁹⁸.

Μια διαφορετική αντίδραση προέρχεται από τον ελληνοκεντρικό χώρο της δεξιάς που είναι προσηλωμένος στην κλασική αρχαιότητα και θεωρεί ότι ο χριστιανισμός και το βυζάντιο είναι ασύμβατα με τον ελληνισμό και επέφεραν την αλλοίωσή του. Πρόκειται για το περιοδικό «Δαυλός» που ανάμεσα στ' άλλα φιλοξένησε και απόψεις αρκετών ακαδημαϊκών¹⁹⁹. Αν και στις σελίδες του βρίσκουμε και μετριοπαθή κείμενα, από το 1982 και μετά, εκφράζει ολοένα και περισσότερο με ανορθολογικό και αντιεπιστημονικό τρόπο την ιδέα μιας άχρονης ελληνικότητας που συνιστά και τη μόνη αλήθεια της οποίας όλα τα χαρακτηριστικά έχουν ποιοτική ανωτερότητα σε σύγκριση με τον πολιτισμό άλλων λαών.

Η αναμενόμενη στάση που εκφράζεται από τις σελίδες του περιοδικού απορρίπτει με περιφρονητικό τρόπο τη διδασκαλία των μεταφρασμένων αρχαίων στο σχολείο και ισχυρίζεται ότι συνιστά κατάργηση της κλασικής παιδείας. Αυτή η διαπίστωση επιφέρει το μένος που συνοδεύεται από υβριστικούς χαρακτηρισμούς και χυδαία υπονοούμενα²⁰⁰. Επίσης, συχνά στο περιοδικό τονίζεται η καταγωγική σχέση με τους αρχαίους Έλληνες και αυτό συνεπάγεται και την απόρριψη του μονοτονικού, επειδή ως κληρονόμοι μιας «μοναδικής» γλώσσας αντί να τη διαφυλάξουμε, τη φτωχώναμε και την παραμορφώσαμε και ακολούθως αποσυνθέσαμε και τη γραφή της. Η γλώσσα κατέβηκε στις απαιτήσεις του

¹⁹⁵ στο ίδιο, σ. 34

¹⁹⁶ στο ίδιο, σ. 36-38

¹⁹⁷ στο ίδιο, σ. 31-32

¹⁹⁸ Χάρης Λαμπίδης, *Αντι-επιθέσεις για την γλώσσα και για τον ελληνισμό*, Αθήνα, Αντίφωνο, 1986, σ. 35-44. Στο βιβλίο περιέχεται και επίμετρο 100 περίπου σελίδων με τίτλο «Συν-φωνίες»· πρόκειται για συλλογή ενενήντα περίπου κειμένων, κυρίως της περιόδου 1981-1985, που διατυπώνονται ανησυχίες για τη γλώσσα και η ανάγκη άμυνας και προστασίας της (σ. 321-419).

¹⁹⁹ Ενδεικτικά: Παναγιώτης Κανελλόπουλος (τεύχος 44-45), Νικόλαος Λούρος (τεύχος 44-45), Γεώργιος Βλάχος (τεύχος 51), Γιώργος Καραγκούνης (τεύχος 61) κ.α.

²⁰⁰ Ρένος Ηρακλή Αποστολίδης, «Η Α-παιδεία μας», *Δαυλός*, τ. 8-9, Αύγουστος Σεπτέμβριος 1982, σ. 345-346

όχλου και αυτό προκαλεί τον κίνδυνο του εθνικού αφανισμού²⁰¹. Ακόμα περισσότερο αμφισβητείται η ινδοευρωπαϊκή καταγωγή της ελληνικής γλώσσας και η ιστορική διαπίστωση ότι το αλφάβητο επινοήθηκε από τους Φοίνικες και απ' αυτούς το γνώρισαν οι αρχαίοι Έλληνες²⁰².

Η κινδυνολογία για τη γλώσσα γίνεται συνηθισμένη θεματολογία του περιοδικού με επαναλαμβανόμενη την κρίση ότι η κατάργηση της αρχαίας ελληνικής στα σχολεία αποτελεί διαβρωτική προσπάθεια που συνεπάγεται και τη αποκοπή από τον πολιτισμό. Έτσι εντείνεται η κακοποίηση της γλώσσας στην οποία συντελεί και η συνεχής εισροή ξένων λέξεων με ορατό κίνδυνο τον αφελληνισμό της γλώσσας²⁰³.

Σε άλλα κείμενα αναγνωρίζουμε την άποψη ότι η νεοελληνική είναι ένας συγκερασμός, μια μεικτή γλώσσα που συντίθεται από στοιχεία της δημοτικής και της καθαρεύουσας. Η νομοθετική επιβολή της δημοτικής οδηγεί στην αναζωπύρωση του γλωσσικού ζητήματος, επειδή θέτει στο περιθώριο τις λόγιες αρχαϊκές επιρροές της γλώσσας. Καταλαβαίνουμε ότι η άποψη που στηρίζονται τα προηγούμενα είναι ότι η νεοελληνική βρίσκεται «πέρα της καθαρευούσης και της δημοτικής». Η επίκληση στο όνομα του Μπαμπινιώτη και του Ράμφου γίνεται για να τεκμηριωθεί η φθορά της γλώσσας και ο βιασμός της από «ασύδοτους δήθεν δημοτικιστές»²⁰⁴. Επίσης, στο ίδιο τεύχος ο Σπύρος Νόνικας σχολιάζει τη Διακήρυξη του Γλωσσικού Ομίλου και συνεπικουρεί με δικές του παρατηρήσεις στις διαπιστώσεις της. Χαρακτηριστικοί είναι οι ισχυρισμοί ότι έχει ιστορία τεσσάρων χιλιάδων χρόνων, ότι δεν έχει κανένα ειδικό όνομα, αλλά είναι η «αιώνια ελληνική» και συνεπώς είναι «εθνικώς ύποπτη μέχρι σημείου δολιοφθοράς» η διάκριση της γλώσσας σε δημοτική και καθαρεύουσα²⁰⁵. Το ίδιο κείμενο περιλαμβάνεται και στην έκδοση του Ομίλου με κείμενα για τη γλώσσα από τη συζήτηση που προκάλεσε η Διακήρυξη²⁰⁶.

Στο περιοδικό βρίσκουν θέση και τα γνωστά κείμενα του Ξ. Ζολώτα για να τονιστεί ότι «οι ξένοι αναγκάζονται να προσφύγουν στη γλώσσα μας», ενώ εμείς την «πετάμε στα σκουπίδια», την «αντικαθιστούμε με εισαγομένους βαρβαρισμούς»,

²⁰¹ Εμ. Γ. Καραμανώλης, «Έλληνες ή Έλινες;», *Δαυλός*, τ. 17, Μάιος 1983, σ. 780-781

²⁰² Ηλίας Λ. Τσατσόμοιρος, «Η 'ινδοευρωπαϊκή' γλώσσα, η χρονολόγηση του Ομήρου και οι θεωρίες περί προελεύσεως του ελληνικού αλφάβητου», *Δαυλός*, τ. 26, Φεβρουάριος 1884, σ. 1241-1249

²⁰³ Ευάγγελος Γ. Ρόζος, «Η υπονόμηση της γλώσσας από τους θεματοφύλακες της», *Δαυλός*, τ. 29, Μάιος 1984, σ. 1383-1385

²⁰⁴ Πέτρος Γλέζος, «Η βαρβαρότητα επεκτείνεται», στο ίδιο, σ. 1379-1382

²⁰⁵ Σπύρος Νόνικας, «Για ποια γλώσσα μιλάμε;», στο ίδιο, σ. 1429-1431

²⁰⁶ Σπύρος Νόνικας, «Για ποια γλώσσα μιλάμε;», στο Ελληνικός Γλωσσικός Όμιλος, *ό.π.*, 1984, σ. 362-368

αποδείξεις «όχι μόνο της εθνική μας αναξιοτήτας, αλλά και της πνευματικής μας εκφυλίσεως και βαρβαρότητας»²⁰⁷.

Αρκεί ακόμα η παράθεση μερικών τίτλων από κείμενα του περιοδικού για να ολοκληρωθεί με σαφήνεια η γλωσσική ιδεολογία που πρεσβεύει και διαχέει: «Κλαυσίγελοι για τον επικείμενο θάνατο της ελληνικής γλώσσας», «το 'αυτοφυές' της ελληνικής γλώσσας στον ελληνικό χώρο και την ελληνική φύση», «η υποβάθμιση του νεοελληνικού λόγου συγκριτικά με τον αρχαίο ελληνικό»²⁰⁸. Στο ίδιο τεύχος που δημοσιεύονται τα προηγούμενα υπάρχει και ένα νέο ενδιαφέρον σχόλιο: ο Κ. Πλεύρης με το βιβλίο του «το ελληνικόν αλφάβητο» αποδεικνύει ότι η ελληνική γλώσσα και η ελληνική γραφή δεν πήραν τίποτα ούτε από τους ανύπαρκτους ινδοευρωπαίους, ούτε από τους Φοίνικες²⁰⁹. Το περιοδικό, σταδιακά απομακρύνθηκε από το συντηρητικό πνεύμα και οδηγήθηκε σε ακραίες θέσεις κάτι που θα κάνει τους πιο νηφάλιους συνεργάτες του (όπως ο Ευ. Ρόζος) να αποχωρήσουν.

Το Δεκέμβριο 1985 το περιοδικό δημοσίευσε την είδηση ότι ο Κ. Πλεύρης μήνυσε τον Υπουργό Παιδείας και τον πρόεδρο του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου επειδή με το σχολικό βιβλίο ιστορίας της Α΄ Γυμνασίου διδάσκεται ότι το αλφάβητο είναι φοινικικής προέλευσης. Την είδηση συνοδεύουν οι απόψεις του Πλεύρη και η απάντηση του Δ. Τομπαΐδη από την πλευρά του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου²¹⁰. Το θέμα συντηρείται από το περιοδικό που προβάλλει εκτενώς τις απόψεις του Πλεύρη μαζί με τις απαντήσεις του Τομπαΐδη²¹¹.

Το ζήτημα έφτασε μέχρι και το Κοινοβούλιο, όταν στις 27 Μαρτίου 1986 συζητιόταν η πρόταση του Ι. Πεσμαζόγλου για τη συγκρότηση «Διαρκούς επιτροπής νεοελληνικής γλώσσας». Ανάμεσα στα άλλα η Άννα Συνοδινού, βουλευτής της Νέας Δημοκρατίας, επεσήμανε τον κίνδυνο από το μονοτονικό να οδηγηθούμε στο λατινικό αλφάβητο και αμέσως μετά αναφέρθηκε στο δημοσίευμα του «Δαυλού» κατηγορώντας το Υπουργείο και το Παιδαγωγικό Ινστιτούτο ότι αντί να απαντήσουν, αοριστολογούν²¹². Το θέμα είχε και συνέχεια με συζήτηση που θα γίνει στην εφημερίδα «Καθημερινή». Ο Αριστοτέλης Νικολαΐδης (από τους εφτά που υπογράψαν τη Διακήρυξη του Γλωσσικού

²⁰⁷ Εισαγωγικό κείμενο στα κείμενα του Ξ. Ζολώτα, *Δαυλός*, τ. 29, Μάιος 1984, σ. 1418

²⁰⁸ στο ίδιο, σ. 1392, 1420, 1432

²⁰⁹ στο ίδιο, σ. 1437

²¹⁰ «Το θέμα της καταγωγής του Ελληνικού Αλφαβήτου ενώπιον της Δικαιοσύνης», *Δαυλός*, τ. 48, Δεκέμβριος 1985, σ. 2499-2501

²¹¹ «Ο αναίσθητος ελέφαντας της κρατικής παιδείας και ο ψύλλος της ιδιωτικής ιστορικής έρευνας», *Δαυλός*, τ. 51, 2695-2700

²¹² «Συζήτηση στη Βουλή για το άρθρο του 'Δ'», *Δαυλός*, τ. 52, Απρίλιος 1986, σ. 2739-2742

Ομίλου) επεμβαίνει για να τονίσει τη μοναδικότητα του ελληνικού αλφαβήτου ισχυριζόμενος ότι τα σχολικά βιβλία ψεύδονται στο ζήτημα της καταγωγής του. Τις βολές του Νικολαΐδης δέχεται και ο Τομπαΐδης, που απαντά με παραπομπή και σε βιβλίο του Μπαμπινιώτη. Ο τελευταίος παίρνει θέση και γράφει ότι στο ζήτημα του αλφαβήτου δεν υπάρχει σοβαρή επιστημονική διαφωνία για την καταγωγή του από το φοινικικό, αντίθετα με όσα υποστηρίζουν ο Πλεύρης και ο Νικολαΐδης. «Κάθε ανακίνηση του θέματος για ‘εθνικούς’, επιστημονικούς ή επιστημολογικούς λόγους στερείται σοβαρότητας». Η παρέμβαση Μπαμπινιώτη θα προκαλέσει, εκτός από την ανταπάντηση του Πλεύρη με επιστολή στην εφημερίδα, και τη μήνυση εναντίον του²¹³. Τα περιστατικά αυτά, των συζητήσεων στη Βουλή και στον τύπο, είναι ενδεικτικά για τη διάχυση των ιδεών που προέρχονταν από έντυπα όπως ο «Δαυλός»²¹⁴. Δύο χρόνια αργότερα, το 1988, ο «Δαυλός» αφιέρωσε ολόκληρο τεύχος για να διακηρύξει ότι «η πανάρχαια ελληνική είναι η ‘μητέρα – γλώσσα’ των γλωσσών»²¹⁵. Και προφανώς η αρχαία Ελλάδα ήταν η πραγματική μήτρα του ανθρώπινου πολιτισμού²¹⁶.

Ας γίνει και μια μικρή αναφορά στο περιοδικό «Εποπτεία», που κυκλοφορούσε από το 1976 και εξέφραζε τα «ιδεώδη του ακροδεξιού φιλελευθερισμού», σύμφωνα με κριτική του «Ιού»²¹⁷. Σε κείμενο του 1981 υπερασπίστηκε το πολυτονικό με το επιχείρημα ότι αποτελεί σύνδεση με την αρχαιότητα και ότι η κατάργησή του οδηγεί αλυσιδωτά στη διάλυση της γλώσσας²¹⁸. Ο εκδότης του περιοδικού έγραφε για «γλωσσική νύχτα» χρησιμοποιώντας πολλές απαξιωτικές εκφράσεις²¹⁹.

Ένα στοιχείο που δε θα πρέπει να παραλείφτει είναι η συσχέτιση προσώπων και εντύπων που ενστερνίζονται και διαχέουν απόψεις αντίθετες στο μεταρρυθμιστικό πνεύμα.

²¹³ «Ακροβολισμοί», *Δαυλός*, τ. 55, Ιούλιος 1986, σ. 3049-3057

²¹⁴ Χαρακτηριστικό της πολιτικής διάστασης και της μακροχρόνιας διάχυσης που έχει ακόμα το θέμα είναι το γεγονός ότι στη Διαρκής Επιτροπή Μορφωτικών Υποθέσεων της Βουλής, ο Χριστόφορος Χαραλαμπίδης ως υποψήφιος για το Συμβούλιο επιλογής σχολικών Συμβούλων δευτεροβάθμιας δέχτηκε από τον Άδωνη Γεωργιάδη ερώτηση για την ινδοευρωπαϊκή θεωρία και το φοινικικό αλφάβητο (16/6/2011) http://www.youtube.com/watch?feature=player_embedded&v=hu1NmPvVHcI, ανάκτηση την 28/6/2011

²¹⁵ *Δαυλός*, τ. 77, Μάιος 1988

²¹⁶ Ενδεικτικά είναι τα άρθρα: Ηλίας Λέων Τσατσόμοιρος, «η καταγωγή του αιγυπτιακού πολιτισμού από τον ελληνικό», *Δαυλός*, τ. 51, Μάρτιος 1986, σ. 2689-2694 και Λάμπρος Ντόκας, «η ελληνικότητα της φυσικομαθηματικής επιστήμης», *Δαυλός*, τ. 60, Δεκέμβριος 1986, σ. 3305-3311

²¹⁷ Ο Ιός, «Η ιδιωτικοποίηση της Εκκλησίας», *Ελευθεροτυπία*, 21/1/2001,

<http://www.iospress.gr/ios2001/ios20010121b.htm>, ανάκτηση την 28/6/2011

²¹⁸ Σοφία Σκοπετέα, «Το ιώτα και η κεραία», *Εποπτεία*, τ. 55, Μάρτιος 1981, σελ. 261-266, <http://www.polytoniko.org/skopetea2.php?newlang=el>, ανάκτηση την 28/6/2011

²¹⁹ Παναγιώτης Δρακόπουλος, «Κύριο άρθρο στην Εποπτεία, τ. 65/1982», στο Χάρης Λαμπιδής, *Αντι-επιθέσεις*, ό.π., σ. 359-360

δημιουργείται έτσι σταδιακά ένα σύνθετο και αξεδιάλυτο πλέγμα με ποικίλα και πολύμορφα χαρακτηριστικά που εκφράζει και ενδυναμώνει τις κοινωνικές αντιστάσεις. Ορισμένα από τα πρόσωπα που τις εκφράζουν και συμμετέχουν στην πολιτισμική δράση τα συναντάμε σε διάφορα έντυπα. Για παράδειγμα, ο Παναγιώτης Φωτέας, είναι από τους μόνιμους σχολιαστές που γράφουν σε κάθε τεύχος του περιοδικού «Ευθύνη» και συνεπώς διαμορφώνει τη στάση του περιοδικού και στα γλωσσικά ζητήματα. Ο ίδιος δημοσιεύει και στον «Δαυλό» κείμενο ομιλίας του που έγινε στη Φλώρινα και στο οποίο εξαιρεί και τη δική του εθνική δράση που είχε ως Νομάρχης Ροδόπης για επτά χρόνια²²⁰.

Δεύτερο πρόσωπο που δείχνει τον τρόπο που συνδέονταν φορείς του πολιτισμού είναι ο Κυριάκος Πλησής. Πρόκειται για Κύπριο εκπαιδευτικό με λογοτεχνικά και δοκιμιογραφικά ενδιαφέροντα που είχε επαφές με πολλούς ανθρώπους των γραμμάτων. Ως εκπαιδευτικός ανέβηκε δυο φορές στην ιεραρχία, το διάστημα 1973-1975 ήταν Επιθεωρητής φιλολογικών μαθημάτων και το 1985-1989 σχολικός Σύμβουλος²²¹. Αξίζει να σταθούμε λίγο περισσότερο στις απόψεις του, επειδή θα μπορούσε να θεωρήσουμε ότι αποτελεί παράδειγμα για περιπτώσεις που ο προβληματισμός οδηγούσε σε επιφυλάξεις για την πορεία της γλωσσοεκπαιδευτικής μεταρρύθμισης, χωρίς η στάση τους να είναι πάντα ευδιάκριτη με σαφήνεια. Αρκετά κείμενά του είχαν φιλοξενηθεί στην «Ευθύνη»²²², αλλά το όνομά του είναι περισσότερο γνωστό επειδή ήταν σύμβουλος έκδοσης της «Νέας Παιδείας» από το πρώτο τεύχος, το 1977 και θα έχει το ρόλο αυτόν για όλο το χρονικό διάστημα που μας ενδιαφέρει· ταυτόχρονα αρθρογραφούσε και σχολίαζε τα εκπαιδευτικά ζητήματα.

Σε άρθρο του που δημοσιεύεται στο πρώτο τεύχος έχει ως θέμα το ρόλο της εθνικής κληρονομιάς στην εκπαίδευση. Το ζητούμενο είναι πως θα αξιοποιηθεί για να την αγαπήσουν οι μαθητές και να οδηγηθούν έτσι στο σχηματισμό της εθνικής ταυτότητάς τους. Εκείνο που εντυπωσιάζει είναι η συνεχής χρήση του επιθέτου «εθνικός» που χρησιμοποιείται προσδιοριστικά για να περιγράψει έννοιες όπως αυτογνωσία, περιπέτειες, ζωή. Ως αλλαγή που θα βελτιώσει την κατάσταση και θα οδηγήσει σε εφικτές λύσεις

²²⁰ Παναγιώτης Φωτέας, «Με αφορμή τους Μανιάτες Μακεδονομάχους», *Δαυλός*, τ. 55, Ιούλιος 1986, σ. 3043-3048. Είναι χαρακτηριστικό ότι την εκδήλωση όπου μίλησε ο Φωτέας διοργάνωσε η Εθνική Εταιρεία Ελλήνων Λογοτεχνών και ο τοπικός Σύλλογος Αριστοτέλης. Ο «Αριστοτέλης» ήταν σύλλογος που χρηματοδοτούνταν με «ειδικά» κονδύλια ήδη από τη δεκαετία του '60 και ως κύρια δράση είχε την καταπολέμηση της σλαβοφωνίας. Τάσος Κωστόπουλος, *Η απαγορευμένη γλώσσα*, ό.π., σ. 267, 273, 360-361. Για την Εθνική Εταιρεία Ελλήνων Λογοτεχνών κάναμε αναφορά στην υποσημείωση 107 (σελίδα 37)

²²¹ <http://www.kiriakosplisis.com>, ανάκτηση την 28/6/2011 και *Λεξικό Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*, Αθήνα, Πατάκης, 2007, σ. 1987-1988

²²² Ενδεικτικά στα τεύχη 120, 156, 214, 288 του περιοδικού *Ευθύνη*

βλέπει την ανάγκη να ξεκινούμε από το πολιτιστικό παρόν και τα δημιουργήματα του νεοελληνικού πολιτισμού²²³. Στο δεύτερο τεύχος γίνεται σαφέστερος. Έχει θέμα τη γλώσσα και αναγνωρίζει ότι η καθιέρωση της δημοτικής τερμάτισε μία περίοδο ανωμαλίας. Όμως, ελλοχεύει ο κίνδυνος για τη διαφύλαξη της ιστορικότητας και της ενότητας της γλώσσας και για να αποφευχθεί θα πρέπει να μελετήσουμε την «κλασική μορφή της γλώσσας μας» και τις παλιότερες φάσεις της. Όλος ο γλωσσικός «θησαυρός» που συσώρευσε η τρισχιλιετής εξέλιξη της ελληνικής αποτελεί υλικό της «εθνικής κουλτούρας», με βάση αυτόν θα πρέπει να φροντίσουμε τη δημοτική ώστε να αποκτήσει την ποιότητα που δεν έχει· σωτηρία από τον κίνδυνο είναι μόνο η αξιοποίηση του πλούτου που προσφέρει η διαχρονική εξέλιξη, γιατί «η γλώσσα μας δεν είναι σαν τις άλλες ευρωπαϊκές γλώσσες»²²⁴. Ο υπαινικτικός τρόπος γραφής, η αποσιώπηση της οπτικής απέναντι στη μεταρρύθμιση, η έμμονη αναφορά στην ιστορία της γλώσσας, η εξάρτηση της δημοτικής από το λόγιο παρελθόν, ίσως υποκρύπτουν τη διαφορετική άποψη που περιμένει την ευκαιρία για να εκδηλωθεί ρητά και απροκάλυπτα, όπως θα δούμε παρακάτω στην επόμενη ενότητα, όταν μιλήσουμε για το συνέδριο που οργάνωσε η «Νέα Παιδεία» με θέμα τα αρχαία ελληνικά στη μέση εκπαίδευση.

Στην Ευθύνη βρίσκουμε άρθρα πολλών ακαδημαϊκών, μέσα σ' αυτούς και ο Ν. Κ. Λούρος²²⁵ που διετέλεσε και Υπουργός Παιδείας στην Κυβέρνηση εθνικής ενότητας 1974²²⁶. Άρθρο του Λούρου βρίσκουμε και στο «Δαυλό», όπου με βάση τη σύντομη θητεία του στο Υπουργείο Παιδείας καταθέτει τις σκέψεις του για τον εξευρωπαϊσμό της παιδείας και «για να γίνουμε Ευρωπαίοι, που δυστυχώς δεν είμαστε». Για να επιτευχθεί αυτός ο σκοπός απαιτείται να βγει η ελληνική γλώσσα από το ευρωπαϊκό περιθώριο σε συνδυασμό με την αποτελεσματική διδασκαλία ξένων γλωσσών στα σχολεία²²⁷. Τα προηγούμενα αποκτούν άλλη σημασία αν θυμηθούμε ότι ο Λούρος ήταν εκείνος ο

²²³ Κυριάκος Πλησής, «Παράδοση και αλλαγή στην παιδεία», *Νέα Παιδεία*, τ. 1, άνοιξη 1997, σ. 37-40

²²⁴ Κυριάκος Πλησής, «Γλώσσα και ευθύνη», *Νέα Παιδεία*, τ. 2, Καλοκαίρι 1997, σ. 56-60

²²⁵ ενδεικτικά: Ν.Κ. Λούρος, «Η ευθύνη της 'Ευθύνης'», *Ευθύνη*, τ. 120, Δεκέμβριος 1981, σ. 603. Ακόμη να σημειώσουμε ότι ο Λούρος ήταν από τους 48 συγγραφείς που υπέγραψαν ότι δεν αποδέχονται το μονοτονικό.

²²⁶ Γενική Γραμματεία της Κυβέρνησης, <http://www.ggk.gov.gr/?p=1271>, ανάκτηση την 28/6/2011

²²⁷ Ν. Κ. Λούρος, «Επίκαιρες αναμνήσεις του Υπουργού Παιδείας της Κυβέρνησης Εθνικής Ενότητας του 1974», *Δαυλός*, τ. 44-45, Αυγ.-Σεπ. 1985, σ. 2276-2281

επιφανής δημοτικιστής επιστήμονας που έδωσε επιστημονικά έργα στη δημοτική γλώσσα ήδη από το 1948²²⁸.

Ρόλο στη διάχυση των φοβικών αντιλήψεων για τη γλώσσα έπαιξε και ο Χρήστος Σαρτζετάκης, που έγινε Πρόεδρος της Δημοκρατίας το 1985 και στους λόγους του επαναλάμβανε με εμμονή την ανάγκη να σωθεί η ελληνική γλώσσα από την παρακμή²²⁹. Για τον Σαρτζετάκη η «ανεπανάληπτη ελληνική μας γλώσσα» σε συνδυασμό με την Ορθοδοξία διατηρούν την αδιάκοπη ιστορική πορεία του ελληνισμού²³⁰.

Άρα, καταλήγοντας με βάση τα προηγούμενα διαπιστώνουμε ότι είναι δύσκολο να βγάλουμε ένα μονοσήμαντο συμπέρασμα για τις θέσεις και το ρόλο φορέων και προσώπων ταξινομώντας τους γλωσσικά ή πολιτικά και, ακόμα περισσότερο βέβαια, είναι ανέφικτο να ερμηνεύσουμε τα πράγματα ταυτίζοντας το δημοτικισμό με την αριστερά και τον καθαρευουσιανισμό με τη συντηρητική πολιτική. Αυτή η πραγματικότητα ξεκαθαρίστηκε και από τους πιστότερους οπαδούς της καθαρεύουσας και ταυτόχρονα πολιτικούς της δεξιάς που αντιτάχτηκαν με δημόσια τόλμη ευθέως στη μεταρρύθμιση του 1976. Μπορεί ο «ρυθμιστικός δημοτικισμός» να βλέπει «την λόγια γλωσσική παράδοσιν του Έθνους», αλλά δεν μπορεί να του καταλογιστεί συνειδητή σύνδεση με τον κομμουνισμό, που βλέπει «πάσαν εθνικήν παράδοσιν». Τα προηγούμενα ειπώθηκαν και ως απάντηση στις διαμαρτυρίες του Παπανούτσου για τη σύνδεση δημοτικισμού και κομμουνισμού. Πρόκειται για στοιχεία από την αγόρευση του Κωνσταντίνου Σερεσίπου, ο οποίος ήταν ένας από τους πέντε βουλευτές της Νέας Δημοκρατίας που διαφώνησαν με την επιβολή της δημοτικής και την κατάργηση της διδασκαλίας της αρχαίας ελληνικής στα Γυμνάσια²³¹.

η κατάσταση στην εκπαίδευση

Στη συνέχεια θα επιστέψουμε στην εκπαίδευση για να περιγράψουμε την κατάσταση που έχει διαμορφωθεί. Πολλά από τα προβλήματα που έπρεπε να

²²⁸ Βλέπε και την παρατήρηση του Εμ. Κριαρά για τη «Μαιευτική» του Λούρου, που αποδόθηκε στη δημοτική και για τη «Γυναικολογία» που γράφτηκε κατευθείαν στη δημοτική. Εμμανουήλ Κριαράς, «Αποκλίσεις και σφάλματα», στο Εμμανουήλ Κριαράς, *Η γλώσσα μας, παρελθόν και παρόν*, Θεσσαλονίκη, 1992, σ. 242

²²⁹ Άννα Φραγκουδάκη, *Η γλώσσα και το έθνος*, ό.π., σ. 113-114

²³⁰ «Διάγγελμα του Σαρτζετάκη με την ευκαιρία της 25ης Μαρτίου 1986», στο Χάρης Λαμπιδής, *Αντι-επιθέσεις*, ό.π., σ. 414-416

²³¹ Νέα Φιλική Εταιρεία, *Η εθνική γλώσσα*, ό.π., σ. 41-42

αντιμετωπίσει η μεταρρύθμιση προέρχονταν από την αδράνεια των εκπαιδευτικών που είχαν μάθει σε συγκεκριμένες διαδικασίες και πρακτικές και από το φόβο τους μπροστά στις νέες απαιτήσεις της δουλειάς τους, έτσι ενισχυόταν η αντοχή των θεσμών που λειτουργούσαν επί δεκαετίες με συγκεκριμένο τρόπο. Εκεί κυρίως στόχευε η απόφαση για την κατάργηση των Επιθεωρητών και θέσπιση του νέου θεσμού των σχολικών Συμβούλων που τους αντικατέστησαν για να βοηθήσουν στο επιστημονικό και παιδαγωγικό επίπεδο την εφαρμογή της μεταρρύθμισης στα σχολεία. Ο ρόλος των Συμβούλων ήταν απαλλαγμένος από την αρμοδιότητα για την αξιολόγηση των εκπαιδευτικών· οι Σύμβουλοι οργάνωναν διδακτικές παρεμβάσεις, σεμινάρια επιμόρφωσης και συναντήσεις με τους καθηγητές για την επίλυση διδακτικών ζητημάτων²³².

Ο θεσμός του σχολικού Συμβούλου αντικατέστησε αυτόν του επιθεωρητή την ίδια εποχή που καθιερωνόταν το μονοτονικό²³³. Σταδιακά ο ρόλος τους απαξιώθηκε μέχρι του σημείου να αποκαλούνται «η γλάστρα της εκπαίδευσης»²³⁴. Η υποτίμησή τους ήταν τόσο από τη μεριά της πολιτείας όσο και από τους εκπαιδευτικούς. Από την αρχή υπήρχαν αντιφατικά σχόλια για το ρόλο τους και η προσπάθειά τους βάραινε από το παρελθόν των Επιθεωρητών, οπότε δύσκολα μπορούσαν να κερδίσουν την εμπιστοσύνη και την αποδοχή των εκπαιδευτικών²³⁵, αν και σε πολλές περιπτώσεις ο θεσμός επενδύθηκε με ελπίδες²³⁶. Ο θεσμός από την αρχή είχε γίνει αντικείμενο κριτικής και από ειδικούς εμπειρογνώμονες της Ουνέσκο και είχε διαπιστωθεί από τη μια ο προχωρημένος χαρακτήρας του: οι Σύμβουλοι θα μπορούσαν να παρεμβαίνουν ανατροφοδοτικά στη διαμόρφωση των προγραμμάτων μεταφέροντας τα προβλήματα και τις λύσεις σύμφωνα με την επαφή που είχαν με την σχολική πραγματικότητα. Από την άλλη όμως κάτι τέτοιο ήταν ευθύνη μόνο του Υπουργείου· επίσης, δεν ορίστηκαν σαφώς οι αρμοδιότητες και τα καθήκοντα των Συμβούλων πράγμα που θα οδηγούσε σε αδράνεια το νέο θεσμό²³⁷. Τέλος, έμπαινε το ζήτημα του τρόπου αξιολόγησης του έργου τους²³⁸. Για το νέο θεσμό υπήρξαν και γνωμοδοτήσεις από τον ΟΟΣΑ ώστε να επιτευχθεί η αποκέντρωση της εκπαίδευσης,

²³² Χρήστος Κάτσικας & Κώστας Θεριανός, *Ιστορία της νεοελληνικής εκπαίδευσης*, ό.π., σ. 254

²³³ Πρόκειται για το νόμο 1304/1982, «για την επιστημονική και παιδαγωγική καθοδήγηση στη Γενική και τη Μέση Τεχνική και Επαγγελματική εκπαίδευση», Χρήστος Κάτσικας & Κώστας Θεριανός, *Ιστορία της νεοελληνικής εκπαίδευσης*, ό.π., σ. 245

²³⁴ «Σχολικός Σύμβουλος: η γλάστρα της εκπαίδευσης», *Φιλολόγος*, τ. 99, άνοιξη 2000, σ. 40-41

²³⁵ Σπύρος Τρυφωνόπουλος, «Και πάλι για τους σχολικούς συμβούλους», *Νέα Παιδεία*, τ. 35, καλοκαίρι 1985, σ. 19-20

²³⁶ «Σύμβουλοι, ένας νέος θεσμός», *Φιλολόγος*, τ. 29, Οκτώβριος 1982, σ. 142

²³⁷ «Συντονισμός του έργου των σχολικών συμβούλων», *Νεοελληνική Παιδεία*, τ. 6, καλοκαίρι 1986, σ.7-8

²³⁸ «Οι σχολικοί σύμβουλοι», *Νεοελληνική Παιδεία*, τ. 8, καλοκαίρι 1986, σ.8-9

ωστόσο οι απαιτήσεις και οι δυσκολίες που έπρεπε να αντιμετωπιστούν μάλλον ήταν πολλές, όπως επεσήμαναν μελετητές του εκπαιδευτικού συστήματος²³⁹.

Όσα αναφέρθηκαν για το θεσμό θα δείξουν καλύτερα ότι το έργο του Α.Β. Μουμτζάκη ως Συμβούλου είναι στο μεγαλύτερο βαθμό αποτέλεσμα της εργατικότητας και του ήθους του, στοιχεία που έπειθαν τους εκπαιδευτικούς.

Ο Μουμτζάκης έγινε σχολικός Σύμβουλος στη Δράμα· μπορούμε να παρακολουθήσουμε μέσα από τη δική του δράση τον τρόπο που προωθήθηκε η μεταρρύθμιση στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση. Μια βασική φροντίδα του είναι να οργανώνει επιμορφωτικά σεμινάρια· σε πολλά απ' αυτά απευθύνεται σ' όλες τις ειδικότητες των καθηγητών και όχι μόνο στους φιλόλογους. Για να εξασφαλίσει ένα ποιοτικό επίπεδο παρεμβάσεων συνεργάζεται με άλλους Συμβούλους και με καθηγητές πανεπιστημίου χωρίς να περιφρονεί και τους καθηγητές της σχολικής αίθουσας που έχουν την αναγκαία επαφή με την εμπειρική πραγματικότητα και συνεπώς είναι σε θέση να αντιλαμβάνονται άμεσα τις προοπτικές και τα εμπόδια των αλλαγών. Είναι ενδεικτικό ένα τριήμερο σεμινάριο που απευθυνόταν κυρίως στους νεοδιόριστους καθηγητές του νομού το φθινόπωρο 1984. Περιλαμβάνει παιδαγωγικά θέματα σχετικά με το πνεύμα της σχολικής πράξης, διδακτικά για τα μαθηματικά, τη φυσική, τα νεοελληνικά, τα αρχαία, την ιστορία και συγκεκριμένες προτάσεις που πραγματοποιούνται ως διδασκαλίες στο χώρο των σχολείων, μετά από κάθε παρέμβαση ακολουθούσε συζήτηση. Ο ίδιος έκλεισε το σεμινάριο με θέμα «Η γλώσσα μας και η σημασία της στη Μέση Εκπαίδευση» έχοντας την πεποίθηση ότι όλα τα μαθήματα μπορούν να θεωρηθούν γλωσσικά²⁴⁰.

Σε άλλη περίπτωση φαίνεται το ειδικότερο ενδιαφέρον του για τη νεοελληνική γλώσσα. Σε συνδιοργάνωση με τον τοπικό Σύνδεσμο Φιλολόγων και με την ενεργή βοήθεια από συναδέλφους πραγματοποιεί διήμερη εκδήλωση για τους φιλόλογους και για όσους άλλους εκπαιδευτικούς του νομού θέλουν να παρακολουθήσουν. Η θεματολογία της συνάντησης είναι σχετική με τη νεοελληνική λογοτεχνία και τη διδασκαλία της στη Μέση Εκπαίδευση και καλύπτεται με τη συνεργασία και την παρουσία σχολικών Συμβούλων που άφησαν τη δική τους σφραγίδα στη μεταρρυθμιστική προσπάθεια, όπως ο Ν. Γρηγοριάδης, ο Κ. Μπαλάσκας, ο Χρ. Μηλιώνης, ο Γ. Παγανός. Μετά από τις εισηγήσεις

²³⁹ Χρ. Φράγκος, «Από τον επιθεωρητή στο σχολικό σύμβουλο», *Τα εκπαιδευτικά*, τ. 1. φθινόπωρο 1985, σ. 35-42

²⁴⁰ Φάκελος «Επιμορφωτικό Σεμινάριο νεοδιορισμένων καθηγητών νομού Δράμας», 5-7 Νοεμβρίου 1984 (αρχείο Α.Β.Μ.)

συγκροτούνταν ομάδες εργασίας που επεξεργάζονταν τα επιμέρους θέματα με τη συμμετοχή και των εισηγητών για να καταλήξουν σε συγκεκριμένα πορίσματα²⁴¹.

Σε άλλες περιπτώσεις ο Μουμτζάκης στήριζε τις συναντήσεις στη βοήθεια των συναδέρφων που δίδασκαν στα σχολεία. Με τον τρόπο αυτό ο ίδιος κρατούσε την εποπτεία των εκδηλώσεων και ταυτόχρονα αξιοποιούσε το δυναμικό των συναδέρφων της πόλης· συνέπεια αυτής της τακτικής του είναι ότι διαμορφωνόταν σταδιακά ένα οικείο κλίμα που χαρακτηρίζεται από την ενεργή συμμετοχή και τη δημιουργικότητα πολλών εκπαιδευτικών. Η θεματολογία του φυσικά καλύπτει και τα αρχαία ελληνικά τόσο από μετάφραση όσο και στο πρωτότυπο, αλλά σπάνια εστιάζεται μόνο στο γνωστικό αντικείμενο· συνήθως σε κάθε συνάντηση περιλαμβάνονται παιδαγωγικά και διδακτικά θέματα στα οποία φαίνεται να υιοθετεί σε μεγάλο βαθμό τα διδάγματα που απορρέουν από τον Αλ. Δελμούζο και τον εκπαιδευτικό δημοτικισμό. Τον ενδιαφέρει να εμφυσησει διδακτικές αρχές και μεθοδολογικές προσεγγίσεις που θα προκαλέσουν την ελεύθερη έκφραση και την αυτενέργεια των μαθητών, θα βασίζονται στη βιωματικότητα και στη συνεργασία, θα χαρακτηρίζονται από καλή οργάνωση της διδασκαλίας και στοχευμένες επαναλήψεις, θα οδηγούν τους μαθητές στην ανακάλυψη και την δημιουργικότητα²⁴².

Και στις τρεις περιπτώσεις που αναφέρθηκαν αξίζει να σημειωθεί η ιδιαίτερη φροντίδα για την οργάνωση της εκδήλωσης και για το αναγκαίο εκπαιδευτικό υλικό των φακέλων που μοιράζονταν στους συμμετέχοντες.

Εκτός από αυτά, ήταν τακτικές οι επισκέψεις του στα σχολεία, ακόμα και στα πιο απομακρυσμένα για να συζητήσει με τους συναδέρφους και να βοηθήσει με συγκεκριμένο τρόπο, δείχνοντας ασκήσεις, λύνοντας απορίες, προτείνοντας βιβλιογραφία, κλπ. Κάθε φορά η φροντίδα του για απτές και συγκεκριμένες απαντήσεις, η επιμέλειά του για την παραγωγή δακτυλογραφημένου εκπαιδευτικού υλικού, η κατανόηση των δυσκολιών και η συναδερφική συμπεριφορά βοηθούσαν τους εκπαιδευτικούς στην καθημερινή δουλειά τους. Για την επιμόρφωση και την ανάγκη να διαχυθεί το πνεύμα της μεταρρύθμισης, έκανε εισηγήσεις – μαθήματα στη ΣΕΛΜΕ Καβάλας. Οι Σχολές Επιμόρφωσης Λειτουργών Μέσης Εκπαίδευσης αποσκοπούσαν στην ενημέρωση των εκπαιδευτικών σε θέματα επιστήμης και διδακτικής· τα μαθήματα παρακολουθούσαν σε ετήσια βάση καθηγητές σχολείων απαλλαγμένοι από τη διδασκαλία.

²⁴¹ Φάκελος «Συνάντηση φιλολόγων νομού Δράμας, θέμα: τα νέα ελληνικά στη Μέση Εκπαίδευση, 5-6 Σεπτεμβρίου 1985» (αρχείο Α.Β.Μ.)

²⁴² Φάκελος «Επιμορφωτικό Σεμινάριο νεοδιορισμένων φιλολόγων νομού Δράμας, 16-17 Οκτωβρίου 1985» (αρχείο Α.Β.Μ.)

Μια άλλη σημαντική προσπάθεια που ξεκίνησε από τον Μουμτζάκη στα όρια του νομού ήταν η έκδοση περιοδικού με τον τίτλο «Θέματα διδακτικής θεωρίας και πράξης» επικεντρωμένο στα φιλολογικά μαθήματα. Χωρίς τεχνικές δυνατότητες βγήκαν τέσσερα τεύχη. Σκοπός του περιοδικού ήταν να γνωστοποιήσει σκέψεις και διδακτικές προσπάθειες και με τον τρόπο αυτό να βοηθήσει στο διδακτικό έργο· ακόμα περισσότερο, σκοπός ήταν να παρακινήσει τους φιλολόγους για να συνεισφέρουν συγγραφικά. Ο Μουμτζάκης τόνιζε σε κάθε περίπτωση ότι δεν πρόκειται για πρότυπα διδασκαλία, εφόσον τέτοια δεν υπάρχουν, αλλά ενδεικτικές διδασκαλίες πολλές από τις οποίες ήταν δοκιμασμένες στην πράξη²⁴³. Αν το πρώτο τεύχος κυκλοφόρησε πολυγραφημένο, η δυνατότητα της φωτοτύπησης θεωρήθηκε πρόοδος που βελτίωσε την εμφάνιση του δεύτερου. Αυτό περιείχε και τις εισηγήσεις των συναδέρφων του σχολικών Συμβούλων στη διήμερη εκδήλωση όπου αναφερθήκαμε λίγο παραπάνω, όπως και τα πορίσματα των ομάδων εργασίας²⁴⁴. Ο στόχος να παρακινηθούν οι συνάδερφοι ώστε να ασχοληθούν ενεργητικά με το συστηματικό και πλήρη τρόπο που απαιτεί μία δημοσίευση παραμένει βασική επιδίωξη και η έκδοση των τευχών έδειξε ότι δεν ήταν κάτι αδύνατο²⁴⁵. Το τέταρτο και τελευταίο τεύχος με παιδαγωγικά θέματα βγήκε με την τεχνική βοήθεια τοπικής εφημερίδας το καλοκαίρι 1989.

Όπως φαίνεται λοιπόν οι δημοσιεύσεις ήταν κυρίως από φιλολόγους της τάξης που παρακινήθηκαν να γράψουν για τα καθημερινά προβλήματα που αντιμετωπίζουν τόσο σε σχέση με το γνωστικό αντικείμενο και τη μεθόδευση της διδασκαλίας όσο και σε σχέση με το παιδαγωγικό κλίμα που απαιτείται στη συνεργασία με τους μαθητές και τους συνάδερφους. Σημαντικό ήταν επίσης ότι τα τεύχη έφταναν στα χέρια των εκπαιδευτικών που τα αγόραζαν σε τιμή που κάλυπτε απλώς τα έξοδα.

Όμως, ο Μουμτζάκης ανταποκρινόταν με προθυμία και στα καλέσματα για να μιλήσει σε επιμορφωτικές συναντήσεις που γίνονταν σε άλλους νομούς σχετικά με ζητήματα γλώσσας και κυρίως της νεοελληνικής. Επίσης, συμμετείχε και σε εκπαιδευτικές εκδηλώσεις κεντρικότερης σημασίας. Μία από αυτές ήταν το εντέκατο επιμορφωτικό

²⁴³ *Θέματα διδακτικής θεωρίας και πράξης*, τεύχος 1, χειμώνας 1984-85, γραφείο σχολικού συμβούλου μέσης εκπαίδευσης μ. Δράμας, σ. 3, (αρχείο Α.Β.Μ.)

²⁴⁴ *Θέματα διδακτικής θεωρίας και πράξης*, τεύχος 2, καλοκαίρι 1986, γραφείο σχολικού συμβούλου μέσης εκπαίδευσης ν. Δράμας, σ. 7-34, 66-69, (αρχείο Α.Β.Μ.)

²⁴⁵ *Θέματα διδακτικής θεωρίας και πράξης*, τεύχος 3, χειμώνας 1987-88, γραφείο σχολικού συμβούλου μέσης εκπαίδευσης μ. Δράμας, σ. 5-6

σεμινάριο των εκπαιδευτηρίων Ζηρίδη που είχε θέμα τη γλωσσική καλλιέργεια και εκπαίδευση και που πραγματοποιήθηκε το Μάρτιο 1985. Στις εργασίες συμμετείχε μαζί με το Χρίστο Τσολάκη στον ειδικότερο κύκλο για τη γλωσσική διδασκαλία στο Γυμνάσιο καθώς και οι δύο συγκαταλέγονταν στους συγγραφείς των σχολικών εγχειριδίων «Νεοελληνική Γλώσσα» και είχαν συναφή θεματολογία· ο Τσολάκης ανέπτυξε το ζήτημα της γλωσσικής διδασκαλίας και της πορείας προς τη γραπτή έκθεση που καλούνταν να γράψουν οι μαθητές και ο Μουμτζάκης στάθηκε στο παράδειγμα της διδασκαλίας μίας ενότητας και των τεσσάρων μερών που διαρθρώνονταν. Να σημειωθεί ότι στο ίδιο σεμινάριο εισηγούνταν και ο Γεώργιος Μπαμπινιώτης το θέμα «Γλωσσολογία και διδασκαλία της γλώσσας» όπου ανάμεσα στα άλλα συσχέτισε τη γλωσσική διδασκαλία και με τη διαχρονική ανάλυση της γλώσσας, δηλαδή με το ιστορικό παρελθόν της και τις προηγούμενες μορφές της, στοιχείο στο οποίο δεν έδιναν σημασία τα νέα βιβλία και η προσέγγιση που αυτά εφάρμοζαν²⁴⁶. Ο Μουμτζάκης εμπλούτισε την εισήγησή του, η οποία και δημοσιεύτηκε στο «Φιλόλογο». Εκτός από πολλά στοιχεία που περιέχονται για τον τρόπο αξιοποίησης των σχολικών βιβλίων, στο κείμενο αυτό διατυπώνει και πολλές κρίσεις που δείχνουν την αντίληψή του για τα γενικότερα διδακτικά και εκπαιδευτικά ζητήματα συμφωνώντας και συμπληρώνοντας τις απόψεις του Τσολάκη που, όπως είδαμε στη σχετική ενότητα του δεύτερου κεφαλαίου, οριοθέτησε τη συγγραφή των σχολικών βιβλίων της νεοελληνικής γλώσσας με βάση κυρίως την επικοινωνιακή μέθοδο και τις σύγχρονες γλωσσολογικές αντιλήψεις.

Η ελευθερία της διδασκαλίας και του καθηγητή έχουν πρωτεύουσα σημασία, συνεπώς οι οδηγίες και οι συμβουλές που δίνονται δε μπορεί να είναι δεσμευτικές και να ακυρώνουν τη δημιουργικότητα και την έμπνευση που προκαλεί η διδασκαλία και μέσα στην αίθουσα. Αντίθετα, η διδασκαλία είναι ανεπανάληπτη πράξη ελευθερίας και οφείλει να ξεπερνά τη θεωρία για να κινείται ανάλογα με τις συγκεκριμένες ανάγκες που προκύπτουν κάθε φορά. Βασικό γνώρισμα του διδακτικού έργου είναι η δημιουργικότητα, η συλλογικότητα, η συνεργασία και η συνυπευθυνότητα όλων των εμπλεκόμενων «από το συντάκτη του αναλυτικού προγράμματος ως τον καθηγητή της σχολικής έδρας». Αυτές τις βασικές αρχές υιοθετεί ο Μουμτζάκης και αυτές προωθεί με τις παρεμβάσεις του²⁴⁷.

²⁴⁶ Φάκελος «Εκπαιδευτήρια Ζηρίδη, ενδέκατο επιμορφωτικό σεμινάριο, 11-13 Μαρτίου 1985», (αρχείο Α.Β.Μ.)

²⁴⁷ Α.Β. Μουμτζάκης, «Η γλωσσική διδασκαλία στο Γυμνάσιο», *Φιλόλογος*, τ. 44, καλοκαίρι 1986, σ. 141-142, (αρχείο Α.Β.Μ.)

Μίλησε για τα σχολικά βιβλία και βρήκε πολλές αφορμές να σχολιάσει τις επιλογές που έγιναν κατά τη συγγραφή τους. Τόνισε τον αυθεντικό χαρακτήρα των κειμένων, αν και σε κάποιες περιπτώσεις είχαν μικροαλλαγές για να επιτευχτεί περισσότερο ο στόχος της γλωσσικής διδασκαλίας· έτσι μέσα απ' αυτά οι μαθητές γνώριζαν και άλλα κείμενα σημαντικών και καταξιωμένων συγγραφέων, τα βιβλία της γλώσσας αποκτούν ευρύτερο παιδευτικό χαρακτήρα. Ακόμα σημασία έχει η έμφαση στον προφορικό λόγο και η στόχευση των βιβλίων να κάνουν τους μαθητές να μιλήσουν. Αυτή η προσπάθεια αποτελεί νέα διδακτική λογική και συγκρούεται με την παράδοση του ελληνικού σχολείου που έχει αντιστρέψει τα πράγματα στη γλώσσα και μένει αγκιστρωμένο στον γραπτό λόγο, δηλαδή στην οπτική αποτύπωση της γλώσσας. Είναι ίσως ένα σημείο όπου η αδράνεια της κατεστημένης πρακτικής είναι ισχυρότατη και καθηλώνει τη διδασκαλία στις μεθόδους εκμάθησης των νεκρών γλωσσών, σαφώς ακατάλληλες για την αποτελεσματική καλλιέργεια της μητρικής γλώσσας και της κοινής – πρότυπης εκδοχής της που καθιερώθηκε από το 1976 ως επίσημη²⁴⁸.

Φιλοδοξία των βιβλίων και της συνακόλουθης πρακτικής που υποδεικνύουν είναι να βρουν πιο ευχάριστους τρόπους για τη μελέτη των γραμματικών και συντακτικών φαινομένων, «ώστε η γλώσσα να μη χωρίζεται από τη ζωή αλλά να γίνεται – όπως και είναι – και η ίδια υπόθεση ζωής». Αυτό θα επιτευχθεί με ώθηση στη δημιουργικότητα μέσα από ασκήσεις που απαιτούν την κινητοποίηση όλων των πνευματικών δυνάμεων, κάτι που γοητεύει τους νέους· με βάση αυτό το κριτήριο που είχε διατυπώσει ήδη από το 1976 ο Τσολάκης, ήταν γραμμένα τα νέα βιβλία. Συνεπώς η επιτυχία της διδασκαλίας θα έρθει αν φύγουμε από την απομνημόνευση και την επανάληψη κανόνων, αν ο μαθητής οδηγείται στην αυτενέργεια και ανακαλύπτει ενεργητικά και μόνος του τις δομές της γλώσσας που χρησιμοποιεί χωρίς να του προσφέρονται έτοιμες γνώσεις αποκομμένες από το περιβάλλον του. «Έτσι η γλώσσα γίνεται, όπως και είναι, ενέργεια και δημιουργία και όχι απομνημόνευση και παθητική γνώση»²⁴⁹.

Η διδασκαλία δεν πρέπει να ξεφεύγει από τους μικρούς εφικτούς στόχους της και να αποπροσανατολίζεται με την ανάμειξη πολλών και μαξιμαλιστικών επιδιώξεων που μόνο σύγχυση επιφέρουν, δε μπορεί να τα πει κανείς όλα σε μια ενότητα, σε μια ώρα· αυτό είναι κάτι που ισχύει για κάθε τομέα γλωσσικής καλλιέργειας. Όσον αφορά την εξάσκηση στο γραπτό λόγο, θα πρέπει και αυτός να έχει αφετηρία τα πράγματα και να ξεκινά από

²⁴⁸ στο ίδιο, σ. 142-144

²⁴⁹ στο ίδιο, σ. 145-149

συγκεκριμένο ενδιαφέρον και ποικίλο υλικό που προσφέρεται στους μαθητές με βάση την ιδιαιτερότητα τους και την ευχέρεια επιλογής θεμάτων που θα καλύπτουν τις ξεχωριστές ανάγκες και δυνατότητες²⁵⁰.

Θα μπορούσαμε να συνοψίσουμε για τα βιβλία της γλωσσικής διδασκαλίας ότι είναι γραμμένα από την οπτική της σχολικής αίθουσας, χωρίς ανούσιες λεπτομέρειες και με διάκριση των στοιχείων που είναι αναγκαία για να θεμελιωθεί η γνώση για τη νεοελληνική γλώσσα και να επιτευχθεί η καλλιέργεια στη χρήση της.

Αν όσα αναφέραμε ως τώρα σχολιάζουν και παρουσιάζουν το πνεύμα της μεταρρύθμισης και τον τρόπο για να επιτευχθεί η μελέτη και η καλλιέργεια της νεοελληνικής γλώσσας, ο Μουμτζάκης ξέρει πολύ καλά ότι αυτό που θα κρίνει την επιτυχία είναι η επαλήθευσή στη σχολική πράξη και σ' αυτό συμμετέχουν εξίσου όσοι βρίσκονται στα σχολεία. Εκεί χρειάζεται περισσότερος και συνεχής μόχθος²⁵¹.

Τα προηγούμενα πρέπει να γίνουν αντιληπτά στο πλαίσιο μιας γενικότερης προσπάθειας για να ενταχθούν τα νέα σχολικά βιβλία της γλωσσικής διδασκαλίας στο Γυμνάσιο. Αν θυμηθούμε ότι αυτό έγινε με αφετηρία τη σχολική χρονιά 1984-85, τότε καταλαβαίνουμε ότι οι κοινωνικές αντιστάσεις στο μεταρρυθμιστικό έργο παρουσιάστηκαν πριν αυτό ολοκληρωθεί και σαφώς πριν φανούν τα αποτελέσματα από την εφαρμογή του. Είχαν περάσει οχτώ χρόνια από τότε που ο Τσολάκης διατύπωνε το αίτημα «για μια λειτουργική γραμματική», δηλαδή για έναν ουσιαστικό και αποτελεσματικό τρόπο διδασκαλίας της γλώσσας με βάση σύγχρονα σχολικά εγχειρίδια. Απ' ότι φαίνεται το έργο της μεταρρύθμισης προχωρούσε με βραδείς ρυθμούς την ίδια στιγμή που οι αντιμεταρρυθμιστικές πρωτοβουλίες πύκνωναν και καταλογιζόταν στην – ανολοκλήρωτη – μεταρρύθμιση η κακοδαιμονία της γλωσσικής πραγματικότητας που στοιχειοθετούνταν με στοχευμένη αλίευση γλωσσικών λαθών και παράδοξων εκφράσεων κυρίως από τη γλώσσα των μέσων μαζικής ενημέρωσης και των νέων και από την αποσιώπηση ότι η χρήση της νεοελληνικής γλώσσας είχε επηρεαστεί σε μεγάλο βαθμό από την επίσημη καθαρεύουσα που κυριαρχούσε στο δημόσιο λόγο από την αρχή της ιστορίας του ελληνικού κράτους. Απ' ό,τι φαίνεται τα πράγματα είχαν αφηθεί στην τύχη τους και οι προσπάθειες που γίνονταν απ' όσους υπηρετούσαν το πνεύμα της μεταρρύθμισης δε μπορούσαν να καλύψουν το κενό και την ουσιαστική αδράνεια της πολιτείας.

²⁵⁰ στο ίδιο, σ. 149-155

²⁵¹ στο ίδιο, σ. 156-157

Ας περάσουμε τώρα στο ζήτημα των αρχαίων ελληνικών, που έγινε σταδιακά κεντρικό στη συζήτηση για την εκπαίδευση. Από τη μια πλευρά, η διδασκαλία της μεταφρασμένης αρχαίας γραμματείας, επειδή συνιστούσε κάτι πρωτόγνωρο, συνεπάγονταν δυσκολίες που έπρεπε να αντιμετωπιστούν· από την άλλη, η κατάργηση της διδασκαλίας της αρχαίας ελληνικής θεωρήθηκε πλήγμα για την γλωσσική ποιότητα της νεοελληνικής. Από το 1976 και μετά στο Γυμνάσιο δεν διδασκόταν η αρχαία γλώσσα· αφιερωνόταν τέσσερις ώρες την εβδομάδα για τη διδασκαλία της αρχαίας ελληνικής γραμματείας από μετάφραση. Έτσι οι μαθητές μέσα σε τρία χρόνια αποκτούσαν συνολική εικόνα της αρχαίας γραμματείας και έρχονταν σε ευρεία επαφή με τον αρχαίο πολιτισμό, επειδή γνώριζαν στοιχεία από επική, λυρική και δραματική ποίηση, ιστοριογραφία, ρητορική, φιλοσοφία. Αυτή είναι η πραγματικότητα που ονομάστηκε από γλωσσαμύντορες και αφελείς «κατάργηση των αρχαίων στο Γυμνάσιο»²⁵². Η διδασκαλία της αρχαίας γλώσσας περιορίστηκε στο Λύκειο.

Ο Α.Β. Μουμτζάκης έχει συνείδηση ότι το μάθημα των αρχαίων ελληνικών στην Α΄ Λυκείου έχει κομβική σημασία για τη μεταρρύθμιση, εφόσον αποτελεί μία από τις βασικότερες πρακτικές αλλαγές που προωθήθηκαν. Αποτελεί την πρώτη επαφή των μαθητών με την αρχαία ελληνική γλώσσα και – συνεπώς – από τη μια κρίνεται αν θα μπορέσουν να προσεγγίσουν τα πρωτότυπα κείμενα, από την άλλη κρίνεται αν η διδασκαλία της αρχαίας γραμματείας από μετάφραση στο Γυμνάσιο όχι μόνο δε στέρησε από τους μαθητές τη γλωσσική προετοιμασία αλλά πρόσφερε και την απαραίτητα αρχαιομάθεια για την κατανόηση των κειμένων στο πρωτότυπο. Ως συντάκτης του σχολικού βιβλίου ανέλαβε την υπεράσπισή του από το «Φιλολόγο» με τη δημοσίευση ενός εκτενέστατου κειμένου.

Το βιβλίο χρησιμοποιήθηκε για πρώτη φορά το σχολικό έτος 1979 – 1980 και υπηρετεί μία διδακτική που δεν έχει προηγούμενο παράδειγμα. Μεθοδολογική αφετηρία του είναι να προχωρά από το απλό στο σύνθετο και από το γνωστό στο άγνωστο. Η γνώση της γραμματικής και του συντακτικού δε θεωρούνται οι βασικές προϋποθέσεις για την προσέγγιση της γλώσσας, αλλά επιτυγχάνονται παράλληλα με την εξοικείωση των

²⁵² Πιο συγκεκριμένα, την περίοδο 1976 – 1992, διδασκόταν τα παρακάτω σε κάθε τάξη: Οδύσεια, Ηρόδοτος, Λουκιανός (Α΄ Γυμνασίου), Ιλιάδα, Πλούταρχος, Λυσίας, Ισοκράτης, Δημοσθένης (Β΄ Γυμνασίου), Λυρική Ποίηση, Ιφιγένεια, Σικελικά του Θουκυδίδη, Απολογία του Σωκράτη, Κρίτανας, Αριστοτέλης (Γ΄ Γυμνασίου). Μαρία Δανιήλ, «Αρχαία ελληνική γραμματεία και γλώσσα στο γυμνάσιο», διάλογος για το 8ο εκπαιδευτικό συνέδριο της ΟΛΜΕ. http://dialogos-8osynedrio-olme.blogspot.com/2008/06/blog-post_981.html, ανάκτηση την 17/7/2011

μαθητών. Ο Μουμτζάκης ξέρει ότι θα πρέπει να ιεραρχηθούν τα απαραίτητα στοιχεία για να οδηγηθούν οι μαθητές στη γνώση της γλώσσας, «το καλύτερο και το περισσότερο δεν ήταν ποτέ συνώνυμα». Συνεπώς, η διδασκαλία θα πρέπει να σταθεί στα σημεία εκείνα που προκαλούν δυσκολίες, δηλαδή στις διαφορές που έχει η αρχαία ελληνική από τη νεοελληνική γλώσσα και να αποφεύγονται οι κουραστικές αναφορές και επαναλήψεις κατακτημένων γνώσεων.

Άλλοτε η διδασκαλία της αρχαίας ελληνικής βασιζόταν σε κατασκευασμένα κείμενα που τελικά υπηρετούσαν τη γνώση της γραμματικής και του συντακτικού· αποτέλεσμα ήταν να θεωρούνται τα τελευταία ως αυτόνομο κομμάτι της γλώσσας και να επιτυγχάνεται η γνώση τους αποκομμένη από το κείμενο, οι μαθητές γνώριζαν γραμματική και συντακτικό της αρχαίας ελληνικής, αλλά δεν καταλάβαιναν ένα αρχαιοελληνικό κείμενο. Τώρα, το ζητούμενο έχει αλλάξει. Η αρχαία ελληνική είναι γλώσσα που δε θα μιληθεί ποτέ και συνεπώς δεν έχει νόημα να εξασκούνται οι μαθητές στο σχηματισμό και στην αναπαραγωγή γραμματικών τύπων αποκομμένων από το κείμενο. Το ίδιο και σχετικά με το λεξιλόγιο. Οι λέξεις και οι τύποι υπάρχουν μέσα στις φράσεις, προσεγγίζονται αποτελεσματικά με τα συμφραζόμενά τους και έτσι θα πρέπει να διδάσκονται και να μαθαίνονται. Τελικό ζητούμενο είναι η μετάφραση και «μετάφραση από μια γλώσσα σε μιαν άλλη είναι άσκηση και στις δυο γλώσσες».

Πρωταρχική προϋπόθεση είναι να συγκινηθούν οι μαθητές από την επαφή με τα αρχαιοελληνικά κείμενα και να καταστούν ικανοί να τα γνωρίσουν. Αυτός είναι και ο λόγος που διδάσκονται τη γλώσσα. Δηλαδή η διδασκαλία της αρχαίας ελληνικής δεν υπηρετεί την καλύτερη γνώση της νεοελληνικής, κάτι που είναι ανεξάρτητο. Η νεοελληνική έχει την αυτονομία της και έτσι διδάσκεται, χωρίς να είναι αναγκαία η γνώση της αρχαίας, όπως και για τη γνώση της αρχαίας δεν είναι αναγκαία η διδασκαλία της ινδοευρωπαϊκής²⁵³.

Τα προηγούμενα σκιαγραφούν την κατεύθυνση προς την οποία κινούνταν η διδασκαλία της αρχαίας ελληνικής. Όσο κι αν το κείμενο του Μουμτζάκη περιορίζεται στα εκπαιδευτικά και διδακτικά πλαίσια, κάτι που χαρακτηρίζει όλο του το έργο, δε μπορούν να αποσιωπηθούν συμφραζόμενα που έχουν πολιτικές προεκτάσεις. Πώς θα επιτευχτεί ο φρονηματιστικός χαρακτήρας του μαθήματος αν η διδασκαλία στέκεται στις δυσκολίες που προκαλούν οι διαφορές ανάμεσα στα αρχαία και τα νέα ελληνικά; Τι σημαίνει η

²⁵³ Α.Β. Μουμτζάκης, «Τα αρχαία ελληνικά στην Α΄ Λυκείου», *Φιλολογος*, τ. 22, Οκτώβριος 1980, σ. 203 - 236

πεποιθήση ότι μπορούμε να προσεγγίσουμε ένα αρχαίο κείμενο χωρίς να προηγηθεί γραμματική και συντακτικό και τι συνέπειες μπορεί να έχει ότι οι μαθητές δεν είναι ανάγκη να αναπαράγουν γραμματικούς τύπους; Πώς είναι δυνατόν να θεωρείται η δημοτική γλώσσα αυτόνομη και ανεξάρτητη από την αρχαία; Και εκείνο το «μετάφραση από μια γλώσσα σε μιαν άλλη είναι άσκηση και στις δυο γλώσσες», πως διαχωρίζει και ορίζει ότι η νεοελληνική και η αρχαία είναι δύο διαφορετικές γλώσσες; Αν λοιπόν η γλώσσα θεωρείται η ψυχή του έθνους, τότε οι συνεπαγωγές που απαντούν στα προηγούμενα ερωτήματα χτυπούν στην καρδιά της νεοελληνικής ιδεολογίας. Με τους αρχαίους δεν ταυτιζόμαστε, αλλά μας χωρίζουν μεγάλες διαφορές· η καθαρεύουσα τροφοδοτείται από τη διδασκαλία της αρχαίας γραμματικής που γίνεται με άλλοθι το αρχαίο κείμενο· το έθνος μπορεί να υπάρχει και χωρίς τη σύνδεσή του με την αρχαιότητα – και ακόμα περισσότερο ίσως η σύνδεση με την αρχαιότητα είναι κατασκευασμένη και εμπεδώνεται με την εκπαίδευση²⁵⁴.

Το βιβλίο έγινε συχνά θέμα συζήτησης και έκφρασης πολλών αντικρουόμενων απόψεων και η διδασκαλία του έγινε γρήγορα αντικείμενο έρευνας κυρίως εξαιτίας της νέας μεθόδου που απαιτούσε η χρήση του. Η εισαγωγή του δε σήμαινε την πλήρη επίλυση των προβλημάτων διδασκαλίας της αρχαίας· παράγοντες όπως η πυκνότητα της ύλης σε συνδυασμό με τον περιορισμένο χρόνο, η διαφορετική θεματολογία κάθε κειμένου που δεν συνδέονταν νοηματικά μεταξύ τους και η τάση αυστηρής κριτικής και αμφισβήτησης που επιδείκνυαν περισσότερο οι μαθητές της λυκειακής ηλικίας παρέμεναν σοβαρά εμπόδια. Τα συμπεράσματα της σχετικής έρευνας αναγνώριζαν την ποιότητα του σχολικού βιβλίου, αλλά άφηναν ανοιχτό τα ζητήματα της μεθόδου και του χρόνου κατά τον οποίο θα πρέπει να αρχίζει η διδασκαλία της αρχαίας ελληνικής²⁵⁵.

Το Δεκέμβριο 1983 το περιοδικό «Νέα Παιδεία» οργανώνει διήμερο συνέδριο με θέμα τα αρχαία ελληνικά. Σ' αυτό, αν και δεν τίθεται ζήτημα ευθείας αμφισβήτησης όσων εφαρμόζονταν ήδη στα σχολεία με τις πολιτικές πρωτοβουλίες των τελευταίων χρόνων, αναδεικνύεται ως θέμα αντιπαράθεσης η αρχαία ελληνική γλώσσα. Διαμορφώνεται κλίμα

²⁵⁴ Για την ιδεολογία που συνδέει έθνος, γλώσσα και αρχαιότητα είναι ενδεικτικά τα άρθρα: Στέφανος Πεσμαζόγλου, «Η μυθολογική θεμελίωση του νέο-ελληνικού κράτους», Νάσια Γιακωβάκη, «Η εκκρεμής συνάντηση ιστορίας και γλωσσολογίας στις 'ιστορίες της ελληνικής γλώσσας' του Τάσου Χριστίδη» και Γιόργος Παπαναστασίου, «Απ' τα χώματα βγαλμένοι, ένας αρχαίος σύγχρονος μύθος», στα Πρακτικά του Επιστημονικού Συμποσίου, *Μύθοι και Ιδεολογήματα στη Σύγχρονη Ελλάδα*, Αθήνα, Εταιρεία Σπουδών νεοελληνικού πολιτισμού και γενικής παιδείας, 2005, σ. 32-35, 51-54, 95-96

²⁵⁵ Δημήτριος Σ. Αλεξόπουλος, «Έρευνα, η διδασκαλία των αρχαίων ελληνικών στην Α' Λυκείου», *Νέα Παιδεία* τ. 29, χειμώνας 1984, σ. 122-156

υποτίμησης της νεοελληνικής και διατυπώνεται η αντίληψη ότι η γλώσσα είναι θεμέλιο για τα πνευματικά δημιουργήματα και ότι χωρίς τη γνώση της αρχαίας δεν είναι δυνατόν να μεταδοθεί επαρκώς ο αρχαίος ελληνικός πολιτισμός, ίσως μάλιστα η επαφή μόνο από τις μεταφράσεις να είναι επιζήμια. Ακόμα περισσότερο, η διδασκαλία της αρχαίας ελληνικής γλώσσας προτάσσεται σαν προϋπόθεση για την κατανόηση της πραγματικότητας και την μετάδοση των σύγχρονων γνώσεων. Οι αντιπαραθέσεις είναι έντονες και οξύνονται με τις παρεμβάσεις του ακροατηρίου οι περισσότερες από τις οποίες επιδοκιμάζουν την αντίληψη ότι η γλώσσα είναι βάση του αρχαίου πολιτισμού και συνεπικουρούν για την αναγκαιότητα να διδαχτεί επαρκώς στο σχολείο όπου πρέπει να διατεθούν οι αναγκαίες ώρες²⁵⁶. Εφόσον η ελληνική γλώσσα είναι ενιαία μέσα στην μακρόχρονη ιστορία της θα πρέπει με βάση αυτήν την παραδοχή να διαμορφωθεί και ο μορφωτικός στόχος στην εκπαίδευση. Θα πρέπει η αρχαία ελληνική να κατακτηθεί απ' όσο το δυνατόν περισσότερους, γιατί μόνον έτσι θα αναπτυχθεί και η σύγχρονη πνευματική ζωή. Αυτός είναι ο καλύτερος και επιστημονικότερος τρόπος για να αξιοποιηθεί ό,τι ονομάζουμε εθνική κληρονομιά και παράδοση. Αντίθετα, η διδασκαλία από μετάφραση μπορεί να φέρνει τους μαθητές σε επαφή με την αρχαιότητα, αλλά είναι ένα αναγκαίο κακό που γίνεται δεκτό μόνο για παιδαγωγικούς λόγους²⁵⁷. Να σημειώσουμε εδώ ότι τον προηγούμενο διαχωρισμό επιστημονικής και παιδαγωγικής οπτικής έκανε ο Κ. Πλησής, ο οποίος μαζί με άλλους σχολικούς Συμβούλους διαφώνησε με την επαναφορά των αρχαίων στο Γυμνάσιο, όταν το 1986 ο Τρίτης έθεσε το ζήτημα²⁵⁸.

Από την άλλη μεριά, αν υπήρξαν και ακραίες προτάσεις που αμφισβητούσαν την ανάγκη να διδάσκεται η αρχαία ελληνική γλώσσα ακόμη και στο Λύκειο· η γενικότερη επιχειρηματολογία συμπυκνώνεται στη φράση του Κ. Μπαλάσκα, που ήταν πρόεδρος της Πανελλήνιας Ένωσης Φιλολόγων, ότι «ο αρχαιοκεντρισμός και η καθαρεύουσα είναι γεννήματα της ίδιας αντίληψης και χρησιμοποιήθηκαν ως ιδεολογικοί μηχανισμοί αναπαραγωγής από την τάξη εκείνη, που μετά την Επανάσταση πήρε την εξουσία, αφού καρπώθηκε το αίμα των άλλων»²⁵⁹. Πάντως, συνέπεια του Συνεδρίου είναι να τεθεί για πρώτη φορά το ζήτημα ότι πρέπει να ξαναδιδασχτεί η αρχαία ελληνική γλώσσα στο

²⁵⁶ «Το συνέδριο για τα αρχαία ελληνικά στη μέση εκπαίδευση, πρακτικά του συνεδρίου», *Νέα Παιδεία*, τ. 30, άνοιξη 1984, σ. 33-64

²⁵⁷ Κυριάκος Πλησής, «Η αναγκαιότητα των αρχαίων ελληνικών», *Νέα Παιδεία*, τ. 29, χειμώνας 1984, σ. 32-35

²⁵⁸ *Φιλολογική*, τ. 21, Ιουλ. – Σεπ. 1987, σ. 3-6

²⁵⁹ «Το συνέδριο για τα αρχαία ελληνικά στη μέση εκπαίδευση, πρακτικά του συνεδρίου», *Νέα Παιδεία*, τ. 30, άνοιξη 1984, σ. 60

Γυμνάσιο· παρατηρούμε ότι σταδιακά το κέντρο της συζήτησης για τη γλωσσοεκπαιδευτική μεταρρύθμιση και της αντιπαράθεσης έγιναν τα αρχαία ελληνικά.

Το συνέδριο προκάλεσε πολλά σχόλια και αντιδράσεις επειδή έδινε λόγο στην άποψη που αντιμεχόταν τις επιλογές που εφαρμόζονταν για τα αρχαία ελληνικά στην εκπαίδευση. Διαφωνίες με το συνέδριο εκφράστηκαν και από την Π.Ε.Φ. με κύριο άρθρο στη «Φιλολογική» που είχε τον τίτλο «Τα αρχαία ελληνικά και οι ύποπτες κινήσεις». Ο Παπανικολάου, διευθυντής της «Νέας Παιδείας» σχολίασε και πρόταξε το δικαίωμα στη διαφορετική άποψη και το διάλογο²⁶⁰.

Την Κυριακή 5 Φεβρουαρίου 1984 η «Καθημερινή» φιλοξενεί δύο άρθρα, του Τάσου Λιγνάδη και του Γεώργιου Μπαμπινιώτη με κοινή θέση την επιστροφή στις ρίζες τη γλώσσας, δηλαδή στα αρχαία ελληνικά, επειδή «η αποκοπή μας από το περιουσιακό στοιχείο του αρχαίου ελληνικού λόγου ισοδυναμεί όχι απλώς με άρνηση καταγωγής αλλά με άρνηση υπόστασης»²⁶¹. Τα κείμενα απηχούν και τις ιδέες μιας ομάδας με το όνομα «Κίνηση φιλολόγων για τα αρχαία ελληνικά», που από τις αρχές του 1984 είχε συσταθεί επισήμως με σκοπό να αγωνιστεί για την επαναφορά τους και είχε οργανώσει συγκέντρωση με βασικό ομιλητή τον Μπαμπινιώτη κάτι που προκάλεσε την αντίδραση της Ένωσης Φιλολόγων²⁶². Οι ενέργειες της Κίνησης προκάλεσαν και τον αντίλογο μεμονωμένων εκπαιδευτικών που δημοσιεύτηκε και στον τύπο καταγράφοντας τα θετικά αποτελέσματα της διδασκαλίας μεταφρασμένης αρχαίας γραμματείας²⁶³.

Η παρουσία της «Κίνησης» ήταν μαχητική και παράλληλα διακήρυσσε ουδετερότητα ανεξαρτησία από εξωεκπαιδευτικούς παράγοντες. Η αναζήτηση στο Ίντερνετ δίνει ελάχιστα στοιχεία για την Κίνηση και τα μέλη της. Ένα από αυτά, ο Ευθύμιος Δρόσος σήμερα (καλοκαίρι 2011) είναι στέλεχος της Νέας Δημοκρατίας²⁶⁴. Εκείνην την εποχή εργαζόταν στα σχολεία της Φιλεκπαιδευτικής Εταιρείας και το διάστημα 1985-1993 διετέλεσε και πρόεδρος των καθηγητών που εργάζονταν στα σχολεία

²⁶⁰ Κ. Παπανικολάου, «Ο διάλογος, η καλή πίστη και τα αρχαία ελληνικά», *Νέα Παιδεία*, τ. 30, σ. 8

²⁶¹ Τάσος Λιγνάδης, «Να επιστρέψουμε ολοταχώς στις ρίζες της γλώσσας μας» και Γεώργιος Μπαμπινιώτης, «Να διδαχτούν και πάλι τα αρχαία ελληνικά», *Καθημερινή*, 5/2/1984, σ. 6

²⁶² Παναγιώτης Ζιώγας, *Εμμανουήλ Κριαράς*, Θεσσαλονίκη 2008, σ. 134-135 και Φάνης Κακριδής, «Επισημάνσεις», στο Πανελλήνια Ένωση Φιλολόγων, *Η διδασκαλία των αρχαίων ελληνικών στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση*, Αθήνα, Μεταίχμιο, 2008, σ. 47-48

²⁶³ Ιωάννα Παπαζαφείρη, «Η διδασκαλία των έργων της κλασικής αρχαιότητας από μεταφράσεις», στο Ιωάννα Παπαζαφείρη, *Λάθη στη χρήση της γλώσσας μας*, Αθήνα, Σμίλη, 1994, σ. 178-182 [*Καθημερινή*, 18/4/1984]

²⁶⁴ Νέα Δημοκρατία, <http://www.nd.gr/web/secretary-organotikou/people>, ανάκτηση την 29/6/2011

της Εταιρείας²⁶⁵. Ίσως έχει σημασία να συσχετίσουμε αυτήν την πληροφορία με το γεγονός ότι και ο Γ. Μπαμπινιώτης συνδέεται με τη Φιλεκπαιδευτική Εταιρεία της οποίας από το 1987 είναι πρόεδρος²⁶⁶.

Από τα επιφανή μέλη της Κίνησης ήταν και ο Νίκος Μουλακάκης, που στις αρχές 1985 έκανε παρεμβάσεις και στην ημερίδα του Μίλωνα, στην οποία θα αναφερθούμε αμέσως μετά. Επίσης, συνεχής ήταν η παρέμβαση για το θέμα των αρχαίων μέσα από τις στήλες εφημερίδων. Στο τέλος του 1986 επικρότησε τον Αντώνη Τρίτση για την ανακίνηση του θέματος δηλώνοντας ότι «η ιστορία θα γράψει γι' αυτόν»²⁶⁷. Επαναλάμβανε διαρκώς τη θέση ότι η ελληνική γλώσσα είναι ενιαία και η διδασκαλία της αρχαίας το θεμέλιο για την απόκτηση πραγματικής παιδείας²⁶⁸. Ο διάλογος μέσα από τις στήλες των εφημερίδων έγινε οξύς με πολύπλευρες αντιπαραθέσεις και αναγνώστες που διαμαρτύρονταν για τον τρόπο προβολής των θέσεων της Κίνησης μίλησαν για σκοπιμότητες συνδεδεμένες με την έκδοση σχολικών βοηθημάτων και φροντιστηριακών δραστηριοτήτων²⁶⁹. Ο Μουλακάκης διαμαρτυρήθηκε με κείμενό στην εφημερίδα, όπου καταλόγισε συκοφαντία και δυσφήμιση για όσα του αποδόθηκαν²⁷⁰.

Η συζήτηση, λοιπόν, είχε ανοίξει και η Πανελλήνια Ένωση Φιλολόγων οργάνωσε κι αυτή με τη σειρά της, το 1984, Συνέδριο – Σεμινάριο για «Τα αρχαία ελληνικά στη Μέση Εκπαίδευση» αφιερωμένο στον Ιωάννη Κακριδή. Η Ένωση Φιλολόγων μετατοπίζει τη συζήτηση προς την αρχαία ελληνική γραμματεία από μετάφραση και προς τη διδασκαλία της νεοελληνική γλώσσας, τους δύο άξονες για τους οποίους δεν υπήρχε επαρκής σωρευμένη πείρα στην ελληνική εκπαίδευση. Στο κείμενο της Ένωσης γίνεται λόγος για τη σημασία των αρχαίων «για τη διαμόρφωση της ιστορικής μας συνείδησης, της γλωσσικής μας συνέχειας και κατά συνέπεια της εθνικής μας συνέχειας και φυσιογνωμίας». Δε θα μπορούσε να διατυπωθεί πιο εύγλωττα αυτό που υποκρύπτεται πίσω από τη συζήτηση για την πολιτική σημασία του ζητήματος. Στη συνέχεια του κειμένου διατυπώνεται η κρίση ότι τα αρχαία ελληνικά από μετάφραση στο Γυμνάσιο είναι «σπουδαίο μορφωτικό αγαθό». Σχετικά με το ζήτημα της νεοελληνικής

²⁶⁵ Σύλλογος Καθηγητών Φιλεκπαιδευτικής Εταιρείας, <http://www.skfe.gr/skfe/genika>, ανάκτηση την 29/6/2011

²⁶⁶ Γ. Μπαμπινιώτης, <http://www.babiniotis.gr/wmt/webpages/index.php?lid=1&pid=3&catid=2>, ανάκτηση την 29/6/2011

²⁶⁷ Νίκος Μουλακάκης, «Τα αρχαία ελληνικά». *Τα Νέα*, 3/12/1986, (αρχείο Α.Β.Μ.)

²⁶⁸ Ενδεικτικά: *Τα Νέα*, 20/7/1987 και *Ελευθεροτυπία*, 10/8/1987, (αρχείο Α.Β.Μ.)

²⁶⁹ *Ελευθεροτυπία*, 17/8/1987, (αρχείο Α.Β.Μ.)

²⁷⁰ *Ελευθεροτυπία*, 10/7/1987, (αρχείο Α.Β.Μ.)

ξεκαθαρίζεται ότι θα πρέπει να οδηγηθούμε στην καλύτερη και πληρέστερη διδασκαλία της και ότι «το πρόβλημα λοιπόν όχι μόνο δε λύνεται με την ‘επάνοδο’ των αρχαίων στο Γυμνάσιο, αλλά, αντίθετα, περιπλέκεται επικίνδυνα». Για την ΠΕΦ, οι σχετικές προτάσεις έχουν «μόνο ακαδημαϊκό χαρακτήρα. Όσον αφορά το μάθημα των αρχαίων στο λύκειο, στην Α΄ τάξη του οποίου ήδη διδάσκεται το βιβλίο Μουμτζάκη, γίνεται λόγος για ριζική αλλαγή του προγράμματος, βιβλίων, κλπ, «ώστε να πάψει να υπηρετεί τη Γραμματική και το Συντακτικό». Ποιο είναι λοιπόν το συμπέρασμα; Αξίζει να παρατεθεί αυτούσια μία παράγραφος του κειμένου που εκφράζει την Ένωση:

«Ούτε κινδυνεύουν λοιπόν, ούτε συρρικνώνονται, ούτε υποβαθμίζονται τα αρχαία ελληνικά. Ίσως κινδυνεύουν κάποια κατεστημένα συμφέροντα, τα συμφέροντα αυτών που καπηλεύονται τα αρχαία και τους αρχαίους και έχουν κάθε λόγο να τα διατηρούν στάσιμα και ανεξέλικτα. Ίσως κινδυνεύουν ακόμη οι ευσεβείς πόθοι αυτών που έχουν κάθε λόγο να γυρίσει ο τόπος μας στη νεκρή εκπαίδευση»²⁷¹.

Η παράγραφος είναι περισσότερο από εύγλωττη και τολμηρή, καταλογίζει συμφέροντα και ιδιοτελείς σκοπούς σε όσους κινδυνολογούν για την υποβάθμιση των αρχαίων ελληνικών και επιπλέον την πιθανή επιθυμία να μην παρέχεται ουσιαστική εκπαίδευση στους νέους.

Μπορεί να παρατηρήσει κανείς ότι η Ένωση βλέπει συγκεκριμένες αιτίες της αντίδρασης στη μεταρρύθμιση, αλλά δεν προχωρά στην πολιτική κριτική της σύνδεσης έθνους και γλώσσας, έθνους και αρχαιότητας. Αντίθετα, θεωρεί αυτονόητη αυτήν τη σύνδεση, αλλά αυτή ακριβώς είναι η βάση της ιδεολογίας που πρεσβεύει και επικαλείται – και μάλιστα με «καλύτερο» τρόπο – η αντίδραση και που υποκρύπτεται πίσω από τις αντιστάσεις. Σ’ όλη τη διάρκεια της αντιπαράθεσης οι περισσότεροι οπαδοί της μεταρρύθμισης θα προσπαθήσουν να πείσουν με επιχειρήματα που περιορίζονται στην επιστημονική προσέγγιση της γλώσσας και της εκπαίδευσης απέναντι σε δυνάμεις που εκκινούν από την εθνική πολιτική ιδεολογία που κυριαρχούσε από την ίδρυση του ελληνικού κράτους. Η αντιπαράθεση είναι άνιση και το αποτέλεσμα προδιαγράφηκε γρήγορα.

Ανάμεσα στους εισηγητές είναι ο Αριστόξενος Σκιαδάς, που είχε παρέμβει και στο συνέδριο της «Νέας Παιδείας» και ο Γιώργης Γιατρομανωλάκης θέτει το ζήτημα της

²⁷¹ «Τα αρχαία ελληνικά και οι φιλόλογοι», στο Πανελλήνια Ένωση Φιλολόγων, *Σεμινάριο 4, Αρχαία Ελληνικά*, Αθήνα 1984, σ. 7-8. Το κείμενο έχει την υπογραφή ΠΕΦ, πρόεδρος της Ένωσης ήταν ο Κώστας Μπαλάσκας και Γραμματέας ο Γιώργος Παγανός.

ποιότητας των μεταφράσεων, αλλά ταυτόχρονα αναγνωρίζει την καταλληλότητά τους σχετικά με τις διδακτικές δυνατότητες και την πρόσληψη από τους μαθητές²⁷².

Ένα χρόνο μετά, η Ένωση Φιλολόγων τιμά τον Εμμανουήλ Κριαρά και τον ανακηρύσσει επίτιμο πρόεδρο. Η Ένωση διαπιστώνει ότι η διδασκαλία της αρχαίας γραμματείας από μετάφραση είναι πετυχημένη και ζητά περισσότερη φροντίδα για τη διδασκαλία της νέας ελληνικής²⁷³. Ο Κριαράς στην ομιλία του εστιάζει και στις συνέπειες που είχε η χρήση της καθαρεύουσας και στις αλλαγές που επέβαλε η μακροχρόνια μονοκρατορία της²⁷⁴. Οι εισηγήσεις είναι αφιερωμένες στο βασικό πρόβλημα πως θα διδαχτεί αποτελεσματικά η νεοελληνική· περιλαμβάνουν συγκεκριμένες περιγραφές της πραγματικότητας και αντίστοιχες προτάσεις, όπως του Τσολάκη που εστιάζει στα νέα βιβλία για τη γλωσσική διδασκαλία στη μέση εκπαίδευση²⁷⁵, αλλά και γλωσσολογικές και κοινωνιογλωσσικές προσεγγίσεις που σκιαγραφούν συνολικά το πλαίσιο της γλωσσικής διδασκαλίας στο σχολείο²⁷⁶. Στους ομιλητές περιλαμβάνεται και ο Γ. Μπαμπινιώτης που αναπτύσσει το θέμα «γλωσσολογία και διδασκαλία της γλώσσας». Στα συμπεράσματά του, αφού αποδεχτεί ότι προτεραιότητα έχει η διδασκαλία της μητρικής γλώσσας, εισηγείται ότι θα βοηθούσε πολύ στη γλωσσική παιδεία «ένα καλογραμμένο συνοπτικό βιβλίο ‘διαχρονική γραμματικής’ της γλώσσας μας με ανάγλυφη τη σύνδεση και τις σχέσεις όλων των φάσεων της εξέλιξής της»²⁷⁷. Να σημειώσουμε ότι στα Γυμνάσια διδασκόταν από το 1980 η ιστορία της ελληνικής γλώσσας, από μία επιτομή που παρουσίαζε σε αδρές γραμμές την εξέλιξή της από την ινδοευρωπαϊκή οικογένεια ως τις μέρες μας²⁷⁸.

Το γλωσσικό πρόβλημα που διαπιστώνεται λοιπόν από ποικίλες πλευρές προκαλεί το ερώτημα για την αιτία του. Η καλύτερα: «ποιος ή ποιοι ευθύνονται για τις καταφανείς

²⁷² Γιώργης Γιατρομανωλάκης, «Τραγικός ήρωας: προαίρεσις και πάθος», στο Πανελλήνια Ένωση Φιλολόγων, *Σεμινάριο 4*, ό.π., σ. 64

²⁷³ «Οι φιλόλογοι και η γλώσσα» κείμενο με την υπογραφή ΠΕΦ, στο Πανελλήνια Ένωση Φιλολόγων, *Σεμινάριο 5, Γλώσσα και εκπαίδευση*, Αθήνα, Ιούνιος 1985, σ. 3-5

²⁷⁴ «Ομιλία του καθηγητή Εμμ. Κριαρά», στο ίδιο, σ. 10-15

²⁷⁵ Χρίστος Τσολάκης, «Η γλωσσική διδασκαλία στη μέση εκπαίδευση. Πραγματικότητα. Προοπτική», στο ίδιο, σ. 43-63

²⁷⁶ Ο Τομπαΐδης μιλά για την αξιοποίηση του στρουκτουραλισμού, ο Μπασλής αξιοποιεί διδάγματα κοινωνικών γλωσσολόγων, όπως ο Μπερνστίν, για να αναλύσει τη γλωσσική διδασκαλία στο σχολείο, στο ίδιο, σ. 64-77, 137-146

²⁷⁷ Γ. Μπαμπινιώτης, «Γλωσσολογία και διδασκαλία της γλώσσας», στο ίδιο, σ. 21-39

²⁷⁸ Πρόκειται για το σχολικό βιβλίο που έγραψε ο Δημήτρης Τομπαΐδης, *Επιτομή της Ιστορίας της ελληνικής γλώσσας*, Αθήνα, ΟΕΔΒ, 1980

αμαρτίες του προφορικού και γραπτού δημοτικού λόγου»· η απάντηση καθορίζει και τη γλωσσική πολιτική για τη λύση του προβλήματος²⁷⁹. Ωστόσο, αγνοώντας και ίσως περιφρονώντας όσα γίνονταν στα σχολεία για την καλύτερη διδασκαλία της νεοελληνικής η αντίδραση συνεχίζει να μιλά επίμονα για γλωσσική φτώχεια.

η ημερίδα του Μίλωνα

Με πρωτοβουλία του ΚΚΕ εσωτερικού έγινε το Σάββατο 19 Ιανουαρίου 1985 ανοιχτή συζήτηση για τη γλώσσα σε κλειστό γήπεδο του Μίλωνα, στη Νέα Σμύρνη. Πρόκειται για εκδήλωση που έμεινε στην ιστορία τόσο για το μεγάλο πλήθος όσων την παρακολούθησαν όσο και για την οξύτητα της αντιπαράθεσης ανάμεσα στους ομιλητές, γι' αυτό το λόγο θεωρώ ότι αποτέλεσε τη σημαντικότερη ένδειξη για τη διάχυση της αντίδρασης. Εκτός από τη διάχυση που είχε η εκδήλωση σε εφημερίδες και περιοδικά της εποχής, εκδόθηκε και ένας συλλογικός τόμος με τα κείμενα των εισηγήσεων αλλά και με τις παρεμβάσεις και τις δευτερολογίες που απομαγνητοφωνήθηκαν. Με βάση αυτόν θα σταθούμε λίγο περισσότερο σ' όσα ειπώθηκαν εκείνη τη μέρα.

Ο Σαράντος Καργάκος παραπονιέται ότι τότε του δόθηκε μόλις ένα τρίλεπτο για να μιλήσει ως σύνεδρος και να εκθέσει τις απόψεις του, τις οποίες αναπαράγει και στην «Αλαλία» του. Ας μπούμε στο κλίμα προσέχοντας κάποια απ' όσα είπε, τα οποία και ίσως προκαλούν ιλαρότητα. Για να καταδείξει το μέγεθος της γλωσσικής παρακμής αναφέρεται στην απορία της μικρής του κόρης με την οποία πήγε στην εκκλησία: «Μπαμπά, γιατί δε μιλάει ο παπάς ελληνικά;». Η απορία του παιδιού είναι, για το συγγραφέα, τεκμήριο ότι η σημερινή γλώσσα δεν είναι ελληνική, μπορεί όμως να γίνει κατανοητή και ανάποδα. Επίσης, απαξιώνοντας τον Τομπαΐδη και όσα είπε για τη γλωσσική διδασκαλία της νεοελληνικής που επιχειρείται στο σχολείο χαρακτήρισε ότι «μοιάζουν με τα οράματα του κ. Τρίτση»²⁸⁰. Έχουν ενδιαφέρον η αντίστροφη εξήγηση της παιδικής απορίας, επειδή δείχνει την ουσία της επιχειρηματολογίας που χρησιμοποιεί η αντίδραση, και απαξίωση του Υπουργού Χωροταξίας Οικισμού και Περιβάλλοντος, ο οποίος λίγο αργότερα, μετά

²⁷⁹ Δ.Ν. Μαρωνίτης, «Γλωσσικό πρόβλημα και γλωσσική πολιτική», στο Ελληνικός Γλωσσικός Όμιλος, ό.π., 1984, σ. 262-265 [*Το Βήμα*, 5/6/1982]

²⁸⁰ Σαράντος Ι. Καργάκος, *Αλαλία*, ό.π., σ. 97-98 και *Δημόσιος διάλογος για τη γλώσσα*, Αθήνα, Δόμος, 1988, σ. 169-170

τις εκλογές Ιουνίου 1985 θα αναλάβει το Υπουργείο Παιδείας και θα γίνει ο πολιτικός εκφραστής της αντίδρασης.

Ας ακούσουμε όμως με τη σειρά τις συζητήσεις όπου εκφράζονται οι δύο – κατ’ ουσίαν – διαφορετικές στάσεις απέναντι στη γλώσσα. Αυτή που θεωρεί ότι η γλώσσα κινδυνεύει και έχει ανάγκη τη ρυθμιστική παρέμβαση των ειδημόνων και την αναγωγή της σε παλιότερες και «ενδοξότερες» μορφές της και αυτή που υπερασπίζεται τη ζωντανία της και θεωρεί ότι η γλώσσα αντιμετωπίζει μόνη της τα αδιέξοδα και τις δυσκολίες και χρέος των μελετητών αποτελεί η καταγραφή και η διδασκαλία της με βάση τη δική της εξέλιξη καθώς χρησιμοποιείται καθημερινά. Βέβαια, εννοείται ότι η σχηματική αυτή παρουσίαση των δύο τάσεων αδικεί – σε μικρό ή μεγάλο βαθμό την προσωπική ματιά του κάθε ομιλητή.

Η ιστορική συγκυρία των εισηγήσεων, των παρεμβάσεων και των δευτερομιλιών που ακούστηκαν είναι συνυφασμένη με την εξέλιξη της εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης που ξεκίνησε το 1976 και την αναγνώριση ή επιβολή της δημοτικής στην εκπαίδευση και στις υπόλοιπες εκφράσεις του Κράτους. Οι λέξεις «αναγνώριση» και «επιβολή» δείχνουν ακριβώς τις δύο διαφορετικές οπτικές που αντιπαρατέθηκαν. Καθώς λοιπόν η μεταρρύθμιση δεν είχε ακόμα ολοκληρωθεί, δεν είχε κάνει ούτε τον πρώτο εννιαετή κύκλο της υποχρεωτικής φοίτησης ενός παιδιού στο σχολείο, καθώς η διδασκαλία της δημοτικής αντιμετώπιζε τα προβλήματα που προέρχονταν κυρίως από το γεγονός ότι πρώτη φορά διδάσκονταν – αν εξαιρέσουμε τις βραχύχρονες μεταρρυθμίσεις του 1917 και 1964 – και μάλιστα μετά την δύσκολη περίοδο της δικτατορίας, καθώς η καθιέρωση της ως επίσημης γλώσσας της Πολιτείας είχε ακόμα να αντιμετωπίσει δυσκολίες όπως η νομική ιδιόλεκτος και η απόδοσή της στη νεοελληνική, εμφανίστηκε ο αντίλογος, η νοσταλγία του γλωσσικού παρελθόντος, η ενοχοποίηση της γλωσσικής εξέλιξης με την κατάδειξη των αδυναμιών και των αδόκιμων προσπαθειών να ανταποκριθεί η «επίσημη» πλέον δημοτική στα καθήκοντα της γλώσσας που υπηρετεί την εκπαίδευση και την εξουσία. Επίσης, πολλές φορές, η ιδεολογική υπεράσπιση των παλιότερων μορφών της γλώσσας σε βάρος της ομιλούμενης οδηγούσε σε στρέβλωση και επιλεκτική καταγραφή της γλωσσικής πραγματικότητας, για να αντλήσει τα αντεπιχειρήματα της.

Πρώτο θέμα της ημερίδας ήταν το ερώτημα αν υπάρχει γλωσσικό πρόβλημα σήμερα. Συγκεκριμένα, στο κείμενο του Γ. Μπαμπινιώτη βρίσκουμε τη διαπίστωση ότι η γλώσσα εξαιτίας της ξενομανίας, κάτι που συνιστά και γλωσσική εξάρτηση της ελληνικής

από άλλες γλώσσες, ρυπαίνεται με αποτέλεσμα να αλλοιώνεται η ταυτότητά της²⁸¹. η ξενομανία αφήνει «αφύλαχτο το κάστρο της γλωσσικής μας ρωμιοσύνης» και αποτελεί «Εφιάλτη» που παραδίνει τη γλώσσα μας «στο γλωσσικό οδοστρωτήρα των ξένων γλωσσών»²⁸². Για την αντιμετώπιση της γλωσσικής υποβάθμισης, ανάμεσα στα άλλα, θα πρέπει να αποκατασταθεί η επαφή με τη λόγια γλωσσική παράδοση της καθαρεύουσας και να διδαχτεί πάλι στα σχολεία ο «αρχαίος ελληνικός λόγος», δηλαδή οι «πραγματικές ρίζες της σύγχρονης Ελληνικής»²⁸³.

Τι εννοεί λοιπόν να διδαχτεί και πάλι στα σχολεία ο αρχαίος ελληνικός λόγος και πώς μπορεί αυτή η διδασκαλία να αποκαταστήσει την κατάπτωση της νεοελληνικής γλώσσας; Ας μας συγχωρεθεί αυτή η παρέκβαση. Σταθήκαμε περισσότερο στις απόψεις του Γ. Μπαμπινιώτη, γιατί – όπως διαφαίνεται ήδη και απ’ όσα παρουσιάστηκαν ως τώρα – η ιστορία τον ανέδειξε επιφανέστερο από τους ομογνώμονες του. Επίσης, γιατί θέλω να υπαινιχτώ ότι ο δημόσιος λόγος που εξέφραζε έχει κυρίως ιδεολογικό και όχι επιστημονικό χαρακτήρα και αν η ιδεολογία είναι κάτι αναπόφευκτο, δε σημαίνει ότι πρέπει να είναι η αφετηρία η οποία θα τεκμηριώνεται – κατά το δυνατόν – από την επιστήμη· κάτι τέτοιο οδηγεί σε αντιφάσεις, λογικά άλματα, αποσιωπήσεις, αμφίσημες διατυπώσεις. Υπερασπιζόμενος το πολυτονικό ο Άγγελος Ελεφάντης, όταν έγραφε παλιότερα: «Ο καθηγητής της γλωσσολογίας Γ. Μπαμπινιώτης, παρόλο που θεωρεί ‘ορθή και επιβεβλημένη επιστημονικά και την καθιέρωση του μονοτονικού συστήματος’, υπενθυμίζει ότι η κατάργηση της δασείας ‘σημαίνει στην πράξη αλλοίωση του ετυμολογικού ινδάλματος, της ετυμολογικής εικόνας και συνάφειας των λέξεων’»²⁸⁴.

Ας ακούσουμε όμως και τους υπόλοιπους ομιλητές της ημερίδας. Ο Γ. Καλιόρης ζητά ήδη από τον τίτλο της εισήγησής του μία «ευρύχωρη δημοτική». Εκεί επαναλαμβάνει τις διαπιστώσεις για γλωσσική φτώχεια και «λεξιπενία»²⁸⁵. Σε άλλο σημείο του λόγου του υπερασπίζεται την ονοματοουργία των λογίων και της καθαρεύουσας που βαρύμοχθα πρόσφεραν στη γλώσσα πλήθος λέξεων και ίσως δε θα διαφωνούσε κάποιος, αν ο ισχυρισμός του περιορίζονταν εδώ, αλλά προεκτείνει και αποφαινεται ότι «στην καθαρεύουσα δημιουργήθηκαν μερικά από τα πιο υψηλά επιτεύγματα του λόγου, που

²⁸¹ Δημόσιος διάλογος για τη γλώσσα, Αθήνα, Δόμος, 1988, σ. 20

²⁸² στο ίδιο, σ. 27

²⁸³ στο ίδιο σ. 36-37

²⁸⁴ Άγγελος Ελεφάντης, «Μονοτονική ‘επανάσταση’», στο Άγγελος Ελεφάντης, *Δια γυμνού οφθαλμού*, Αθήνα, Πόλις, 1998, σ. 383 [ο Πολίτης, τ. 47-48, Ιανουάριος-Φεβρουάριος 1982]

²⁸⁵ Δημόσιος διάλογος για τη γλώσσα, ό.π., σ. 41

ισαξιά τους η δημοτική δεν μπόρεσε ακόμα να δώσει»²⁸⁶. Μιλώντας για τον Καλιόρη έχουμε υποψιαστεί ήδη ότι οι γενικόλογες αποφάνσεις του μάλλον εκκινούν από τις ιδεολογικές παραδοχές που αποδέχεται και ακολούθως μένουν αστήρικτες ή τεκμηριώνονται με επιλεκτικές ή αντιφατικές αναφορές.

Ακολουθεί ο Ανδρέας Λεντάκης που κάνει ιστορική αναφορά στο γλωσσικό ζήτημα και περιγράφει αρνητικά την γλωσσική κατάσταση· μέμφεται τη δημοτικιστική ρυθμιστική επιβολή που επηρεάζει με διατάγματα τη γλώσσα κλπ²⁸⁷.

Η άλλη οπτική εκφράστηκε από το Βασίλη Φόρη. Δηκτικός για όσους έβλεπαν γλωσσικά λάθη μόνο στους άλλους, επισήμανε ότι είναι εξηγήσιμες οι δυσκολίες στη χρήση της δημοτικής, επειδή μέχρι πολύ πρόσφατα κυριαρχούσε το χάος της διγλωσσίας, και τόνισε τους παραλογισμούς της καθαρεύουσας και το αλληθώρισμα προς την αρχαία γλώσσα²⁸⁸. Οι παρεμβάσεις των συνέδρων έχουν το δικό τους ενδιαφέρον καθώς απηχούν ένα γενικευμένο αντιμεταρρυθμιστικό κλίμα. Ξεχωρίζουν ο Αριστοτέλης Νικολαΐδης, για τον οποίο έχουμε ήδη μιλήσει και ο Νίκος Μουλακάκης που ήταν γνωστός επειδή πρωτοστάτησε στην ίδρυση της «Κινήσεως Φιλολόγων για τα Αρχαία Ελληνικά» με στόχο την επαναφορά της διδασκαλίας τους στο Γυμνάσιο. Το μονοτονικό γίνεται και πάλι στόχος και καταδικάζεται με την κατηγορία ότι ολοκληρώνει το έγκλημα εναντίον της γλώσσας καθώς αποκόπτει βίαια το νέο ελληνισμό από την αρχαιότητα και την πολιτιστική του βάση. Εξαίρεση στις φωνές της αντίδρασης ήταν η παρέμβαση του Α. Μπελεζίνη²⁸⁹. Στη δευτερολογία του ο Μπαμπινιώτης θα απαντήσει: «Τα νέα ελληνικά, η νεοελληνική γλώσσα, μπορεί και πρέπει να γραφτεί στο μονοτονικό. Δεν έχετε επιστημονικά επιχειρήματα για να υποστηρίξετε το πολυτονικό (...) Για τα νέα ελληνικά δεν μπορούμε να υποστηρίξουμε με επιστημονικά επιχειρήματα το μονοτονικό. Είναι χαμένη υπόθεση και χαμένος χρόνος»²⁹⁰. Ωστόσο ο ίδιος παλιότερα επέμενε και εφάρμοζε τη δική του επιστημονική αντίληψη για την ορθογραφία που επέβαλλε τη χρήση και της δασείας για να μην αλλοιωθεί το ετυμολογικό ίνδαλμα των λέξεων²⁹¹.

²⁸⁶ στο ίδιο, σ. 39-55

²⁸⁷ στο ίδιο, σ. 57-76

²⁸⁸ στο ίδιο, σ. 77-87

²⁸⁹ στο ίδιο, σ. 89-98

²⁹⁰ στο ίδιο, σ. 102

²⁹¹ Γεώργιος Μπαμπινιώτης, «Υπεραπλουστεύσεις και παρερμηνείες», στο Ελληνικός Γλωσσικός Όμιλος, ό.π., 1984, σ. 167-174 [Καθημερινή, 8/7/1982]

Το δεύτερο θέμα της ημερίδας ήταν σχετικό με τη γλώσσα στην εκπαίδευση. Ο Μανόλης Ανδρόνικος εξέφρασε με διαύγεια και με λακωνικό λόγο την πεποίθηση ότι η καθιέρωση της δημοτικής από την πολιτεία ήταν νομοτελειακή συνέπεια ιστορικών αιτιών, με τελευταίο το τελειωτικό χτύπημα και τη γελοιοποίηση που δέχτηκε η καθαρεύουσα από τη γλώσσα των συνταγματαρχών. Η γλωσσική μεταρρύθμιση βρίσκεται ακόμα στα πρώτα της βήματα και ορισμένα προβλήματα απορρέουν από το γεγονός ότι τη δημοτική διδάσκουν δάσκαλοι που δεν την έχουν διδαχτεί οι ίδιοι. Για τον Ανδρόνικο, από τη μία τα εκπαιδευτικά ζητήματα έχουν πολιτική διάσταση που δεν πρέπει να παραγνωρίζεται και από την άλλη εξίσου σημαντικό είναι το καίριο ζήτημα να αγαπήσουν οι νέοι τη γλώσσα τους²⁹².

Ο Δ. Τομπαΐδης σύντομα εξετάζει περισσότερο τα πρακτικά προβλήματα που έχει η διδασκαλία της δημοτικής στο σχολείο, πώς αντιμετωπίζονται και πώς μπορούν να αντιμετωπιστούν καλύτερα. Βάση του σκεπτικού του ήταν ότι η γλωσσική κατάσταση των μαθητών αντανακλά ακριβώς τη γλωσσική κατάσταση των ενηλίκων που μεγάλωσαν «σε ανώμαλο γλωσσικό καθεστώς»²⁹³.

Στον αντίποδα βρέθηκε ο Κ. Γεωργουσόπουλος. Με σκεπτικό που παρουσιάζεται κριτικό προς όλες τις κατευθύνσεις έγινε σαφές στο τέλος της ομιλίας του όταν διατύπωσε την κρίση ότι χωρίς την αρχαία και μεσαιωνική φάση της γλώσσας μας δεν είναι δυνατόν να διδάξουμε γλώσσα στο σχολείο. Και, επίσης, όταν υποθέτει ότι το 2010, αν μία πολιτική εξουσία θεσπίσει ως γλώσσα της εκπαίδευσης τη γλώσσα της βιογραφίας του Βαμβακάρη θα μείνει έξω από την εκπαίδευση ο Ελύτης, ο Εμπειρικός, ο Ταχτσής κλπ²⁹⁴.

Ο Τάσος Λιγνάδης, τέλος, εστιάζει στην ανάγκη επαναφοράς της διδασκαλίας των Αρχαίων Ελληνικών στο Γυμνάσιο. Προφανώς ως Αρχαία Ελληνικά εννοεί μόνο τη διδασκαλία τους στην πρωτότυπη γλώσσα. Απαξιώνει τη μετάφραση τους, θεωρεί την ηλικία των 12 -15 ετών ως την προσφορότερη και ζητά μία παιδεία που θα προσφέρει στον Έλληνα πολίτη πρώτα από όλα την συνείδηση της ιθαγένειάς του²⁹⁵.

Το γενικό κλίμα που επικρατούσε συνεχίζει να επικροτεί την ίδια αντιμεταρρυθμιστική κατεύθυνση. Ανάμεσα στις παρεμβάσεις είναι και του Ταχτσή που ζητά «ούτε καθαρεύουσα, ούτε δημοτική, αλλά μια νεοελληνική που να τα περιέχει λίγο –

²⁹² Δημόσιος διάλογος για τη γλώσσα, ό.π., σ. 113-119

²⁹³ στο ίδιο, σ. 121-129

²⁹⁴ στο ίδιο, σ. 131-137

²⁹⁵ στο ίδιο, σ. 139-150

πολύ όλα». Επίσης, παρεμβαίνουν ο Μουλακάκης και ο Καλιόρης²⁹⁶. Είναι απόλυτα ευδιάκριτη η λογική της μεικτής γλώσσας που προωθούσε ο Μπαμπινιώτης. Ο Ανδρόνικος και ο Τομπαΐδης προχωρούν σε δευτερολογίες στις οποίες τα λεγόμενά τους μάλλον δείχνουν την ψυχαναγκαστική επίδραση του μαζικού αντιμεταρρυθμιστικού πνεύματος που είχε διαμορφωθεί²⁹⁷.

Τρίτο θέμα: γλώσσα και πολιτική, γλώσσα και πολιτισμός. Ο Μάριος Πλωρίτης με διεισδυτική και κριτική ματιά τεκμηριώνει τους ισχυρισμούς του, αλλά απέφυγε να πάρει θέση και φρόντισε να κρατήσει ίσες αποστάσεις από τους αντιπαρατιθέμενους²⁹⁸.

Ο Δ.Ν. Μαρωνίτης γίνεται περισσότερο πολιτικός προσπαθώντας να εξηγήσει και να κατηγοριοποιήσει όσους αντιδρούν και κινδυνολογούν. Ξεκινά από την επισήμανση ότι είναι αναγκαία η ιστορική προσέγγιση του ζητήματος κατά τα τελευταία χρόνια. Με τη Νέα Δημοκρατία η δημοτική έγινε γλώσσα της εκπαίδευσης και μετά το 1981 και την ανάληψη της διακυβέρνησης από το ΠΑΣΟΚ για πρώτη φορά η δημοτική έγινε γλώσσα του κράτους σε κάθε εκφραστική δραστηριότητά του. Αυτή τη χρονιά πρωτοεκδηλώθηκαν οι διαμαρτυρίες που συζητιούνται και στην ημερίδα. Επιτίθεται στο Γλωσσικό Όμιλο και κάνει τη διαπίστωση ότι στα χρόνια της δικτατορίας όπου η γλώσσα δεινοπαθούσε δε θα μπορούσε να αναπτύξει μια ανάλογη δράση. Εντοπίζει επτά αιτίες που εξηγούν την καταγγελία εναντίον της «εξουσιαστικής δημοτικής». Τα νοήματα στο λόγο του Μαρωνίτη είναι πολλά. Ζητά σαφώς να αναγνωριστεί γενναία το πολιτικό, πολιτιστικό και ιδεολογικό φορτίο της γλώσσας θυμίζοντας ότι η δημοτική δεν είναι μόνο γραμματικός τύπος, αλλά έχει μια πορεία τριακοσίων πενήντα χρόνων «αντιεξουσιαστικής σταδιοδρομίας». Συνεπώς, ο πολιτικός ρόλος της δημοτικής δεν έληξε με το «δημοτικιστικό ελιγμό» της Νέας Δημοκρατίας και με τις «δημοτικές γυμναστικές επιδείξεις» του ΠΑΣΟΚ. Απαιτείται αγώνας, τον οποίο είναι ανοιχτό ερώτημα ποιος θα αναλάβει, πάντως όχι ο Γλωσσικός Όμιλος, ούτε κάποιο από τα κομμουνιστικά κόμματα της χώρας. Τέλος καλεί να ομολογήσουν όλοι με ποιο συγκεκριμένο πολιτικό και ιδεολογικό οπλισμό προτείνουν να ξεπεραστεί η κρίση της δημοτικής γλώσσας, επιμένοντας σαφώς ότι το ζήτημα δεν είναι γλωσσικό²⁹⁹.

²⁹⁶ στο ίδιο, σ. 151-170

²⁹⁷ στο ίδιο, σ. 171-174

²⁹⁸ στο ίδιο, σ. 177-184

²⁹⁹ στο ίδιο, σ. 185-193

Η παρουσία του Διονύση Σαββόπουλου εντυπωσίασε, αλλά επέσυρε και έντονη κριτική. Μίλησε για τη μουσικότητα που με μοναδικό τρόπο έχει η ελληνική γλώσσα χάρη στον τονισμό της, κάτι που προσπάθησε να αποδείξει με διαγράμματα λέξεων ώστε να αποδοθούν οπτικά οι διακυμάνσεις της φωνής και η μουσικότητα της γλώσσας³⁰⁰. Ο Στέλιος Ράμφος προσέγγισε με το δικό του ιδεολογικό και θρησκευτικό τρόπο τα γλωσσικά ζητήματα³⁰¹. Ουσιαστικότερο ενδιαφέρον είχαν οι παρεμβάσεις που ακολούθησαν. Ο Κώστας Ζουράρις αυταναγορεύτηκε περίπου ως μόνος αρμόδιος να κρίνει την εγκυρότητα των απόψεων που άπτονται της πολιτικής επιστήμης. Ο Φόρης αποδόμησε τη γλωσσολογική εγκυρότητα που παρουσιάστηκε να έχει η παρουσίαση του Σαββόπουλου κλπ. Τα πνεύματα ήταν μάλλον πολύ οξυμμένα. Ο Μπελεζίνης με σαρκαστικό ύφος ζήτησε να τον καλέσουν για να αναλύσει μουσικά και θεολογικά θέματα (που προφανώς αγνοεί, υπονοώντας την ακαταλληλότητα του Σαββόπουλου και του Ράμφου να μιλήσουν για γλωσσικά ζητήματα). Ο Φωστιέρης μίλησε για κρατική επιβολή του μονοτονικού αντιστρέφοντας την ιστορική πραγματικότητα, κάτι που δεν άφησε ασχολίαστο ο Πλωρίτης, δηλαδή ότι δεν επρόκειτο για επιβολή αλλά για αναγνώριση μιας γλωσσικής συμπεριφοράς. Ο Μαρωνίτης χαρακτηρίζει αυτό που έδωσε ο Σαββόπουλος επιστημονικοφανή φάρσα και αντιπαραθέτει στο Μπαμπινιώτη την ανάγκη να τεθεί το ζήτημα με όλα τα «υπονοούμενά» του, δηλαδή τις πολιτικές σκοπιμότητες και τις ιδεολογικές αφορμές· αρνείται στο Ζουράρι την αξίωση να αντιμετωπιστεί η γλώσσα ως ενιαίο και αδιαίρετο σύνολο όπως ενιαίο και αδιαίρετο σύνολο δεν είναι ούτε ο ελληνικός λαός³⁰².

Ο Μαρωνίτης επανήλθε στο σχολιασμό όσων έγιναν με επιφυλλίδα του στο «Βήμα» που φιλοξένησε και άρθρα άλλων ομιλητών στην ημερίδα. Εκεί συνοψίζει τις αιτίες που κινούν τη δυσφορία για τη γλωσσική συμπεριφορά: το μονοτονικό, η υποτίμηση της ανθρωπιστικής παιδείας που συνδέεται με τα αρχαία, η γλωσσική αμηχανία της διοίκησης, η γλωσσική προχειρότητα των μέσων μαζικής ενημέρωσης, ο φτωχός πολιτικός λόγος, η περιφρόνηση των νέων προς τη γλωσσική έκφραση και η εισροή ξένων λέξεων. Χαρακτηρίζει τις αιτίες αυτές «εκτροπές» και τις αποδίδει στη μακροχρόνια κυριαρχία της καθαρεύουσας. Η γλωσσική μείξη δημοτικής και καθαρεύουσας που προτείνεται ως διέξοδος στήριζε από παλιά το δημόσιο συντηρητικό λόγο, αν και παρουσιάζεται ως γλωσσική ελευθερία. Χαρακτηρίζει την επιχειρηματολογία όσων δυσφορούν

³⁰⁰ στο ίδιο, σ. 195-207

³⁰¹ στο ίδιο, σ. 209-218

³⁰² στο ίδιο, σ. 219-246

«ετερόκλητη», «παραμορφωτική», «παλιά και εξοφλημένη» και καταλήγει με υπαινιγμούς για «καρναβαλισμό της δημοτικής» από τις ορθογραφικές επιλογές ορισμένων και με ειρωνεία για την άποψη ότι μόνο η ελληνική γλώσσα διαθέτει μουσικότητα χάρη στη «νεκραναστημένη αρχαιοελληνική προσωδία»³⁰³.

Είναι λοιπόν κάτι περισσότερο από βάσιμη η ερμηνεία που έδωσε ο ιστορικός της ελληνικής λογοτεχνίας Αλέξανδρος Αργυρίου ότι φαίνεται να ξέσπασε ακήρυκτος ένας νέος εμφύλιος για το γλωσσικό και το μονοτονικό, αλλά είναι δύσκολο να πει κάποιος με βεβαιότητα αν κίνητρο είναι το ενδιαφέρον για τη γλώσσα ή άλλοι πολιτικοί λόγοι και ιδεολογικές επιλογές όπου όμως τα πράγματα δεν είναι τόσο διαφανή και ξεκάθαρα³⁰⁴. Και αν η σχετική απόφαση για τη γλωσσική διαμάχη που εκδηλώθηκε με την αρχή του 1982 διατυπώθηκε λίγους μήνες πριν από την ημερίδα του Μίλωνα, ο τρόπος και το περιεχόμενο όσων ειπώθηκαν εκεί την επιβεβαίωσαν. Ένα ακόμα στοιχείο που επιβεβαιώνει ότι τα κίνητρα είχαν ιδεολογική αφετηρία είναι το γεγονός ότι όταν η πολιτεία το 1976 προχώρησε σε ορθογραφικές απλοποιήσεις δεν είχαν σημειωθεί αντιδράσεις, όπως με την περίπτωση του μονοτονικού³⁰⁵.

η αρχαία ελληνική γλώσσα σα φάρμακο για τη γλωσσική πενία

Αποτέλεσμα της δράσης που ανέλαβαν οι φορείς των κοινωνικών αντιστάσεων στη μεταρρύθμιση του 1976 ήταν η διάχυση και εμπέδωση της αντίληψης ότι η ελληνική γλώσσα είναι ενιαία μέσα στην τρισχιλιετή διαχρονία της. Συνεπώς, η επαφή με τις ρίζες της γλώσσας είναι αναγκαία για να διατηρηθεί η ποιότητα και η αυθεντικότητα της γλώσσας³⁰⁶. Αν ξαναδιαβάσουμε προσεκτικά τη Διακήρυξη του ΕΓΟ, θα εντοπίσουμε τον συγκεκριμένο κίνδυνο που θεωρείται ότι αποτελεί η εισαγωγή ξένων λέξεων στην ελληνική γλώσσα και την αόριστη επισήμανση ότι η γλώσσα των ημερών χαρακτηρίζεται από χαμηλή ποιότητα. Θα δούμε ότι ο ισχυρισμός της χαμηλής ποιότητας ή «γλωσσικής πενίας» και της ρύπανσης και αλλοίωσης της γλώσσας από τα ξένα δάνεια θα γίνει – λίγο

³⁰³ Δ.Ν. Μαρωνίτης, «Γλώσσα και ιδεολογία», *Το Βήμα*, 24/2/1985

³⁰⁴ Αλέξανδρος Αργυρίου, «Νομική και δημοτική», στο Μαρία Κοκόλη (επιμ.), ό.π., σ. 83 [*Το Βήμα*, 10/6/1984]

³⁰⁵ Πρόκειται κυρίως για την ορθογραφία στην κατάληξη της υποτακτικής των ρημάτων, Βασίλειος Φόρης, *Το μονοτονικό, η ορθογραφία και η γλώσσα*, ό.π., σ. 13-15

³⁰⁶ Άννα Φραγκουδάκη, *Η γλώσσα και το Έθνος*, ό.π., σ. 104, 110, 118

ή πολύ – αποδεκτός από πολλούς κύκλους και από ορισμένους που εντάσσονταν στο δημοτικιστικό στρατόπεδο/ χώρο της μεταρρύθμισης.

Αν, λοιπόν, λύση στη γλωσσική φτώχεια είναι η επαφή με τις ρίζες, αυτό σημαίνει ότι σημείο αιχμής γίνεται η διδασκαλία των αρχαίων ελληνικών στο σχολείο, ζήτημα που ήδη είδαμε να θέτει από νωρίς ο Γιανναράς. Εδώ θα πρέπει να προσεχτεί και να διευκρινιστεί μian ασάφεια σχετικά με την ονομασία των μαθημάτων³⁰⁷. Για να αντιληφθούμε την πραγματικότητα θα πρέπει να αποδεχτούμε ότι τον όρο «αρχαία ελληνικά» δικαιούται μόνο ότι είναι γραμμένο στην αρχαία ελληνική γλώσσα (και βασικά στην αττική διάλεκτο). Στην πραγματικότητα αυτό που έχει καταργηθεί με τη μεταρρύθμιση του 1976 είναι η διδασκαλία της αρχαίας ελληνικής γλώσσας στο τριετές Γυμνάσιο. Τα αρχαία ελληνικά συνεχίζουν να διδάσκονται, τόσο ως Γλώσσα όσο και ως Γραμματεία, στο Λύκειο και ως Γραμματεία από μετάφραση στο Γυμνάσιο. Αυτό που προφανέστατα ενοχλεί είναι η μετάφραση της αρχαίας γραμματείας και η διδασκαλία της με αυτόν τον τρόπο στα σχολεία. Ίσως, επίσης, ενοχλεί και το νέο σχολικό «αναγνωστικό» της Αρχαίας Ελληνικής, επειδή διαπνέεται από μian διαφορετική αντίληψη προσέγγισης και διδασκαλίας που απομακρύνονταν από την απομνημόνευση γραμματικών τύπων. Βιβλίο που όπως είδαμε συνέταξε ο Α.Β. Μουμτζάκης με ένα διαφορετικό πνεύμα ακολουθώντας τις οδηγίες που προκήρυσσαν τη συγγραφή του.

Ειδικότερα για τη μετάφραση, είδαμε την απαξίωσή της από τον Χρ. Γιανναρά. Η υποτίμησή της διαδόθηκε και στον εκπαιδευτικό κόσμο, όπως είδαμε στο συνέδριο της «Νέας Παιδείας», στο τέλος 1983 και κυριαρχούσε όλο και περισσότερο στη γλωσσική ιδεολογία. Υποστηρίχτηκε ότι παρέχει υποβαθμισμένη παιδεία, επιφέρει «επιζήμιες διδακτικές αμέλειες» και προχειρότητα και «οδηγεί σε γλωσσική παρακμή και αμάθεια»³⁰⁸. Το παρελθόν αυτής της αντίληψης βρίσκεται στις αρχές του 20^{ου} αιώνα και στα γεγονότα που έμειναν γνωστά ως Ευαγγελικά και Ορεστιακά, οπότε και η μετάφρασή του Ευαγγελίου και της Ορέστειας στη δημοτική θεωρήθηκε εθνικό έγκλημα που αλλοίωνε την εθνική ταυτότητα³⁰⁹. Απορριπτική στάση απέναντι στη μετάφραση διατύπωσε και ο Ελεφάντης γράφοντας ότι θα δυσχεραίνει την εκμάθηση των αρχαίων και

³⁰⁷ Αθανάσιος Γκότοβος, «Η διδασκαλία του γλωσσικού μαθήματος στη β/θμια εκπαίδευση: δείκτες συνέχειας και μεταβολής», *Γλωσσικός Υπολογιστής*, τόμος 1, τ. 1, Θεσσαλονίκη, Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας, 1999, σ. 57 – 58

³⁰⁸ Αικατερίνη Βαϊρακτάρη – Κοσμά, «Αρχαία ελληνικά (μειονεκτήματα των μεταφράσεων ως διδακτικών κειμένων και επιπτώσεις από την αποκλειστική χρήση τους στα γυμνάσια)», *Νέα Παιδεία*, τ. 35, καλοκαίρι 1985, σ. 45-61

³⁰⁹ Άννα Φραγκουδάκη, *Η γλώσσα και το Έθνος*, ό.π., σ. 131-132

σε σχέση με το κλασικό κείμενο θα είναι «μέρα με τη νύχτα»³¹⁰. Η αρνητική στάση απέναντι στη μεταφρασμένη αρχαία γραμματεία θα είναι φανερή και αργότερα στις απόψεις όσων συνεπικουρούσαν για την επαναφορά των αρχαίων, κατά το διάλογο που προκάλεσε ο Τρίτσης το φθινόπωρο 1986 με τις σχετικές δηλώσεις του³¹¹.

Αν εντάξουμε το ζήτημα των αρχαίων σε γενικότερα πλαίσια, διαπιστώνουμε ότι τα εκπαιδευτικά προβλήματα γενικά τεκμηριώνονταν από τη βαθμολόγηση των μαθητών στις εξετάσεις για την εισαγωγή στα Πανεπιστήμια και αποκρύπτονταν ο χαρακτήρα διαγωνισμού που είχαν αυτές. Γινόταν λόγος για διάλυση του σχολείου και οι λύσεις που φάνταζαν αναγκαίες ήταν η μεγαλύτερη αυστηρότητα απέναντι στους μαθητές, η αξιολόγηση των καθηγητών και, ειδικότερα για τη γλωσσική φτώχεια, η επιστροφή της διδασκαλίας των αρχαίων στο Γυμνάσιο. Έτσι η γλώσσα θα οχυρωνόταν απέναντι στον πολιτιστικό ιμπεριαλισμό των ισχυρών γλωσσών, ο νους των μαθητών θα οξυνόταν και θα αντιμετώπιζε όχι μόνο την «λεξιπενία» αλλά και τη δυσλεξία³¹².

³¹⁰ Άγγελος Ελεφάντης, «Μονοτονική 'επανάσταση'», στο Άγγελος Ελεφάντης, *Δια γυμνού οφθαλμού*, ό.π., σ. 384 [ο *Πολίτης*, τ. 47-48, Ιανουάριος-Φεβρουάριος 1982]

³¹¹ Δήμητρα Κουτσού, «Ο διάλογος για τα αρχαία ελληνικά στην εφημερίδα *Ελευθεροτυπία*», μεταπτυχιακή εργασία στη θεματική «Όψεις της γλώσσας στον τύπο», ό.π., http://old.media.uoa.gr/lectures/linguistic_archives/inmedia/page.php?name=koutsou, ανάκτηση την 1/8/2011

³¹² Χρήστος Κάτσικας & Κώστας Θεριανός, *Η εκπαίδευση της αμάθειας*, Αθήνα, Gutenberg, 2008, σ. 183-191

ΤΕΤΑΡΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ: Η ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΕΚΦΡΑΣΗ ΤΗΣ ΑΝΤΙΔΡΑΣΗΣ

χώροι ισχυρής αντίστασης

Ενώ έτσι διαμορφωνόταν η κατάσταση στα ζητήματα της εκπαίδευσης, στον πιο κρίσιμο χώρο για την καθιέρωση της δημοτικής, δηλαδή στο χώρο της δικαιοσύνης και της νομική επιστήμης δραστηριοποιούνταν ο Εμμανουήλ Κριαράς. Όπως είδαμε, νομικά κείμενα στη δημοτική έχουμε από τη δεκαετία του 1960 χάρη στις πρωτοβουλίες του Χριστόφου Χρηστίδη, νομικού και φίλου του Μανόλη Τριανταφυλλίδη. Ο Χρηστίδης είχε προτείνει μάλιστα να συνταχτεί και το Σύνταγμα του 1975 στη δημοτική γλώσσα, κάτι που θα έδειχνε έμπρακτα από τη μεριά της πολιτείας την λύση του γλωσσικού, ταυτόχρονα ζητούσε να υπάρξει συνταγματική ρύθμιση και για την τονική απλοποίηση. Ο Κριαράς ανέλαβε την προώθηση και των δύο, ως πρόεδρος της επιτροπής για το μονοτονικό από το Δεκέμβρη του 1981 και ως πρόεδρος της επιτροπής για τη δημοτική γλώσσα στα νομικά κείμενα από το 1983 ως το 1990³¹³. Ανάμεσα στο έργο της δεύτερης επιτροπής ήταν να συνταχτεί στη δημοτική γλώσσα και το αναθεωρημένο Σύνταγμα του 1985³¹⁴. Ο τομέας της δικαιοσύνης αποδείχτηκε ο πλέον ανθεκτικός και δύσκολος στη μεταρρυθμιστική προσπάθεια.

Η Εκκλησία είναι ένας ακόμα χώρος όπου οι αντιστάσεις στις γλωσσικές αλλαγές είναι ισχυρές και αυτό το σημείο έχει περισσότερη ενδιαφέρον, επειδή ο Υπουργός Παιδείας είναι ταυτόχρονα αρμόδιος και για τα θρησκευτικά ζητήματα. Πηγαίνοντας πίσω στο χρόνο βλέπουμε ότι ο Γεώργιος Ράλλης πλήρωσε το πολιτικό κόστος της γλωσσοεκπαιδευτικής μεταρρύθμισης που θεμελιώθηκε όταν ήταν Υπουργός Παιδείας εξαιτίας της αντίθετης στάσης της Εκκλησίας και των πολλών παραεκκλησιαστικών οργανώσεων· κινδύνεψε να μην εκλεγεί βουλευτής στις εκλογές του 1977³¹⁵. Μετά την κυβερνητική αλλαγή του 1981 οι σχέσεις Πολιτείας και Εκκλησίας μπήκαν σε περίοδο διαρκούς κρίσης εξαιτίας διάφορων ζητημάτων που προκαλούσαν αντιπαράθεση. Για παράδειγμα, στις αρχές του 1982 σημείο σύγκρουσης έγινε η καθιέρωση του πολιτικού γάμου. Η εφημερίδα «Καθημερινή» στις 18 Μαρτίου, όταν δημοσίευσε την Διακήρυξη του ΕΓΟ είχε και την είδηση για τη ψήφιση του σχετικού νομοσχεδίου που έγινε την

³¹³ Παναγιώτης Ζιώγας, ό.π., σ. 103-105, 115

³¹⁴ στο ίδιο, σ. 109

³¹⁵ Γιώργος Καραγιάννης, *Εκκλησία και κράτος*, Αθήνα, το ποντίκι, 1997, σ. 187

προηγούμενη μέρα³¹⁶. Η Πολιτεία υποχώρησε αποδεχόμενη την ισονομία πολιτικού και θρησκευτικού γάμου³¹⁷. Το φθινόπωρο του 1985 υπήρξε αντιπαράθεση για το νομοσχέδιο που νομιμοποιούσε τις αμβλώσεις³¹⁸. Ταυτόχρονα, τέθηκε το θέμα της μοναστηριακής περιουσίας που έγινε αντικείμενο πολύ έντονης σύγκρουσης και το διαχειρίστηκαν ως αρμόδιοι δύο υπουργοί, αρχικά ο Απόστολος Κακλαμάνης και στη συνέχεια ο Αντώνης Τρίτσης. Η κατάθεση του σχετικού νομοσχεδίου στη Βουλή το Μάρτιο 1987 προκάλεσε έντονες αντιδράσεις με διοργάνωση μαζικών συλλαλητηρίων από την Εκκλησία και στοίχισε τον οριστικό παραγκωνισμό του Τρίτση λίγους μήνες αργότερα³¹⁹.

Σχετικά με το ζήτημα αυτό μπορούμε να δούμε πως εκφράστηκε η αντίδραση της Εκκλησίας με αναφορά σε ενδεικτικά στοιχεία από οργάνωση ομιλιών και κυκλοφορία εντύπων. Το απόγευμα της Τετάρτης 10 Δεκεμβρίου 1986 οργανώθηκε ομιλία με ομιλήτη τον Στέλιο Ράμφο στον Άγιο Δημήτριο Θεσσαλονίκης με θέμα που διατυπώθηκε ως εξής: «Η διδασκαλία των Αρχαίων Ελληνικών εις το Γυμνάσιον και οι προϋποθέσεις της επιτυχούς επαναφοράς». Την πρόσκληση προς «το χριστεπώνυμο πλήρωμα της Εκκλησίας των Θεσσαλονικέων» υπέγραφε ο Μητροπολίτης Παντελεήμων³²⁰. Οι απόψεις του Ράμφου ήταν γνωστές και από ποικίλα δημοσιεύματα ακόμα και σε εφημερίδες της Αριστεράς. Θεωρούσε ότι υπάρχει κίνδυνος «πνευματικής αναπηρίας του Γένους» που οφειλόταν σε μεγάλο βαθμό και στην κατάργηση των αρχαίων ελληνικών τα οποία θα έπρεπε να διδάσκονταν στην υποχρεωτική εκπαίδευση. Η ελληνική γλώσσα θεωρείται αδιαίρετη και μόνον έτσι θα έπρεπε να διδάσκεται. Αποδεικνύει την άποψη του υποστηρίζοντας ότι παλιότερα με τη διδασκαλία της αρχαίας γραμματικής «κάναμε ορθή χρήση της Νέας γραπτώς και προφορικώς, έφτασαν δε μόλις δέκα χρόνια χωρίς να διδάσκεται η Αρχαία στο Γυμνάσιο και τα Νέα Ελληνικά κήρυξαν πτώχευση». Για τον Ράμφο η αρχαία ελληνική αποτελεί πρότυπο λόγου που δε μπορεί να υποκατασταθεί με τη διδασκαλία μεταφρασμένων κειμένων³²¹.

Όταν ο Τρίτσης έφερε το ζήτημα στο προσκήνιο, το φθινόπωρο 1986, σε εκκλησιαστικό περιοδικό έγινε λόγος για τη δικαίωση των θέσεων της Εκκλησίας σχετικά με τα γλωσσικά ζητήματα. Μέχρι τότε οι θέσεις της θεωρούνταν ακόμα ένα δείγμα συντηρητικότητας, αλλά τώρα υιοθετούν όλο και περισσότεροι την άποψη ότι η

³¹⁶ Καθημερινή, σ. 2, 4

³¹⁷ Γιώργος Καραγιάννης, ό.π., σ. 187-188

³¹⁸ στο ίδιο, σ. 267

³¹⁹ στο ίδιο, σ. 189-194

³²⁰ Παρατίθεται σε άρθρο του Χρ. Φράγκου, «Αρχαία Ελλάς, σώσον ημάς», *Ελευθεροτυπία*, 10/1/1987, σ. 25

³²¹ Στέλιος Ράμφος, «Αδιαίρετα ελληνικά», *Αυγή*, 21/12/1986, σ. 24

κατάργηση των αρχαίων οδήγησε και στην διάρρηξη της πολιτιστικής συνέχειας των Ελλήνων. Το θέμα είναι πολύ σημαντικό και επειδή η γλώσσα – μαζί με τη θρησκεία – είναι θεμελιώδες στοιχείο του έθνους και η φροντίδα για τη συνέχειά του πρέπει να είναι διαρκής. Για να υπηρετηθεί αυτήν ακριβώς την συνέχεια χρειάζονται όχι μόνον τα αρχαία ελληνικά, αλλά και τα βυζαντινά κείμενα, δηλαδή τα κείμενα των Πατέρων της Εκκλησίας³²².

Ο Στέλιος Ράμφος ήταν ο ομιλητής στη συγκέντρωση που οργάνωσε η Μητρόπολη Νίκαιας την 29^η Ιανουαρίου 1987 με θέμα πάλι τα αρχαία ελληνικά κατά την οποία βγήκε και σχετικό ψήφισμα «για το κρίσιμο θέμα της Εθνικής μας Γλώσσας». Είναι παραπάνω από εύγλωττα όσα αναφέρονται και γι' αυτό αξίζει να παρατεθούν επακριβώς το δεύτερο σημείο του ψηφίσματος και ορισμένα αποσπάσματα στα οποία συμφώνησαν οι «εκπρόσωποι όλων των τάξεων του λαού» οι οποίοι: «Διαδηλώνουν την αντίθεσιν των τόσο διά την βίαιαν και αφύσικον επιβολήν της λεγομένης δημοτικής γλώσσας, η οποία ουσιαστικώς κακοποιεί την ελληνικὴν γλώσσαν, ὅσον και διά την υποχρεωτικὴν εφαρμογὴν του μονοτονικοῦ συστήματος, το οποίον αλλοιώνει την μορφήν της γλώσσας και αμαυρώνει το κάλλος της». Στα σχολεία θα πρέπει να επανέλθει η διδασκαλία «της Αρχαίας και Πατερικής Γραμματείας (...) διότι είναι βέβαιον ὅτι τὸ ἔθνος εκείνο το οποίον υποσκάπτει τας παραδόσεις του και καταστρέφει την Εθνικὴν του γλώσσαν, απεργάζεται τον αφανισμόν του»³²³.

Αν τα παραπάνω δείχνουν ότι οι αντιμεταρρυθμιστικές αντιστάσεις ήταν πάντα ισχυρές, αλλά δεν εκδηλώθηκαν παρά μόνο όταν ευνόησε η συγκυρία, υπήρχαν και άλλα εμπόδια, διαφορετικής μορφής, που μπορεί να οφείλονταν σε άγνοια, οπότε ήταν αναγκαία μία ευρύτερη προσπάθεια διαφώτισης του κόσμου. Έτσι, την ίδια εποχή, το Ιανουάριο 1985, που έγινε ο δημόσιος διάλογος για τη γλώσσα στο γήπεδο του Μίλωνα, ο Κριαράς ξεκινούσε κάθε Δευτέρα εκπομπές από την τηλεόραση με θέμα τη γλώσσα και σχολίαζε ζητήματα σωστής χρήσης της δημοτικής· πρόκειται για τα γνωστά «πεντάλεπτά» που κράτησαν περισσότερο από δυο χρόνια³²⁴. Η απήγηση των εκπομπών είναι μεγάλη και όπως φαίνεται από τον τύπο της εποχής αρκετοί που επιθυμούν μια ορθή τυποποίηση της

³²² «Τα αρχαία ελληνικά στο Γυμνάσιο», Φως στην πορεία του λαού, μηνιαίο δελτίο καθοδήγησης και ενημέρωσης Ι. Μ. Νικαίας, φ. 69, Ιανουάριος 1987, σ. 15-15

³²³ «Ψήφισμα διά το θέμα της γλώσσας», Φως στην πορεία του λαού, μηνιαίο δελτίο καθοδήγησης και ενημέρωσης Ι. Μ. Νικαίας, φ. 71, Μάρτιος 1987, σ. 59

³²⁴ Εμμανουήλ Κριαράς, *Τα πεντάλεπτά μου*, Θεσσαλονίκη, Μαλλιάρης-Παιδεία, 1988, σ. 5-11 και Παναγιώτης Ζιώγας, *ό.π.*, σ. 91

δημοτικής ζητούν την έκδοσή τους σε έντυπη μορφή³²⁵. Η αποτελεσματικότητα αμφισβητείται επειδή η εκπομπή είναι σύντομη και το μέσο δεν επιτρέπει εφόσον η προσπάθεια παραμένει αβοήθητη και δεν πλαισιώνεται και από άλλες εκδηλώσεις³²⁶.

Από το τέλος του 1986 ήρθε και ο γλωσσικός αντίλογος με το τηλεπαιχνίδι «Ομιλείτε ελληνικά;» στο οποίο σύμβουλος ήταν ο Γ. Μπαμπινιώτης. Η μορφή της εκπομπής και η παρουσίασή της από τη Λιάνα Κανέλλη συντέλεσε και στην απήχηση που είχε. Σχετικά με το περιεχόμενό της, ήταν εστιασμένο στο λεξιλόγιο και όσοι συμμετείχαν καλούνταν να κάνουν σωστές προτάσεις χρησιμοποιώντας συγκεκριμένες λέξεις. Ο τίτλος της εκπομπής γίνεται λογοπαίγνιο για να τεθεί δημοσιογραφικά το ζήτημα της χρήσης του λατινικού αλφαβήτου στις επιγραφές και η πρακτική κατάργηση του σχετικού νόμου³²⁷. Σε κάποιες περιπτώσεις χρησιμοποιήθηκε αργότερα και απ' όσους υιοθετούσαν τις απόψεις Τρίτση σαν απόδειξη του γλωσσικού ελλείμματος των νέων με τεκμηρίωση την άγνοια φράσεων όπως «εκ των ενόντων» και «συρρίκνωση»³²⁸. Από την άλλη η εκπομπή επικρίθηκε, για παράδειγμα από τον Μανόλη Ανδρόνικο, με το επιχειρήμα ότι και ο τίτλος της προδίδει την συντηρητικούς στόχους της προς την κατεύθυνση του λογιotaτισμού³²⁹.

Από παλιότερα τα γλωσσικά θέματα γινόταν αρκετά συχνά αντικείμενο συζητήσεων και αντιπαραθέσεων σε εκπομπές που μετέδιδε η τηλεόραση. Για παράδειγμα στις 27 Φεβρουαρίου 1984 η ΕΡΤ μετέδωσε συζήτηση για το θέμα της γλώσσας με αντιπαραθεση των απόψεων που εκφράσανε ο Κριαράς με τον Σπυρόπουλο ως υποστηρικτές της δημοτικής και ο Μπαμπινιώτης με τον Ράμφο που έβλεπαν την γλώσσα ως σύνθεση στοιχείων της δημοτικής και της καθαρεύουσας³³⁰.

γλωσσικά θέματα στη Βουλή

Αλλά οι συντηρητικές απόψεις με γλωσσαμυντορικά χαρακτηριστικά επεκτείνονται σταδιακά. Είναι χαρακτηριστικός ο νόμος που ψηφίστηκε το φθινόπωρο

³²⁵ ενδεικτικά: Ιωάννα Παπαζαφείρη, ό.π., σ. 160-161 [Γράμματα αναγνωστών, «τα πεντάλεπτα της γλώσσας», *Καθημερινή*, 9/1/1987]

³²⁶ Κ.Ν. Παπανικολάου, «Η γλωσσική καλλιέργεια, το πεντάλεπτο της tv, κτλ», *Γλώσσα*, τ. 12, φθινόπωρο 1986, σ. 3-4

³²⁷ Χρήστος Ζαφείρης, «omilite ellinika?», *Τα Νέα*, 20/1/1987

³²⁸ Γ. Λόλος, «Ν' απαλλαγούμε από τα δεσμά συμφερόντων και προκαταλήψεων», *Ελευθεροτυπία*, 27/3/1987

³²⁹ Μανόλης Ανδρόνικος, «Ομιλείτε ελληνικά», *Το Βήμα*, 16/8/1987. Ενδεικτικά είναι και τα σχόλια από χρήστες του Ίντερνετ στα <http://sarantakos.wordpress.com/2011/06/25/balantio> και <https://sarantakos.wordpress.com/2010/05/30/arxaia>, ανάκτηση την 28/6/2011

³³⁰ Κ.Ν. Παπανικολάου, «Η ανοιχτή συζήτηση για τη γλώσσα», *Γλώσσα*, τ. 5, 1984, σ. 77

1984 για τις εμπορικές και διαφημιστικές επιγραφές οι οποίες θα πρέπει να γράφονται με το ελληνικό αλφάβητο. Ένα στοιχείο που δείχνει πόσο σύνθετα είναι τα πράγματα και πόσο αδιευκρίνιστη η ιδεολογία που τα διέπει είναι ότι εισηγητής της πρότασης είναι ο βουλευτής του ΠΑΣΟΚ Γιάννης Κουτσοχέρας που είχε πρωτοστατήσει από το 1976 στη Βουλή προτείνοντας εκτός από την καθιέρωση της δημοτικής και την καθιέρωση του μονοτονικού³³¹. Φυσικά η νομοθετική ρύθμιση για τη χρήση του ελληνικού αλφαβήτου αντιμετωπίστηκε με θετικά σχόλια, αλλά και με αιτιάσεις επειδή ο νόμος έμεινε πρακτικά ανεφάρμοστος³³². Έκτοτε ο τρόπος γραφής των ονομάτων στις επιγραφές των μαγαζιών γίνεται κατά καιρούς ζήτημα που προκαλεί περισσότερο θυμηδία παρά κάποιο ενδιαφέρον. Η σχετική ρύθμιση αποδίδεται και στο μισοξενισμό όπου είχε μεταπέσει το αντιμπεριαλιστικό κλίμα της πρώτης μεταπολιτευτικής δεκαετίας³³³. Πρέπει να επισημανθεί ότι η γλωσσαμυντορική ιδεολογία που κυριάρχησε και αποκρυσταλλώθηκε στη δεκαετία του '80 είχε μακρά συνέχεια. Το ίδιο θέμα θα ανακύψει και πάλι με νομοθετική πρωτοβουλία το καλοκαίρι του 2001, κάτι που δημιούργησε αναστάτωση σε πόλεις όπου ζητήθηκε επίμονα η εφαρμογή του από όσους έδειχναν υπέρμετρη ανησυχία για το μέλλον την ελληνικής γλώσσας ή ίσως εκδήλωναν με τον τρόπο αυτόν φοβικά σύνδρομα με την πρόφαση του κινδύνου για «εκλατινισμό» της γλώσσας και την επίκληση για τη «διαφύλαξη της καθαρότητας της ελληνικής γλώσσας και του ελληνικού έθνους»³³⁴.

Άλλος πολιτικός που συνδέεται με το ζήτημα της γλώσσας ήταν ο Γιάγκος Πεσμαζόγλου. Πρόκειται για τον γνωστό βουλευτή που, όπως αναφέραμε στο τρίτο κεφάλαιο, είχε προτείνει την ίδρυση «Διαρκούς επιτροπής νεοελληνικής γλώσσας». Πιο συγκεκριμένα, στην εισηγητική έκθεση επικαλούνταν την ανάγκη να υπάρξει συστηματική και υπεύθυνη φροντίδα για τη σωστή γλωσσική έκφραση, όπως επίσης και την ανάγκη να προστατευτεί η καθαρότητα της γλώσσας από κινδύνους όπως οι ξενικές λέξεις και εκφράσεις «που νοθεύουν, αλλοτριώνουν και αποδυναμώνουν τη γλώσσα μας». Ανάμεσα

³³¹ Νίκος Σαραντάκος, Τι ειπώθηκε στη Βουλή του 1976 για το μονοτονικό, <http://www.sarantakos.com/language/bouli76.html> και Αγγελική Ψαρράκου - Ιωάννης Παπαθεοδωρόπουλος, Οι αγώνες του Γ. Κουτσοχέρα για τη δημοτική μας γλώσσα και την καθιέρωση του μονοτονικού, <http://www.elemedu.upatras.gr/eriande/synedria/synedrio3/praltika%2011/psarakou.htm>, ανάκτηση την 28/6/2011

³³² Γιάννης Μ. Καλιόρης, *Γλωσσικός αφελληνισμός*, ό.π., σ. 10

³³³ Ο Ιός, «Η ταμπέλα μας είναι η ψυχή μας», *Ελευθεροτυπία*, 30/7/1995, <http://www.iospress.gr/ios1995/ios19950730.htm>, ανάκτηση την 28/6/2011

³³⁴ Σπύρος Α. Μοσχονάς, «Οι ξενόγλωσσες ταμπέλες του Βόλου», *Καθημερινή*, 7/10/2001, http://news.kathimerini.gr/4dcgi/w_articles_civ_2_07/10/2001_3906, ανάκτηση την 28/6/2011

στα άλλα η επιτροπή θα είχε ως ρόλο να «εποπτεύει τη σύνταξη αναγκαίων έργων, όπως είναι το Λεξικό, η Γραμματική και το Συντακτικό της νεοελληνικής γλώσσας»³³⁵.

Η σύμπτωση με τις απόψεις που διατύπωνε ο Γλωσσικός Όμιλος είναι φανερή και σήμανε το ενδιαφέρον που έδειξαν για την πρόταση ο Αριστοτέλης Νικολαΐδης και ο Γεώργιος Μπαμπινιώτης. Ο δεύτερος με άρθρο του στην «Καθημερινή» συνηγορεί υπέρ της πρότασης δίνοντας την ονομασία «Επιτροπή γλωσσικής μέριμνας». Στο αναλυτικό σκεπτικό με το οποίο υπερασπίστηκε τη θέση του γράφει ότι η χρήση της γλώσσας εμφανίζει «πρώιμα εκφυλιστικά συμπτώματα» που θα έπρεπε να αντιμετωπιστούν όπως και ο ίδιος κατά καιρούς πρότεινε. Θεωρούσε ότι πολλοί αντιλαμβάνονται το πρόβλημα που προκαλείται από την κακοποίηση της γλώσσας, κάτι που είναι «απροσδόκητο αποτέλεσμα της 'νίκης' μιας μορφής της γλώσσας μας, της μητροδίδακτης δημοτικής, πάνω στην άλλη μορφή της γλώσσας μας, την λόγια (καθαρεύουσα)». Εφόσον έτσι έχουν τα πράγματα η σύσταση μιας επιτροπής είναι «άμεση εθνική ανάγκη» για να προστατεύσει τη γλώσσα από κινδύνους όπως η κομματικοποίηση της για να λειτουργεί έτσι σαν στοιχείο κομματικής ταυτότητας, οι νεολογισμοί και η εισροή ξένων λέξεων. Για τα λεκτικά δάνεια επισημαίνει ότι σ' έναν βαθμό συμβάλλουν στον αναγκαίο εκσυγχρονισμό «κάθε εθνικής γλώσσας», αλλά ταυτόχρονα ενδέχεται «να ρυπαίνουν, να παραμορφώσουν ή ακόμα και να καταστρέψουν το γλωσσικό μας περιβάλλον». Ακόμη, προσπαθεί να αναιρέσει το ενδεχόμενο «γλωσσικής δικτατορίας», κάτι που μπορεί να σημάνει η λειτουργία μιας τέτοιας επιτροπής, κάτι που επισημάνθηκε σαν κίνδυνος ανελευθερίας από επικριτές της πρότασης Πεσμαζόγλου³³⁶.

Με την πρόταση Πεσμαζόγλου συμφωνεί και ο Αγαπητός Τσοπανάκης, ο οποίος από το 1983 είναι και μέλος της Ακαδημίας Αθηνών. Το σκεπτικό του εστιάζεται στην προστασία της νεοελληνικής από τις ξένες λέξεις αλλά και στα προβλήματα που δημιουργούν οι ορθογραφικές απλοποιήσεις που υιοθετήθηκαν μετά το 1976. Επίσης, με ψυχραιμία σημειώνει το κίνδυνο από τις φωνές που μιλούν για ανεπάρκεια της δημοτικής και ζητούν τη χρήση καθαρεύουσας ακόμα και εκεί που δε χρειάζεται³³⁷.

Στη σχετική συζήτηση που έγινε στη Βουλή ο Πεσμαζόγλου ισχυρίστηκε ότι στη γλώσσα επικρατεί αναρχία και ασυδοσία και καταλόγισε στην Κυβέρνηση ευθύνες για την υποβάθμιση και την ανεπάρκεια της εκπαίδευσης. Τόνισε «ότι η απειλή για τη γλώσσα μας

³³⁵ Ιωάννης Πεσμαζόγλου, «Πρόταση Νόμου• διαρκής επιτροπή νεοελληνικής γλώσσας», στο Ελληνικός Γλωσσικός Όμιλος, *Ελληνική Γλώσσα, αναζητήσεις και συζητήσεις 2*, Αθήνα, Καρδαμίτσα, 1986, σ. 169-172

³³⁶ Γεώργιος Μπαμπινιώτης, «Η πρόταση για την ίδρυση μιας 'Διαρκούς επιτροπής νεοελληνικής γλώσσας'», στο ίδιο, σ. 177-185 [*Καθημερινή*, 30/1/1986]

³³⁷ Αγαπητός Τσοπανάκης, «Μια επιτροπή για τη γλώσσα», στο ίδιο, σ. 187-190 [*Το Βήμα*, 13/4/1986]

αποτελεί θέμα εθνικής σημασίας» και για να τεκμηριώσει τη γλωσσική φτώχεια αξιοποίησε στοιχεία από δημοσιεύματα στον τύπο και από τη βαθμολόγηση των μαθητών – υποψήφιων φοιτητών στις γενικές εξετάσεις του 1985 στο μάθημα της έκθεσης, όπου παρουσίασε συγκριτικά μεγάλη στατιστική πτώση των βαθμών. Οι λύσεις που πρότεινε κατέληγαν στην «ανάγκη να επανέλθει η διδασκαλία της αρχαίας ελληνικής γλώσσας στο Γυμνάσιο», επειδή αποτελεί τη βάση της γλωσσικής παράδοσης αλλά και διδάσκει «τη σωστή έκφραση», «καθοδηγεί την έκφραση και στη δημοτική»³³⁸. Στην δευτερομιλία του επικαλέστηκε ότι και ο Γεώργιος Ράλλης, επί υπουργίας του οποίου θεμελιώθηκε η γλωσσοεκπαιδευτική μεταρρύθμιση και πάρθηκαν οι πολιτικές αποφάσεις, έβλεπε την ανάγκη να επανέλθουν τα αρχαία στο Γυμνάσιο³³⁹. Η αλήθεια είναι ότι ο Ράλλης ανησυχούσε για τη γλωσσική κατάσταση σε βαθμό να θεωρεί ότι «απειλείται η ύπαρξη της γλώσσας» και καταλόγιζε πολιτικές ευθύνες στην ημιμάθεια και την εντυπωσιοθηρία των στελεχών του ΠΑΣΟΚ³⁴⁰. Όμως, μετά από τις δηλώσεις Τρίτση που ανακίνησαν το θέμα, το φθινόπωρο 1986 με δηλώσεις του είχε τοποθετηθεί πως θα ήταν χρήσιμη η διδασκαλία ορισμένων κειμένων της καθαρεύουσας, για παράδειγμα διηγήματα του Παπαδιαμάντη και κειμένων από το Ευαγγέλιο ώστε να εξοικειώνονται οι μαθητές με τη λόγια γλώσσα³⁴¹. Πολύ αργότερα, το 2005, και πάλι ξεκαθάρισε σε γράμμα του προς τον Εμμανουήλ Κριαρά: «ποτέ δεν είπα ότι κακώς καταργήσαμε τα Αρχαία στο Γυμνάσιο»· αφού μελέτησε το σχολικό βιβλίο της αρχαίας γλώσσας για την Α΄ Γυμνασίου, με δεύτερο σχετικό γράμμα έκρινε ότι «η διδασκαλία των αρχαίων ελληνικών στο Γυμνάσιο θα έπρεπε να αποφευχθεί»³⁴².

Ο υφυπουργός Παιδείας Πέτρος Μώραλης στην απάντησή του καταλόγισε πολιτική σκοπιμότητα, εφόσον οι αντιδράσεις εκδηλώνονται πριν ακόμα ολοκληρωθεί η μεταρρύθμιση, πριν ακόμα βγουν οι πρώτοι μαθητές που θα έχουν παρακολουθήσει ολοκληρωμένα τη βασική εκπαίδευση, δηλαδή πριν φανούν τα αποτελέσματα από τη νέα διδασκαλία. Ακόμα και αν τα πράγματα ήταν όπως τα περιέγραψε ο Πεσμαζόγλου, οι υποψήφιοι φοιτητές κατά τα μαθητικά τους χρόνια δεν είχαν διδαχτεί τη νεοελληνική γλώσσα με τον τρόπο και με τα βιβλία που είχαν συνταχτεί στο πλαίσιο της

³³⁸ Ιωάννης Πεσμαζόγλου, «Συζήτηση στη Βουλή για την ελληνική γλώσσα», στο ίδιο, σ. 195-206

³³⁹ Ιωάννης Πεσμαζόγλου, «Αποσπάσματα από την ανταπάντηση στον υφυπουργό παιδείας», στο ίδιο, 1986, σ. 216-218

³⁴⁰ Εμμανουήλ Κριαράς, *Επιστολές Γεωργίου Ράλλη προς Εμμανουήλ Κριαρά*, Αθήνα, Εκδόσεις σχολής Ι.Μ. Παναγιωτόπουλου, 2006, σ. 19-20, Επιστολή με ημερομηνία 25/10/1984

³⁴¹ Γ. Ράλλης, «Η σημερινή γλώσσα και τα αρχαία», *Καθημερινή*, 9/11/1986 (αρχείο Α.Β.Μ.)

³⁴² Εμμανουήλ Κριαράς, *Επιστολές*, ό.π., σ. 51,52. Επιστολές του Ράλλη με ημερομηνίες 16/9 και 5/10/2005

μεταρρύθμισης και που άρχισαν να χρησιμοποιούνται στα Γυμνάσια από το Σεπτέμβριο 1984³⁴³. Πρόκειται, όπως έχουμε δει, για τα βιβλία που συνέταξε η ομάδα Τσολάκη στην οποία συμμετείχε και ο Μουμτζάκης.

«ευδοκίμηση» της κοινωνικής αντίστασης

Με αυτόν την αναφορά ας ξαναεστιάσουμε το ενδιαφέρον μας στην εκπαίδευση και στις εξετάσεις για την είσοδο στα πανεπιστήμια που γινόταν αφορμή για να διατυπωθούν γενικότερες κρίσεις για την κατάσταση στην εκπαίδευση. Χαρακτηριστικά, την προηγούμενη χρονιά η πλειονότητα του τύπου διαπίστωνε με εντυπωσιακού τίτλους μεγάλη αποτυχία στις εξετάσεις και καταλόγιζε εύκολα τις αιτίες στο εκπαιδευτικό σύστημα και στη λειτουργία της Μέσης Εκπαίδευσης χωρίς να τίθεται το ζήτημα ότι οι εξετάσεις λειτουργούν σα διαγωνισμός που αποσκοπεί στην επιλογή φοιτητών και όχι στην αξιολόγηση της εκπαίδευσης γενικά. Έτσι, χωρίς καμία ερευνητική διάθεση και εργασία, χωρίς ουσιαστική ανάλυση και πειστική τεκμηρίωση ανάγονταν σαν αιτίες η υπερβολική χαλαρότητα, η απουσία εντατικών ελέγχων των μαθητών με συνεχή τεστ και διαγωνίσματα, αλλά και οι «κακοί» καθηγητές και οι πολλές απεργίες³⁴⁴.

Ειδικότερα για το θέμα της γλώσσας, αφορμή για νέες κινδυνολογίες και απαξίωση των νέων έδωσε το θέμα της έκθεσης στις πανελλαδικές εξετάσεις για την είσοδο στα ΑΕΙ, τον Ιούνιο 1985. Στην εκφώνηση περιλαμβάνονταν οι λέξεις «ευδοκίμηση» και «αρωγή» που αγνοούσαν πολλοί υποψήφιοι. Τα πυρά στράφηκαν προς τους νέους, αν και ο Δ.Ν. Μαρωνίτης έστρεψε την κριτική και προς τη διατύπωση του θέματος κρίνοντας ότι οι δύο λέξεις δε λειτουργούσαν όπως θα έπρεπε μέσα στη φράση· αντί για «ευδοκίμηση» η διατύπωση θα έπρεπε να είναι «προκοπή», ενώ η λέξη «αρωγή» δεν είναι σε χρήση στη νεοελληνική παρά μόνο στη φράση «ταμείο αρωγής»³⁴⁵. Ωστόσο, η κύρια άποψη που διαχύθηκε χρέωνε την αποτυχία στην επιβολή της δημοτικής που εξοβέλισε εντελώς την καθαρεύουσα και στην κατάργηση των αρχαίων ελληνικών.

Η συζήτηση ήταν έντονη και συνοδεύτηκε από «δημοσιογραφικό θόρυβο», όπως χαρακτηριστικά έκρινε ο Μαρωνίτης. Πίσω από τις θρηνωδίες για την κατάργηση των

³⁴³ Πέτρος Μώραλης, «Αποσπάσματα από την απάντηση στον Ι. Πεσμαζόγλου», στο Ελληνικός Γλωσσικός Όμιλος, *ό.π.*, 1986, σ. 207-214

³⁴⁴ «Για την ‘αποτυχία’ ή τη ‘σφαγή’ στις πανελλαδικές», *Σύγχρονη Εκπαίδευση*, τ. 17, Ιούλιος – Αύγουστος 1984, σ. 11-15

³⁴⁵ Άννα Φραγκουδάκη, *Η γλώσσα και το έθνος*, *ό.π.*, σ. 108-109

αρχαίων στο Γυμνάσιο και την ιδεολογική φόρτιση διαφαινόταν η πραγματικότητα ότι το μάθημα της έκθεσης έγινε «το κύριο όχημα μιας βολικής ιδεολογίας που συσκοτίζει τη μορφωτική πράξη και θεωρία μέσα στο σχολείο» σε τέτοιο βαθμό που ο αρθρογράφος καταλήγει στο συμπέρασμα ότι λύσει – προς το παρόν – είναι μόνο η κατάργησή του. Οι σκοποί της γλωσσικής διδασκαλίας θα μπορούσαν να επιτευχθούν με διαφορετικές προσεγγίσεις και περιεχόμενο γλωσσικής μάθησης³⁴⁶.

Με κριτική διάθεση βλέπει το ζήτημα και ο Φ.Κ. Βώρος στο πρώτο τεύχος του περιοδικού «Τα εκπαιδευτικά». Κατανοεί ότι οι λέξεις που προκάλεσαν τη συζήτηση δεν είναι από τις συνηθέστερες στο λεξιλόγιο και θέτει τους αναγκαίους όρους επιστημονικής διερεύνησης του ζητήματος πριν αυτό χαρακτηριστεί πρόβλημα και φυσικά πριν κάποιος αποφανθεί για τις αιτίες και τις λύσεις του. Με αυτό το πρίσμα δε μπορεί να έχει επιστημονική βάση η συσχέτιση της άγνοιας των δύο λέξεων από ορισμένους υποψήφιους με την διδασκαλία ή όχι των αρχαίων ελληνικής γλώσσας στο Γυμνάσιο³⁴⁷.

Στο ίδιο πνεύμα και ο Φ. Κακριδής, αλλά με οξύτερη διάθεση θεωρεί ότι το περιστατικό αξιοποιήθηκε για να ενισχυθεί η θεωρία ότι, εφόσον η νεοελληνική χαρακτηρίζεται από χαμηλή ποιότητα – κυρίως σε επίπεδο λεξιλογίου – λύση είναι η καταφυγή στην αρχαία ελληνική της οποίας η διδασκαλία θα βελτιώσει την εκφραστική δυνατότητα των μαθητών. Αυτήν είναι και η νέα ιδεολογική βάση που δικαιολογεί τη διδασκαλία της αρχαίας ελληνικής από τη γυμνασιακή ηλικία. Ο Κακριδής επισημαίνει ότι δεν έγινε ποτέ γνωστό πόσοι ήταν οι μαθητές που αγνοούσαν τις λέξεις, ούτε τέθηκε ποτέ το ζήτημα ότι οι μαθητές, όπως και ο καθένας θυμούνται και χρησιμοποιούν τις λέξεις που τους χρειάζονται, για παράδειγμα «τις λέξεις βοήθεια και υποστήριξη, και προκοπή και επιτυχία»³⁴⁸.

Ο Εμμανουήλ Κριαράς σχολίασε τη διατύπωση της εκφώνησης του θέματος, απόσπασμα από κείμενο του Ι.Μ. Παναγιωτόπουλου, και αποδέχεται την αναγκαιότητα να διδαχτεί και να καλλιεργηθεί καλύτερα η δημοτική γλώσσα ώστε «να μην υστερούν οι υποψήφιοι ως προς τον πλούτο του λεξιλογίου τους». Όμως δε θα πρέπει να καταλογίζεται γλωσσική φτώχεια στο σύνολο των νέων³⁴⁹.

Ωστόσο, υπάρχουν και άλλες ψυχραιμες φωνές που προσεγγίζουν το ζήτημα και τοποθετούνται ανάμεσα στις κριτικές που αναφέραμε και στις κραυγαλέες επικρίσεις

³⁴⁶ Δ.Ν. Μαρωνίτης, «Πονάει κεφάλι, κόβει κεφάλι», *Το Βήμα* 8/9/1985

³⁴⁷ Φ.Κ. Βώρος, «Επιστημονικός λόγος και διάλογος», *Τα εκπαιδευτικά*, τ. 1, φθινόπωρο 1985, σ. 6-7

³⁴⁸ Φ.Ι. Κακριδής, «Αρχαία γλώσσα στο γυμνάσιο», *Φιλολόγος*, τ. 140, Απρ. – Ιουν. 2010, σ. 198-205

³⁴⁹ Εμμανουήλ Κριαράς, «'Ευδοκίμηση', 'Αρωγή' και τα παρεπόμενα», στο Εμμανουήλ Κριαράς, *Η γλώσσα μας*, ό.π., σ. 263-264

ενάντια στη λεξιλογική επάρκεια της νεολαίας. Και αυτές όμως θέτουν τη λύση της επιστροφής στο παρελθόν. Για να γίνει πιο κατανοητό ως παρακολούθησουμε την οπτική ενός κειμένου που δημοσιεύεται στη «Νέα Παιδεία» με τίτλο τις πολυσυζητημένες πλέον λέξεις. Σ' αυτό επισημαίνεται ότι δε μπορούμε να κρίνουμε τη γλωσσική επάρκεια των σημερινών νέων, εφόσον δεν έχουμε κάποιο μέτρο σύγκρισης με την κατάσταση που επικρατούσε παλιότερα και εφόσον η μαζική φοίτηση στα Λύκεια και ο πολλαπλασιασμός των γνωστικών αντικειμένων έχουν διαφοροποιήσει την κατάσταση. Όμως, δε μπορεί να αμφισβητηθεί το πρόβλημα της υποβαθμισμένης ελληνικής γλώσσας του οποίου αιτίες είναι η γλωσσική χρήση από τα μέσα μαζικής ενημέρωσης και η εισβολή διεθνούς τυποποιημένης γλώσσας. Με τον παράλληλο εξοβελισμό της καθαρεύουσας από τα σχολεία οι μαθητές στερούνται το λεξιλογικό πλούτο που προσφέρει η λόγια παράδοση στη δημοτική. Με παρόμοιο τρόπο και τα αρχαία ελληνικά βοηθούσαν στην καλύτερη κατανόηση της νεοελληνικής. Βέβαια δε μπορεί να δοθούν λύσεις με αφοριστικό τρόπο που θα εστιάζει την αιτία μόνο στον εξοβελισμό της καθαρεύουσας και στην κατάργηση της διδασκαλίας των αρχαίων. Και ακόμα περισσότερο πρέπει να τεθεί το ζήτημα του ίδιου του εξεταστικού μηχανισμού και της καταλληλότητάς του³⁵⁰.

εξέλιξη της αντιπαράθεσης στην εκπαίδευση

Στο σημείο αυτό θα πρέπει να αναφερθούμε λίγο πιο αναλυτικά στο περιοδικό «Τα εκπαιδευτικά» που πρωτοκυκλοφόρησε το φθινόπωρο 1985. Το περιοδικό είναι έκδοση του Εκπαιδευτικού Συνδέσμου, σωματείο που ιδρύθηκε το Μάιο 1985. Σύμφωνα με το καταστατικό του στους σκοπούς του περιλαμβάνονται η καταπολέμηση ψευδών και μύθων που σχετίζονται με την εκπαιδευτική και κοινωνική πραγματικότητα και η κατάδειξη ότι «η ιδεολογία, οι σκοποί και το περιεχόμενο της παιδείας δεν είναι άσχετα με την πολιτική-οικονομική διάρθρωση της κοινωνίας». Συνέπεια της προηγούμενης θέσης είναι ότι «ο αγώνας για ουσιαστική εκπαιδευτική αλλαγή είναι ταυτόχρονα και αγώνας για βαθιά κοινωνική αλλαγή» (Άρθρο 2. παρ. 6-7). Στα ιδρυτικά μέλη περιλαμβάνονται ο Φ.Κ. Βώρος και ο Δ. Σακκάς³⁵¹.

³⁵⁰ Κυριάκος Πλησής, «'Ευδοκίμηση' και 'Αρωγή'», *Νέα Παιδεία*, τ. 35, καλοκαίρι 1985, σ. 13-14

³⁵¹ *Τα εκπαιδευτικά*, τ. 4, καλοκαίρι 1986, σ. 12-17

Στο σημείωμα της συντακτικής επιτροπής που ανοίγει το πρώτο τεύχος, ανάμεσα στα άλλα ξεκαθαρίζεται ότι παρά τις αλλαγές που συντελέστηκαν τα τελευταία χρόνια, η εκπαίδευση δεν ανταποκρίνεται στις απαιτήσεις των καιρών, ώστε να παρέχει μόρφωση για όλα τα Ελληνόπουλα. Από την άλλη «η άρχουσα τάξη έχει τα δικά της σχολεία και τα δικά της μέσα για να εκπαιδεύσει και να προωθή τα παιδιά της στην κοινωνική ιεραρχία». Για το περιοδικό υπάρχει κοινωνική ανάγκη που επιβάλλει ριζικές αλλαγές και στην εκπαίδευση και προς την κατεύθυνση να βοηθήσει «για τη ριζική εκπαιδευτική και κοινωνική αναμόρφωση» κινείται και το περιοδικό. Στους στόχους του είναι «να υπηρετήσει τον άνθρωπο και την ειρήνη, μακριά από την ξένη εξάρτηση, χωρίς καταπίεση, χωρίς εκμετάλλευση»³⁵².

Οι εισηγητικές διακηρύξεις γίνονται πιο συγκεκριμένα αντιληπτές από την αρθρογραφία του πρώτου τεύχους. Βέβαια, όσα γράφονται εκφράζουν πρωτίστως τους συγγραφείς τους, αλλά αυτό δεν αναιρεί τη γενική εικόνα για την πολιτική κατεύθυνση του περιοδικού. Έτσι, φιλοξενείται κείμενο για την ιδεολογική λειτουργία της παιδείας, όπου αναλύεται ο εθνικός και ταξικός χαρακτήρας της και τίθεται το ζήτημα της συσχέτισής της με τη σοσιαλιστική προοπτική· η παιδεία δεν αντιμετωπίζεται ως κάτι πολιτικά ουδέτερο, αλλά ως ένα ακόμα πεδίο της πολιτικής. Άρα οι αγώνες για αλλαγές στην παιδεία πρέπει να εντάσσονται στη γενικότερη προσπάθεια για κοινωνική αλλαγή και μετασχηματισμό των παραγωγικών σχέσεων³⁵³. Ο Δ. Σακκάς, που ανέλαβε και το ρόλο του υπευθύνου ύλης, αρθρογραφεί με θέμα σχετικό με τους κινδύνους φθοράς του δασκάλου από το ρόλο που καλείται να παίξει στο αστικό σχολείο και καλεί τους εκπαιδευτικούς να αντιδράσουν και να πολεμήσουν ευρύτερα το φθοροποιό σύστημα για να βρουν την αποστολή που τους αξίζει στη διαμόρφωση ανθρώπων με γνώσεις και ικανότητες, με κοινωνική και πολιτική συνείδηση και σοσιαλιστικό ήθος³⁵⁴.

Πρόκειται για το περιοδικό που δείχνει φανερά μεγάλη κοινωνική ευαισθησία και τη συσχετίζει με τα εκπαιδευτικά ζητήματα χωρίς όμως να υποτάσσει την επιστημονική προσέγγιση και την έρευνα σε μια ιδεολογία. Αντίθετα, χωρίς δογματισμούς επιχειρηματολογεί για τα εκπαιδευτικά ζητήματα. Το καλοκαίρι 1986 στο εισαγωγικό

³⁵² Τα εκπαιδευτικά, τ. 1, φθινόπωρο 1985, σ. 2-5. Ο Φ.Κ. Βώρος και ο Δ. Σακκάς μαζί με τους Μ. Δασκαλάκη, Γ. Λεγάτο, Σ. Μαρκιανό, Γ. Νικολάου, Δ. Σακελλαρίου και π. Κόκκοτα αποτελούν τη συντακτική επιτροπή του περιοδικού από το πρώτο τεύχος του.

³⁵³ Ευτύχης Μπιστάκης, «Η ιδεολογική λειτουργία της παιδείας», Τα εκπαιδευτικά, τ. 1, φθινόπωρο 1985, σ. 27-34.

³⁵⁴ Δημήτρης Σακκάς, «Ο σωστός δάσκαλος και οι κίνδυνοι φθοράς του», Τα εκπαιδευτικά, τ. 1, φθινόπωρο 1985, σ. 43-61

σχόλιο περιγράφεται η κατάσταση στην εκπαίδευση και διαπιστώνεται ότι παρουσιάζονται πολλές ενδείξεις ενάντια στο πνεύμα των αλλαγών που προωθήθηκε μεταπολιτευτικά. Η «θρηνοδία» για τον περιορισμό της διδασκαλίας της αρχαίας ελληνικής ξεχνά ότι η κυριαρχία της στα προγράμματα διδασκαλίας επί ενάμιση αιώνα μόνο προβλήματα δημιούργησε και εμπόδισε την πραγματική επαφή των νεοελλήνων με τον αρχαίο πολιτισμό. Ταυτόχρονα παρουσιάστηκε μια επίμονη κινδυνολογία για τη νεοελληνική γλώσσα και για το επίπεδο γλωσσικής έκφρασης που παρατηρείται στη νεολαία. Το πιο σημαντικό ίσως είναι ότι όλα τα προηγούμενα δεν τεκμηριώνονται, αλλά διακηρύσσονται με τη μορφή πίστης που δεν επιτρέπει τη συζήτηση και γι' αυτό χαρακτηρίζονται «συμπτώματα αντιδιαφωτισμού»³⁵⁵. Όλα αυτά τη στιγμή που – σύμφωνα με την απογραφή του 1981 – περίπου 1.300.000 Έλληνες είναι αναλφάβητοι³⁵⁶.

Στις σελίδες του περιοδικού διεξάγεται και ένας ενδιαφέρον διάλογος, που έχει την προΐστορία του, ανάμεσα στον Δ. Σακκά και τον Κ. Παπανικολάου. Συγκεκριμένα η αφετηρία του φαίνεται ότι είναι το Συνέδριο για τα αρχαία ελληνικά που διοργανώσει η «Νέα Παιδεία» το φθινόπωρο 1983. Εκεί ο Δ. Σακκάς είχε διαμαρτυρηθεί για πολλά που ακούστηκαν σχετικά με τα αρχαία ελληνικά και την ανάγκη να επανέρθει η διδασκαλία τους από το Γυμνάσιο και με την αυτονομία της νεοελληνικής γλώσσας³⁵⁷. Απ' ότι φαίνεται στα πρακτικά που δημοσίευσε το περιοδικό ο Σακκάς βρέθηκε αντιμέτωπος με ένα φορτισμένο κλίμα, όπου ακούγονταν πολλές φωνές αντίθετες με ό,τι ο ίδιος εξέφρασε. Στη συζήτηση πήρε το λόγο και ο Φ.Κ. Βώρος – που ήταν και από τους εισηγητές – για να θέσει ψύχραιμα ερωτήματα για τη χρησιμότητα της διδασκαλίας των αρχαίων με βάση τη μόρφωση των μαθητών³⁵⁸. Ο Σακκάς επανήλθε σ' όσα είδε στο Συνέδριο με επιστολή του προς τον Παπανικολάου. Επισημαίνει ότι το κλίμα καθορίστηκε σε μεγάλο βαθμό από την παρουσία επιθεωρητών που είχαν ανέλθει στην ιεραρχία κατά τα χρόνια της δικτατορίας και από εκπαιδευτικούς με δηλωμένες συντηρητικές θέσεις. Επιπλέον υπήρχε και ομάδα νέων της ΟΝΝΕΔ μαζί με τον καθηγητή τους από το Κολλέγιο Αθηνών που διαμόρφωναν με χειροκροτήματα το κλίμα υπέρ συγκεκριμένων απόψεων³⁵⁹. Στην απάντησή του ο Παπανικολάου υπερασπίζεται την ανάγκη ανεκτικότητας και δημοκρατικής αποδοχής του δικαιώματος όλων να εκφράζουν τις απόψεις τους. Και για τους δύο το θέμα των αρχαίων

³⁵⁵ Φ.Κ. Βώρος, «Συμπτώματα αντιδιαφωτισμού», *Τα εκπαιδευτικά*, τ. 4, καλοκαίρι 1986, σ. 3-4

³⁵⁶ *Τα εκπαιδευτικά*, τ. 4, καλοκαίρι 1986, σ. 175

³⁵⁷ «Το συνέδριο για τα α.ε. στη μ.ε. Πρακτικά του Συνεδρίου», *Νέα Παιδεία*, τ. 30, άνοιξη 1984, σ.37-40

³⁵⁸ στο ίδιο, σ. 42

³⁵⁹ «Το συνέδριο για τα α.ε. στη μ.ε. Επιστολές», *Νέα Παιδεία*, τ. 30, άνοιξη 1984, σ. 67-68.

ελληνικών έχει και χαρακτήρα ιδεολογικής συνέπειας, όμως ζητούμενο είναι η συμφωνία με τα επιστημονικά συμπεράσματα³⁶⁰.

Ο διάλογος τώρα είχε θέμα την εξιδανίκευση της αρχαιότητας, κάτι που είχε παρουσιάσει ο Σακκάς στο δεύτερο τεύχος των «Εκπαιδευτικών» καταδείχνοντας την μονόπλευρη παρουσίαση της αρχαιότητας στο σχολείο. Η διαφωνία επικεντρώνεται στο τρόπο που θα πρέπει να διδάσκονται ιδίως τα «φρονηματιστικά» μαθήματα καθώς ο Παπανικολάου κρίνει ότι τα αρχαία χαρακτηρίζονται από διαχρονική αξία και αυτήν η πλευρά τους θα πρέπει να αξιοποιείται στη διδακτική πράξη χωρίς να αυτό να επηρεάζεται από ιδεολογικές παραμέτρους που υιοθετεί ο καθένας. Στον αντίλογό του ο Σακκάς επισημαίνει και πίσω από την διακηρυσσόμενη ουδετερότητα μιας επιστημονικής ή παιδαγωγικής προσέγγισης κρύβεται και πάλι ιδεολογία. Χωρίς να αρνείται τη συνεισφορά των αρχαίων στην εξέλιξη του παγκόσμιου πολιτισμού, βλέπει και τις πτυχές που δεν είναι σήμερα αποδεκτές, όπως ο δουλοκτητικός χαρακτήρας της κοινωνίας, που εξηγείται μόνον από την ιστορική προσέγγιση του αρχαιοελληνικού πολιτισμού. Η απόκρυψη των μειονεκτημάτων του αρχαιοελληνικού κόσμου προσφέρει διαπαιδαγώγηση που βασίζεται στην απόκρυψη της αλήθειας. Τα πράγματα γίνονται εμφανώς πολιτικά όταν ο Σακκάς αποδίδει στις ιδέες που εκθέτει ο Παπανικολάου ότι αποτελούν στήριγμα της κατεστημένης τάξης πραγμάτων. Διακηρύσσει πως ό,τι θετικό μπορεί να βρει κάποιος στον αρχαίο κόσμο είναι ενσωματωμένο στη σοσιαλιστική ιδεολογία³⁶¹.

Καταλαβαίνουμε ότι σημείο αιχμής είναι η σχέση ιδεολογίας και επιστήμης και κατά πόσο μπορεί να υπάρξει μια επιστήμη «αποϊδεολογοποιημένη». Και περιεχόμενο της αντιδιαμετρικής απάντησης είναι τα αρχαία ελληνικά ως διδακτικό αντικείμενο στη συζήτηση για τα οποία εκδηλώνεται πιο έντονα η αντιπαράθεση που μπορεί να κρύβει διαφορετικές οπτικές όχι μόνο για τα εκπαιδευτικά αλλά και για τα κοινωνικά και πολιτικά θέματα. Το ερώτημα κατά πόσο η επίκληση της επιστημονικής ουδετερότητας έχει αντιδραστικό χαρακτήρα και υπηρετεί την κατεστημένη τάξη πραγμάτων είναι η άλλη όψη του ερωτήματος κατά πόσο η επιστήμη υπηρετεί εκ των προτέρων μία συγκεκριμένη ιδεολογία και προσαρμόζεται σύμφωνα μ' αυτήν.

Κλείνοντας αυτήν την ενότητα και καθώς τέθηκε το ζήτημα της ιδεολογίας που συσχετίζεται με την επιστημονική γνώση και δραστηριότητα, να προσθέσουμε ότι το 1984 ήταν χρονιά που ιδρύθηκαν σε πολλές πόλεις όπως Καβάλα, Πειραιάς, Θεσσαλονίκη,

³⁶⁰ σ. 68-69.

³⁶¹ «Διάλογος με τους αναγνώστες», *Τα εκπαιδευτικά*, τ. 4, καλοκαίρι 1986, σ. 146-156

Βόλος κλπ σύλλογοι με την ονομασία «Οργανισμός για τη Διάδοση της Ελληνικής Γλώσσας», με σκοπούς μάλλον μεγαλοϊδεατικούς, όπως φαίνεται και από το όνομα τους. Επίσης για παράδειγμα, πρώτος σκοπός του αντίστοιχου Συλλόγου της Αθήνας, που ιδρύθηκε έναν χρόνο αργότερα, είναι «η διάδοση της ελληνικής γλώσσας σε όλο τον κόσμο σε ομογενείς και ξένους»³⁶².

«Το βάπτισμα των αρχαίων να το υποστούν όλοι»³⁶³

Πώς όμως φτάσαμε σε δημόσιες αντιπαραθέσεις στις οποίες με αφορμή τα αρχαία ελληνικά λέγονταν περισσότερα πράγματα για άλλα ζητήματα και λιγότερα για το ίδιο το θέμα; Τα πράγματα είναι λίγο – πολύ γνωστά. Ο Αντώνης Τρίτσης ήταν Υπουργός Παιδείας από το Μάιο 1986 και παραβρίσκεται στη Γενική Συνέλευση της Ένωσης Φιλολόγων που γίνεται την 1^η Νοεμβρίου· εκεί θέτει το ζήτημα επανόδου στη διδασκαλία της αρχαίας ελληνικής γλώσσας με αιτιολογία να αντιμετωπιστεί ο κίνδυνος διάσπασης της πολιτισμικής και γλωσσικής ενότητας³⁶⁴. Έτσι έχουμε την επίσημη πολιτική έκφραση της αντιμεταρρύθμισης. Οι αντιδράσεις ήταν άμεσες τόσο από όσους προσπαθούσαν τα προηγούμενα χρόνια να προωθήσουν και να εφαρμόσουν τις γλωσσοεκπαιδευτικές επιλογές της μεταρρύθμισης, όσο και από αυτούς που ανησυχούσαν με τις μεταρρυθμιστικές αλλαγές.

Ας δούμε συνοπτικά και ενδεικτικά το περιεχόμενο της επιχειρηματολογίας τους μέσα από τις εφημερίδες που αποδελτίωνε ο Α.Β. Μουμτζάκης, προσπαθώντας να συνθέσουμε τις απόψεις. Η «Ελευθεροτυπία» δημοσίευε καθημερινά επιστολές και άρθρα, αλλά και οι άλλες εφημερίδες, όπως «Τα Νέα», η «Καθημερινή», η «Αυγή» έδειχναν μεγάλο ενδιαφέρον.

Η επαναφορά της αρχαίας ελληνικής χαρακτηρίζεται μεγαλοϊδεατισμός και επισημαίνεται ότι υπάρχει κίνδυνος γλωσσικής σύγχυσης, επειδή η διδασκαλία της αρχαίας επιδρά βλαπτικά στην καλλιέργεια την νεοελληνικής. Το πρόβλημα που υπάρχει

³⁶² Οργανισμός για τη διάδοση της ελληνικής γλώσσας, <http://www.odeg.gr>, ανάκτηση την 28/6/2011

³⁶³ από επιστολή στον τύπο, Γ. Καραμαλάκης, «Όχι άλλοι αφελληνισμένοι επιστήμονες», *Ελευθεροτυπία*, 13/12/1986, (αρχείο Α.Β.Μ.)

³⁶⁴ «Ανάγκη επανόδου στη διδασκαλία της αρχαίας ελληνικής γλώσσας», *Καθημερινή* 4/11/1986, (αρχείο Α.Β.Μ.)

αφορά γενικότερα την εκπαίδευση και όχι τη γλώσσα³⁶⁵. Παράλληλα αμφισβητείται η γλωσσική φτώχεια που καταλογίζεται κυρίως στους νέους. Δεν υπάρχει κανένα στοιχείο που να μας βεβαιώνει ότι το γλωσσικό επίπεδο είναι χειρότερο απ' ό,τι ίσχυε στο παρελθόν³⁶⁶. Μάλιστα ο Χρήστος Φράγκος προχώρησε σε έρευνα που κατέδειξε ότι είναι αβάσιμη κάθε κινδυνολογία για τη γλώσσα. Αντίθετα οι μαθητές της εποχής φαίνεται να υπερέχουν γλωσσικά σε σχέση με παλιότερους³⁶⁷. Έτσι, παρουσιάζεται βάσιμος φόβος ότι η επαναφορά θα οδηγήσει την κατάσταση στο καθεστώς της αγλωσσίας που χαρακτήριζε παλιότερα πολλούς από τους απόφοιτους της μέσης εκπαίδευσης. Θα γίνουν και πάλι απαραίτητα τα μεταφραστικά φυλλάδια και αυτό που θα επιτυγχάνεται είναι μόνο εξωτερικά στοιχεία αρχαιογνωσίας και γλωσσική σύγχυση³⁶⁸. Τα επιχειρήματα των υποστηρικτών της επαναφοράς χαρακτηρίζονται από υποκρισία και θόρυβος, επειδή αποκρύπτουν ότι τα αρχαία ελληνικά δεν καταργήθηκαν· αντίθετα, η διδασκαλία τους από μετάφραση είναι αποτελεσματικότερη³⁶⁹. Ακόμη, χρεώνεται στον Τρίτη ότι κατάργησε μία πειραματική προσπάθεια που δοκιμαζόταν για να εφαρμοστεί καθολικά νέα μέθοδος διδασκαλίας των αρχαίων ελληνικών στο Λύκειο³⁷⁰. Αυτό που τονίζουν οι αρθογράφοι είναι ότι ζητούμενο είναι η καλύτερη διδασκαλία της νέας ελληνικής³⁷¹, όποτε είναι άκαιρη η συζήτηση αφού δεν είχε ολοκληρωθεί ακόμα η ολοκλήρωση της με βάση τα νέα βιβλία γλωσσικής διδασκαλίας για το Γυμνάσιο. Η εμμονή στο λεξιλόγιο μπορεί να επιφέρει αντίθετα αποτελέσματα πιο δυσάρεστα³⁷² και το αποτέλεσμα της επαναφοράς εκτός από γλωσσική σύγχυση θα επιφέρει στους μαθητές και σύγχυση ταυτότητας³⁷³. Εφόσον η νεοελληνική διαφοροποιείται από την αρχαία και πρακτικά η θεωρητική ενότητά της διαταράσσεται από πολλές διαφορές και εφόσον η ετυμολογία είναι γνώση για τη γλώσσα που δεν προηγείται από τη γνώση της ίδιας της γλώσσας και – τρίτο – εφόσον η απώλεια στοιχείων της αρχαίας άλλαξε τη δομή της γλώσσας, τότε απαιτεί πολύ κόπο και χρόνο η εκμάθηση της αρχαίας και δε μπορεί να γίνει κατά τη διάρκεια της

³⁶⁵ Κ. Μπαλάσκας, «Χρειάζεται η αρωγή τους στη γλωσσική ευδοκίμηση;», *Ελευθεροτυπία*, 24/11/1986, (αρχείο Α.Β.Μ.)

³⁶⁶ Φ.Κ. Βώρος, «Πώς διαπιστώθηκε η 'γλωσσική πενία';», *Ελευθεροτυπία*, 25/11/1986, (αρχείο Α.Β.Μ.)

³⁶⁷ Χρ. Φραγκός, «παιδαγωγικές αποψεις για τη γλωσσική πενία», *Αυγή*, 15/2/87 και δημοσίευμα στα *Νέα*, 18/2/87 με τίτλο «Ποια λεξιπενία;», (αρχείο Α.Β.Μ.)

³⁶⁸ Ι.Ν. Ξηροτύρης, «Θα γυρίσουμε λοιπόν στα άγλωσσα μεταφραστικά φυλλάδια;» και «Η επαναφορά του μαθήματος δεν θα σώσει την παιδεία μας», *Ελευθεροτυπία*, 9 και 10/12/1986, (αρχείο Α.Β.Μ.)

³⁶⁹ Ι.Ν. Ξηροτύρης, «Γιατί τόσο θόρυβος και υποκρισία;», *Ελευθεροτυπία*, 14/2/1987, (αρχείο Α.Β.Μ.)

³⁷⁰ Φ. Κακριδής, «25 μαθητές ζητούν δικαιοσύνη», *Τα Νέα* 17/11/86 και 2/12/1986, (αρχείο Α.Β.Μ.)

³⁷¹ Α. Δημαράς, «Ζητούμενο ο τρόπος διδασκαλίας», *Αυγή*, 30/11/1986, (αρχείο Α.Β.Μ.)

³⁷² Χρ. Τσολάκης, «Πολεμώντας τη λεξιπενία εξωθοούμε σε λεξιθηρία και λεξικράτεια», *Ελευθεροτυπία*, 28/5/1987, (αρχείο Α.Β.Μ.)

³⁷³ Χρ. Τσολάκης, «Γλωσσική σύγχυση και σύγχυση ταυτότητας», *Τα Νέα*, 13/7/87, (αρχείο Α.Β.Μ.)

υποχρεωτικής εκπαίδευσης. Όσο και αν είναι σημαντικό αγαθό, σημαντικότερη είναι η πλήρης κατάκτηση του νεοελληνική λόγου από το σύνολο των μαθητών³⁷⁴. Με την ίδια οπτική συντάχτηκε και ο Ι. Κακριδής με συνέντευξή του στην εφημερίδα Έθνος³⁷⁵.

Από τις ενέργειες που έγιναν για να αποτραπεί η πραγματοποίηση των προθέσεων που διακήρυξε ο Υπουργός θα σταθούμε σε δύο που οργανώθηκαν από το Σύλλογο αποφοίτων της Φιλοσοφικής σχολής στη Θεσσαλονίκη. Η πρώτη ήταν συνέντευξη τύπου που δόθηκε την 16 Δεκεμβρίου 1986. Απορρίφθηκαν κατηγορηματικά οι προτάσεις Τρίτση με το επιχείρημα ότι επί εκατόν πενήντα χρόνια η διδασκαλία της αρχαίας εμπόδιζε τη γλωσσική παιδεία των Ελλήνων και τονίστηκε η αναγκαιότητα για περισσότερη φροντίδα στη διδασκαλία της νεοελληνικής με επιχειρήματα από τις πάγιες θέσεις του εκπαιδευτικού δημοτικισμού³⁷⁶. Η δεύτερη ήταν εκδήλωση που έγινε στα μέσα Ιανουαρίου 1987 στην Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών με θέμα τα αρχαία και τα νέα ελληνικά. Εκεί συμμετείχε και ο Μουμτζάκης. Βασικό αίτημα ήταν να ολοκληρωθεί η εκπαιδευτική μεταρρύθμιση με την πεποίθηση ότι μόνο η καλή γνώση της νέας ελληνικής μπορεί να βοηθήσει στην κατανόηση του αρχαίου πολιτισμού αλλά και της γλωσσικής εξέλιξης.³⁷⁷

Παρεμπιπτόντως, να αναφέρουμε και τη διαμαρτυρία για την έλλειψη χρηματοδότησης του Λεξικού που ετοιμάζε το Ίδρυμα Τριανταφυλλίδη³⁷⁸. Το θέμα του Λεξικού παρουσιάστηκε πιο ολοκληρωμένα από τον «Φιλολόγο», που έδωσε και ένα δείγμα του, έγραψε για γραφειοκρατικά εμπόδια και ενημέρωνε ότι έχει σχεδόν ολοκληρωθεί μετά από δέκα χρόνια δουλειάς και παρά τις πολλές δυσκολίες. Καταλόγιζε στο Υπουργείο Παιδείας ότι δεν πρόσφερε την αναγκαία βοήθεια και ζήτησε τη χρηματοδότηση της έκδοσής του για να μη χαθεί περισσότερος χρόνος³⁷⁹. Τελικά χρειάστηκαν άλλα δώδεκα χρόνια για να εκδοθεί, το φθινόπωρο 1998.

Ας επιστρέψουμε στη συζήτηση που προκάλεσε ο Τρίτσης με μία ακόμη διαμαρτυρία που προέρχεται από εννιά καθηγητές· απεύθυναν στον Τρίτση σχετικό

³⁷⁴ Δ. Τομπαΐδης, «Συζήτηση για τρία επιχειρήματα υπέρ της επαναφοράς», *Ελευθεροτυπία*, 25/4/87, (αρχείο Α.Β.Μ.)

³⁷⁵ *Έθνος*, 4/1/1987, (αρχείο Α.Β.Μ.)

³⁷⁶ Είδηση με τίτλο «Απορρίπτουν τα αρχαία», *Τα Νέα*, 17/12/1986. Στη συνέντευξη συμμετείχαν οι: Β. Φόρης, Θ. Μαυρόπουλος, Α. Αλεξιάδης, Χρ. Τσολάκης και Ν. Καλογερόπουλος, (αρχείο Α.Β.Μ.)

³⁷⁷ Είδηση με τίτλο «Πρέπει να ολοκληρωθεί η εκπαιδευτική μεταρρύθμιση», *Θεσσαλονίκη*, 21/1/1987. Ομιλητές ήταν και οι Β. Φόρης, Θ. Μαυρόπουλος, Α. Αλεξιάδης, Ν. Καλογερόπουλος· σε σχέση με αυτούς που συμμετείχαν στη συνέντευξη τύπου, ο Μουμτζάκης φαίνεται ότι αντικατέστησε τον Τσολάκη, (αρχείο Α.Β.Μ.)

³⁷⁸ *Τα Νέα*, 17/12/1986, (αρχείο Α.Β.Μ.)

³⁷⁹ «Ένα χρήσιμο λεξικό. Μια υποχρέωση του Υπουργείου Παιδείας», *Φιλολόγος*, τ. 50, χειμώνας 1987, σ. 259-261

κείμενο που έδωσαν στη δημοσιότητα μετά από δυο μήνες. Σ' αυτό γράφουν για τη «μακρόχρονη δεσποτεία του καθαρευουσιανισμού» και την προσπάθεια που γίνεται να διδαχτεί για πρώτη φορά με συστηματικό τρόπο η νεοελληνική. Έχει τη δική της σημασία η ακριβής παράθεση ενός μικρού αποσπάσματος «άτοπο θα ήταν με τη διδασκαλία μιας πρόσθετης γλώσσας – έστω γλώσσας από την οποία επήγασε η δική του – να υποχρεώσουμε το μαθητή στο Γυμνάσιο να παρακολουθήσει τη διδασκαλία της νέας και της αρχαίας συνάμα...»³⁸⁰. Φαίνεται καθαρά ότι για αυτούς που υπογράφουν δεν ισχύει η ενότητα της ελληνικής γλώσσας· αντίθετα η αρχαία είναι «μια πρόσθετη γλώσσα». Αυτή η κρίση αμφισβητεί πρακτικά όλη την ιδεολογία που συνοδεύει την επαναφορά των αρχαίων. Το υπόμνημα υπογράφουν οι Ι.Θ. Κακριδής, Εμ. Κριαράς, Δ. Λυπουρλής, Δ.Ν. Μαρωνίτης, Ν.Χ. Χουρμουζιάδης, Β.Δ. Φόρης, από τη Θεσσαλονίκη και οι Φ.Κ. Βώρος, Ηλ. Σπυρόπουλος και Δ. Τομπαΐδης που είναι Σύμβουλοι στο Παιδαγωγικό Ινστιτούτο. Το υπόμνημα δημοσιεύεται ολόκληρο στην *Ελευθεροτυπία*, 1/6/1987 με τον τίτλο «Θα μπορούσε να βελτιωθεί η μέθοδος διδασκαλίας», που μάλλον λειτουργεί παραπλανητικά σε συνδυασμό με τον τίτλο της στήλης «Αρχαία ελληνικά – διάλογος»· το υπόμνημα αναφέρεται στη μέθοδο διδασκαλίας της νεοελληνικής, ενώ απορρίπτει κατηγορηματικά τη διδασκαλία της αρχαίας³⁸¹.

Τη διαφωνία του με τις προτάσεις Τρίτση, εξέφρασε το περιοδικό «Φιλολόγος», που στο 47^ο τεύχος, την άνοιξη 1987, επιχειρηματολογεί πολύπλευρα. Ανάμεσα στα άλλα, υπενθυμίζει τη δουλειά που έγινε για τη διδασκαλία της νεοελληνικής³⁸², και δημοσιεύει τις θέσεις του Τομέα Γλωσσολογίας του Αριστοτέλειου όπου αποδοκιμάζεται η χρήση της έκφρασης «γλωσσική πενία» και αναιρείται η επιχειρηματολογία των υποστηρικτών της επαναφοράς των αρχαίων³⁸³.

Τέλος, η διαφωνία ενός μέρους του εκπαιδευτικού κόσμου εκφράζεται τόσο από τις δηλώσεις του Κ. Μπαλάσκα, που ήταν πρόεδρος της ΠΕΦ³⁸⁴, όσο και από δύο διαμαρτυρίες που δημοσιοποίησαν με υπομνήματά τους δύο ομάδες φιλολόγων σχολικών Συμβούλων· το πρώτο υπογράφουν είκοσι ένας Σύμβουλοι του βορειοελλαδικού χώρου, ανάμεσά τους ο Χρ. Τσολάκης και ο Α.Β. Μουμτζάκης, και το δεύτερο είκοσι δύο του

³⁸⁰ Δημοσίευμα με τίτλο «Βλαβερή η διδασκαλία στο γυμνάσιο», *Τα Νέα*, 30/5/1987, (αρχείο Α.Β.Μ.)

³⁸¹ *Ελευθεροτυπία*, 1/6/1987, (αρχείο Α.Β.Μ.)

³⁸² «Για τον κ. Υπουργό παιδείας, αντί ανοιχτής επιστολής, άγνοια και λεξιπενία ή όταν η πολιτεία αγνοεί το έργο της», *Φιλολόγος*, τ. 47, άνοιξη 1987, σ. 1-10

³⁸³ «Θέσεις του τομέα γλωσσολογίας του τμήματος ΑΠΘ σχετικά με το θέμα: 'Η γλώσσα και η παιδεία μας σήμερα'», στο ίδιο, σ. 11-13

³⁸⁴ Παναγιώτης Ζιόγας, ό.π., σ. 138 [*Φιλολογική* 19, Φεβ-Μαρ 1987]

λεκανοπεδίου Αττικής και των γειτονικών νομών, ανάμεσά τους όπως είδαμε ήταν και ο Κυριάκος Πλησής³⁸⁵. Τα υπομνήματα δημοσιεύτηκαν επανειλημμένα στον εκπαιδευτικό τύπο της εποχής³⁸⁶.

Στη συνέχεια παρουσιάζεται η επιχειρηματολογία όσων είδαν θετικά τις δηλώσεις Τρίτση με βάση τα δημοσιεύματα των πιο γνωστών απ' αυτούς, όπως οι: Γ. Γιατρομανωλάκης, Κ. Γεωργουσόπουλος, Τ. Λιγνάδης κ.α.. Σ' αυτά λοιπόν, θεωρείται ότι οι μεταρρυθμιστές δεν πείθουν, επειδή υπηρετούν περισσότερο μια ιδεολογία διευκολύνσεων και όχι τις αξίες της παιδείας· από την άλλη, όσοι υποστηρίζουν την επαναφορά δεν είναι αντιδραστικοί³⁸⁷. Το αίτημα να διδαχτούν όλοι οι νέοι αρχαία έχει δημοκρατικό χαρακτήρα και δεν αναιρείται από παρωχημένες γλωσσικές απόψεις που βασίζονται στο παρελθόν του δημοτικισμού³⁸⁸. Σε μία έντονη στιγμή του διαλόγου η αντεπιχειρηματολογία χαρακτηρίζεται «βλακώδης» που προέρχεται από αγράμματους που δεν κατανοούν ότι το πρόβλημα που παρουσιάστηκε αφορά τη γνώση της δημοτικής και ότι ο κύριος σκοπός επαναφοράς των αρχαίων είναι να μάθουμε καλύτερα τα νέα³⁸⁹. Κάτι τέτοιο δε μπορεί να επιτευχθεί με την έχθρα που δείχνουν οι μεταρρυθμιστές προς το λόγιο στοιχείο³⁹⁰.

Κατά τη δεκαετία που προηγήθηκε, η κατάργηση αρχαίων ευθύνεται σε μεγάλο βαθμό για τη γλωσσική πενία, εφόσον τα νέα ελληνικά στερήθηκαν τη στήριξη από τη διδασκαλία της αρχαίας την οποία έχουν ανάγκη κυρίως με μία εκσυγχρονισμένη διδασκαλία· εξίσου συντέλεσε και στην πολιτιστική ασυνέχεια, που σήμαινε και την προοδευτική κατεδάφιση της ταυτότητας των Ελλήνων. Συνεπώς, η επαναφορά των αρχαίων είναι σημαντική πολιτική πράξη³⁹¹. Ο Ν. Βαγενάς απαντώντας στον Μαρωνίτη ισχυρίζεται ότι ο εξοβελισμός των αρχαίων οδήγησε στη χαλάρωση των δεσμών με τη διαχρονία της γλώσσας η οποία είναι ωφέλιμη γνώση για να αντισταθούμε στις γλωσσικές

³⁸⁵ «Υπόμνημα των φιλόλογων σχολικών συμβούλων του βορειοελλαδικού χώρου» και «Υπόμνημα για τη γλώσσα στο Γυμνάσιο», *Φιλολόγος*, τ. 48, Καλοκαίρι 1987, σ. 97-99 και 100-107

³⁸⁶ ενδεικτικά στην περιοδική έκδοση της ΠΕΦ, *Φιλολογική*, τ. 21, Ιουλ. – Σεπ. 1987, σ. 3-6 και στην έκδοση της ΟΛΜΕ, *Λόγος και Πράξη*, τ. 32, άνοιξη 1987, σ. 5-11 («Η άποψη των σχολικών συμβούλων για τη γλώσσα στο Γυμνάσιο»)

³⁸⁷ Γ. Γιατρομανωλάκης, «Αρχαία ελληνικά: εθνικώς επιζήμια!», *Ελευθεροτυπία*, 28/11/1986, (αρχείο Α.Β.Μ.)

³⁸⁸ Κ. Γεωργουσόπουλος, «Ζήτω η μεταρρύθμιση», *Τα Νέα*, 2/12/1986, (αρχείο Α.Β.Μ.)

³⁸⁹ Κ. Γεωργουσόπουλος, «Τα βλακώδη», *Τα Νέα*, 13/12/1986, (αρχείο Α.Β.Μ.)

³⁹⁰ Τ. Νικολαΐδης, «Ατυχη η επίθεση εναντίον όλων των λόγιων στοιχείων της γλώσσας μας», *Ελευθεροτυπία*, 2/1/1987, (αρχείο Α.Β.Μ.)

³⁹¹ Τ. Λιγνάδης, «Το τίμιο 'ήμαρτον' του κ. Αντ. Τρίτση» και «Να προχωρήσει αμέσως η επαναφορά των αρχαίων», *Καθημερινή*, 9 και 11/11/1986, (αρχείο Α.Β.Μ.)

πιέσεις. Με την πρόσθεση περισσότερων ωρών στο σχολικό πρόγραμμα μπορεί να ενταχθεί η διδασκαλία των αρχαίων χωρίς να περιοριστούν τα υπόλοιπα μαθήματα³⁹².

Συνηγορούν και αρκετοί που βρίσκονται πιο κοντά στη σχολική ζωή. Η δημοτική πρέπει να ζητήσει την αναγκαία στήριξη στη «μητέρα» αρχαία, της οποίας είναι η «φυσική» συνέχεια. Οι νέοι δεν πρέπει να στερούνται την εθνική πολιτιστική κληρονομιά, επειδή η αποκοπή από τον «ομφάλιο λώρο της γλωσσικής μήτρας του έθνους» προκαλεί ζήτημα πνευματικής επιβίωσης και εθνικής ταυτότητας³⁹³. Για τους λόγους αυτούς θα έπρεπε να ιδρυθεί αρμόδιο εθνικό ινστιτούτο στα πλαίσια ενικού συναγερμού για την εθνική ακεραιότητα³⁹⁴. Αυτό που επιδιώκεται να φανεί με την τελευταία φράση είναι ότι στο λόγο πολλών από όσους επικροτούν την επαναφορά παρουσιάζεται κατάχτηση του προσδιορισμού «εθνικός».

Την αλληλεξάρτηση αρχαίας και νέας ελληνικής τόνισε και ο Μπαμπινιώτης που ζητά να διδαχτεί το λεξιλόγιο και οι γραμματοσυντακτικές δομές της αρχαίας γλώσσας³⁹⁵. Και το Τμήμα Φιλολογίας του Καποδιστριακού Πανεπιστημίου παίρνει θέση προτείνοντας την παράλληλη διδασκαλία της αρχαίας γλώσσας με τη νεοελληνική και με μεταφρασμένη αρχαία γραμματεία³⁹⁶. Ακολουθεί και η Ακαδημία Αθηνών που «δηλώνει ότι θεωρεί τη διδασκαλία της αρχαίας Ελληνικής γλώσσας στις τρεις τάξεις του Γυμνασίου αναγκαία για τη γλωσσική κατάρτιση των μαθητών και την κατανόηση της συνέχειας και της ιστορίας της γλώσσας»³⁹⁷. Υπέρ τη επαναφοράς των αρχαίων παίρνει θέση και η «Ευθύνη» επαινώντας τον Τρίτση και χαρακτηρίζοντας τη στάση των εκπαιδευτικών που αντέδρασαν «αξιολύπητη»³⁹⁸.

Λίγες μέρες πριν τελειώσει το 1986, στη συζήτηση παρεμβαίνει και ο Σαββόπουλος από την τηλεοπτική εκπομπή του που είχε τίτλο «Ζήτω το ελληνικό τραγούδι». Μιλώντας για το θέμα της γλώσσας υποτίμησε τη δημοτική και υποστήριξε την επαναφορά των αρχαίων· ο μονόλογος του έγινε και αυτός θέμα συζήτησης στις εφημερίδες³⁹⁹.

³⁹² Ν. Βαγενάς, «Τα αρχαία στα νέα ελληνικά», *Αυγή*, 14/12/1986, (αρχείο Α.Β.Μ.)

³⁹³ Γ. Μαρκαντωνάτος, «Τα αρχαία στήριγμα της νεοελληνικής», *Ελευθεροτυπία*, 5/1/1987, (αρχείο Α.Β.Μ.)

³⁹⁴ Γ. Μαρκαντωνάτος, «Τι έκαναν οι Γάλλοι για τη γλώσσα και τι κάνουμε εμείς», *Ελευθεροτυπία*, 5/26/1987, (αρχείο Α.Β.Μ.)

³⁹⁵ Γ. Μπαμπινιώτης, «Διάλογος για τα αρχαία ελληνικά», *Αυγή*, 30/11/1986, (αρχείο Α.Β.Μ.)

³⁹⁶ Τμήμα Φιλολογίας Αθηνών, «'Ναι' στην πρωτοβουλία Τρίτση», *Τα Νέα*, 12/11/1986, (αρχείο Α.Β.Μ.)

³⁹⁷ Από τον Ιστότοπο της Ακαδημίας, <http://www.academyofathens.gr/ecportal.asp?id=1133&nt=18&lang=1>, ανάκτηση την 29/6/2011

³⁹⁸ «Ακροβολισμοί», *Ευθύνη*, τ. 180, Δεκέμβριος 1986, σ. 628, κείμενο με την υπογραφή «ο Ακροβολιστής».

³⁹⁹ ενδεικτικά: *Ελευθεροτυπία*, 2/1/1987, 16/1, 17/1, 23/1. *Τα Νέα*, 12/1/1987

Στο διάλογο εμφανίζονται και ανακοινώσεις από ομάδες με γλωσσικά ενδιαφέροντα, όπως η «Εταιρεία δια την προστασίαν της Ελληνικής Γλώσσης» και ο «Ελληνικός πνευματικός όμιλος Κύπρου» με θέσεις όπως ότι η μεταρρύθμιση επέφερε πλείστα δεινά «δια της επιβολής ενός ελληνοειδούς ιδιώματος»⁴⁰⁰ και ότι η επαναφορά των αρχαίων είναι μέτρο εθνικής ανάγκης για τη συντήρηση της εθνικής ταυτότητας⁴⁰¹. Ακόμα, επανεμφανίζεται η «Νέα Φιλική Εταιρεία» ζητώντας να παρθούν μέτρα για την επανόρθωση όσων δεινών έφερε η δημοτική και το μονοτονικό⁴⁰².

Ας ολοκληρώσουμε την αναφορά στην επιχειρηματολογία σταχολογώντας από τυχαία δημοσιεύματα. Για την υπεράσπιση της αξίας που έχουν τα αρχαία αρκετές φορές γίνεται επίκληση ότι και ο Μαρξ και οι κλασικοί του μαρξισμού ήταν γνώστες τους⁴⁰³. Η μετάφραση της αρχαίας γραμματείας χαρακτηρίζεται «νόθα» δημιουργία εθνικής συνείδησης και γι' αυτό είναι «εθνικά αναγκαία» τα αρχαία στο Γυμνάσιο να συντελέσουν «στην αναπαλαίωση της εθνικής γλώσσας»⁴⁰⁴. να συντελέσουν στην επαφή με τις ρίζες, τη φύτρα, την προγονική κληρονομιά⁴⁰⁵. Ακόμα, σε γράμμα που επικρίνει με αυστηρότητα όσους σχολικούς Συμβούλους τοποθετήθηκαν δημόσια και διαφώνησαν με την επαναφορά, υπάρχει η παρότρυνση να το ξανασκεφτούν με το εξής επιχειρήμα – κατακλείδα του κειμένου: «'όπου αναισχυντούσι γέροντες', εκεί οι νέοι βγαίνουν αναρχικοί»⁴⁰⁶.

Από τα προηγούμενα φαίνεται πολύ καθαρά ότι πίσω από τη συζήτηση για τα αρχαία βρισκόνταν πολιτικές αντιλήψεις και ιδεολογίες για τη σχέση γλώσσας και έθνους και για το «σωφρονιστικό» χαρακτήρα που έχει το μάθημα. Ακόμα, η συμμετοχή στο δημοσιογραφικό διάλογο πολλών που είχαν γνώση του θέματος ή σχέση με την εκπαίδευση και πολλών που κινούνταν από προσωπικό και μόνο κίνητρο έδειξε την έκταση του ενδιαφέροντος. Απ' ότι φάνηκε, ο διάλογος συντηρούνταν από πολίτες που νιώθανε ευθύνη για την επιβίωση της γλώσσας. Ταυτόχρονα, εφόσον τα επιχειρήματα των δύο πλευρών είχαν διατυπωθεί με τις πρώτες αντιδράσεις στις δηλώσεις Τρίτση, οι πολλές

⁴⁰⁰ Εταιρεία δια την προστασίαν της Ελληνικής Γλώσσης, επιστολή στην *Ελευθεροτυπία*, 27/11/1986, (αρχείο Α.Β.Μ.)

⁴⁰¹ Ελληνικός πνευματικός όμιλος Κύπρου, «Τα αρνητικά αποτελέσματα της κατάργησης του μαθήματος» *Ελευθεροτυπία*, 4/12/1986, (αρχείο Α.Β.Μ.)

⁴⁰² Δημοσίευμα με τίτλο «Γενναία μέτρα' ζητεί η Νέα Φιλική Εταιρεία», *Ελευθεροτυπία*, 19/3/1987, (αρχείο Α.Β.Μ.)

⁴⁰³ Συνέντευξη «διεπιστημονικής επιτροπής» υπέρ της επαναφοράς, συμμετέχουν και οι Σ. Καργάκος, Ν. Μουλακάκης, *Τα Νέα*, 20/12/1986, (αρχείο Α.Β.Μ.)

⁴⁰⁴ Α. Μπουραντάς, «Διδασκαλία μέσα από το πρωτότυπο», *Ελευθεροτυπία*, 12/12/1986, (αρχείο Α.Β.Μ.)

⁴⁰⁵ Ν. Ρέμπελης, «Η λεκτική ασυναρτησία συνηγορεί για την επάνοδο», *Ελευθεροτυπία*, 13/12/1986, (αρχείο Α.Β.Μ.)

⁴⁰⁶ Κ. Γανωτής, «Στ' όνομα της δημοτικής να σφάξουμε τα' αρχαία;» *Ελευθεροτυπία*, 19/6/1987

επιστολές που ακολούθησαν και η χρονικά διάρκεια των οχτώ περίπου μηνών κατά την οποία δημοσιεύονταν έδωσαν έναν χαρακτήρα δημοψηφίσματος⁴⁰⁷.

Επίσης η ταυτότητα όσων υπερασπίστηκαν την επαναφορά δείχνει και αυτό που παρατηρεί η Φραγκουδάκη, ότι «οι σύγχρονοι σταυροφόροι για τη σωτηρία της ελληνικής γλώσσας συνθέτουν ομάδα πολύ ανομοιογενή»⁴⁰⁸. Η κρίση αυτή θα φανεί ακόμα πιο εύστοχη στη συνέχεια.

Στην ίδια σελίδα της *Ελευθεροτυπίας*, 19/6/1987, που υπονοεί τον σωφρονιστικό χαρακτήρα των αρχαίων δημοσιεύεται και ένα μικρότερο κείμενο με την υπογραφή του Κώστα Ταχτσής. Ο γνωστός συγγραφέας παίρνει αφορμή από το κείμενο των εννέα στο οποίο αναφερθήκαμε και τοποθετείται υπέρ της επαναφοράς των αρχαίων. Κατακρίνει την κίνηση των εννέα με το χαρακτηρισμό ότι πρόκειται για ελιγμό «δουλοπρεπή και αήθη», γιατί παρακάμπτει τον αρμόδιο υπουργό και απευθύνεται στον πρωθυπουργό και ακολούθως επιχειρηματολογεί. Στο τρίτο επιχειρήμα του γράφει επακριβώς: «η στέρηση έστω και στοιχείων μόνο της αρχαίας από τον έφηβο που δε θ' ακολουθήσει ανώτερες σπουδές αποτελεί ένα ειδεχθές και βαθύτατα αντιδημοκρατικό μέτρο που χωρίζει τους Έλληνες σε γλωσσικούς προνομιούχους και γλωσσικούς προλετάριους». Καταλογίζει στους εννέα που υπογράφουν ότι δε θέλουν να παραδεχτούν ότι η εκπαιδευτική μεταρρύθμιση απέτυχε και εκφράζει την υπόνοια ότι «για κανα – δυο απ' αυτούς υπάρχει κι ένας άλλος λόγος, αυτή τη φορά ταξικός: φοβούνται πως η διδασκαλία των αρχαίων ελληνικών σε περισσότερα παιδιά, και μάλιστα κατά τεκμήριο των μη προνομιούχων τάξεων, θα τους στερούσε αυτόματα τον μοναδικό τίτλο 'ευγένειας' και κοινωνικής καταξίωσης, χάρις στον οποίο έχουν την ψευδαίσθηση ότι διαφοροποιούνται από την πλέμπα»⁴⁰⁹. Πρόκειται για την αντίστροφη χρήση της συλλογιστικής με την οποία η Φραγκουδάκη είχε κρίνει τη Διακήρυξη του Γλωσσικού Ομίλου, πριν από πέντε χρόνια. Υποστήριζε, ανάμεσα στα άλλα, ότι η Διακήρυξη είχε και ψυχολογικά αίτια, δηλαδή την ενόχληση του γλωσσικού αισθήματος «προνομιούχων μορφωτικά ατόμων, που μάλιστα είναι και τεχνίτες της γλώσσας» και χαρακτήριζε το περιεχόμενο «αριστοκρατικές γλωσσικές απόψεις» πίσω από τις οποίες κρύβεται πολιτική διάσταση που εξηγεί την

⁴⁰⁷ Δήμητρα Κουτσού, *ό.π.*

⁴⁰⁸ Άννα Φραγκουδάκη, *Η γλώσσα και το έθνος*, *ό.π.*, σ. 113

⁴⁰⁹ Κ. Ταχτσής, *Ελευθεροτυπία*, 19/6/1987

ενόχληση στη συγκεκριμένη χρονική στιγμή, μετά από την κυβερνητική αλλαγή του 1981⁴¹⁰.

Πολλοί έβλεπαν πιο ψύχραιμα τα πράγματα και, πίσω από τη επιθυμία για την επαναφορά των αρχαίων, αναγνώριζαν δυο βασικούς λόγους: το οικονομικό κέρδος που είχε η διδασκαλία του μαθήματος στα σχολεία και την εθνική ιδεολογία της καταγωγής από τους αρχαίους. Ουσιαστικά η κρίση του μαθήματος είναι πλαστή και υποκρύπτει την πραγματική κρίση της εκπαίδευσης και τα προβλήματά της· εκείνο που είναι σίγουρο είναι η βιασύνη να σταματήσει το πείραμα που ξεκίνησε το 1976 οπότε και δεν είναι εφικτή η εξαγωγή συμπερασμάτων για την επιτυχία του. Επίσης σίγουρο είναι ότι η πολιτεία δεν έδειξε την απαιτούμενη φροντίδα για τα προβλήματα που συζητιόταν⁴¹¹.

Ο Μουμτζάκης, που παρακολουθούσε τη συζήτηση, ετοίμαζε παράλληλα τη δική του εκτενή απάντηση που δημοσιεύτηκε στο «Φιλόλογο». Υπερασπίζεται το βιβλίο και τις επιλογές για το νέο τρόπο διδασκαλίας χωρίς να αγνοεί ότι δεν υπήρξε η αναγκαία βοήθεια προς τους εκπαιδευτικούς και κυρίως δεν υπήρξε ουσιαστική αλλαγή στη δομή του Λυκείου και στις εξετάσεις εισαγωγής στα Πανεπιστήμια. Παρ' όλα αυτά, όσα συγκεκριμένα στοιχεία υπάρχουν τεκμηριώνουν ότι οι μαθητές που διδάχτηκαν τα αρχαία για πρώτη φορά στην Α' Λυκείου δεν υστέρησαν σε τίποτα σε σχέση με τους παλιότερους που τα διδάσκονταν για τρία χρόνια περισσότερα, από την Α' Γυμνάσιου. Παράλληλα θέτει το ζήτημα για τους στόχους του μαθήματος και το πραγματικό περιεχόμενο της αρχαιογνωσίας και προτείνει ουσιαστικές αλλαγές στον τρόπο εξέτασης του μαθήματος⁴¹². Μοιάζει περιττό να επισημανθεί ότι και αυτές οι προτάσεις αγνοήθηκαν και η διδασκαλία των αρχαίων επανήλθε με τους τρόπους του 19^{ου} αιώνα. Ο πρωτοποριακός χαρακτήρας που είχε ο θεσμός του σχολικού Συμβούλου, όπως είδαμε ότι επεσήμανε η Ουνέσκο, έμεινε κενό γράμμα.

Ο κύκλος ολοκληρώθηκε στις αρχές Ιουλίου 1987, όταν ο Τρίτσης σε ομιλία του στο Παλιό Πανεπιστήμιο ανακοίνωσε ότι τα αρχαία θα πρέπει να διδάσκονται και στην εννιάχρονη υποχρεωτική εκπαίδευση συμπεριλαμβάνοντας και το δημοτικό «ενδεχομένως με κάποια παιδαγωγικά παιχνιδίσματα», εφόσον η καταλληλότερη ηλικία για τη γλωσσική

⁴¹⁰ Α. Φραγκουδάκη, «'Σελδζουκοι ροπαλοφόροι караδοκούν'», στο Ελληνικός Γλωσσικός Όμιλος, ό.π., 1984, σ. 19-22 [ο Πολίτης, Μάρτιος 1982]

⁴¹¹ Δημήτρης Λυπουρλής, *Εν παρόδω*, Θεσσαλονίκη, Παρατηρητής, 1987, σ. 61-75

⁴¹² Α.Β. Μουμτζάκης, «Το μάθημα και το βιβλίο των αρχαίων ελληνικών στην Α' Λυκείου», *Φιλολογος*, τ. 49, φθινόπωρο 1987, σ. 183-202

παιδεία είναι των 10 – 15 χρόνων· «εισάγονται ήδη οι ξένες γλώσσες σε αυτήν την ηλικία. Δεν θα πρέπει να ενισχυθεί η εθνική γλώσσα;». Στα επιχειρήματά του ήταν και ένα που θυμίζει το σκεπτικό του Ταχτσή, «κανένας νέος Έλληνας δεν επιτρέπεται να στερηθεί από την μεγάλη πατρογονική πνευματική περιουσία του που επί αιώνες έχει αποδειχθεί πολύτιμη πηγή Παιδείας ξένων λαών»⁴¹³.

Στις άμεσες συνέπειες που είχαν οι νέες δηλώσεις Τρίτση ήταν και η διαφωνία του Δ. Παπαδημητρίου, υφυπουργού που ήταν αρμόδιος για την πρωτοβάθμια και δευτεροβάθμια εκπαίδευση· μετά απ' αυτό θα εξαναγκαστεί σε παραίτηση⁴¹⁴.

πολιτικές θέσεις

Από τις εκδόσεις «Νέα Θέσις» κυκλοφόρησε το 1986 βιβλίο του Δημήτρη Ευαγγελίδη με τίτλο «Εθνικισμός και γλώσσα», το οποίο τοποθετεί την εθνικιστική οπτική απέναντι στα γλωσσικά ζητήματα που συζητούνται. Βέβαια, η αναφορά στο συγκεκριμένο βιβλίο και τα βασικά του σημεία δε σημαίνει ότι η εθνικιστική οπτική είναι ενιαία. Επίσης, σε πολλά σημεία δεν υπάρχει κάποια πρωτοτυπία· αντίθετα πρόκειται για ιδέες που έχουν ήδη καταγραφεί. Επισημαίνεται ο κίνδυνος καταστροφής της γλώσσας για τον οποίο ευθύνονται όλες ανεξαιρέτως οι κυβερνήσεις⁴¹⁵ με αναφορά μάλιστα στον «αριστερό διανοούμενο» Γιάννη Καλιόρη και κρίσεις που διατύπωσε στα βιβλία του. Οι τεκμηριώσεις σε κείμενα του συγκεκριμένου συγγραφέα είναι συχνές, όπως και σε κείμενα του Σ. Ράμφου, του Σ. Καργάκου και του Φ. Αργυριάδη.

Στην ιστορική αναδρομή ξεκαθαρίζεται ότι πολλοί εθνικιστές κατά το παρελθόν ήταν δημοτικιστές, επειδή η δημοτική ήταν πιο εύληπτη και βοηθούσε την εξάπλωση της ελληνικής σε περιόδους όπως οι αρχές του 20^{ου} αιώνα⁴¹⁶, αλλά όπως έδειξε η συνέχεια στις μέρες μας η δημοτική δε μπορεί «να αποτελέσει το μοναδικό εκφραστικό όργανο του λαού μας»⁴¹⁷. Για το ζήτημα της σημερινής γλώσσας προτείνεται η «Μέση Λύση» και φέρνονται τα παραδείγματα του Γ. Κορμούλη «που ξεκινούσε από την Καθαρεύουσα για

⁴¹³ «Αρχαία και στο... Δημοτικό», *Τα Νέα*, 9/7/1987. Η ομιλία του Τρίτση με τίτλο «Η ανάκτηση της ελληνικής παιδείας» βρίσκεται και σε σελίδες στο Ίντερνετ, όπως στο Αντίβαρο http://palio.antibaro.gr/dialogos/tritshs_paideia.htm, ανάκτηση την 1/8/2011

⁴¹⁴ Ειδήσεις με τίτλους «Ανταρσία υφυπουργού» και «Παύθηκε ο υφυπουργός Παιδείας», *Τα Νέα*, 16 και 17/7/1987, (αρχείο Α.Β.Μ.)

⁴¹⁵ Δημήτριος Ευαγγελίδης, *Εθνικισμός και γλώσσα*, Αθήνα, Νέα Θέσις, 1995 [1986], σ. 15-21

⁴¹⁶ στο ίδιο, σ. 39-40

⁴¹⁷ στο ίδιο, σ. 45

να συναντήσει την Δημοτική» και του διαδόχου του στην έδρα Γλωσσολογίας του Καποδιστριακού, Γ. Μπαμπινιώτη, «που ξεκινάει από τη Δημοτική για να συναντήσει την Καθαρεύουσα»⁴¹⁸. «Η Μέση λύσι λοιπόν αποτελεί τον μοναδικό σωστό δρόμο αρκεί να θυμόμαστε πάντα την θεμελιώδη παραδοχή: Δεν έχουμε διγλωσσία αλλά γλωσσική διμορφία»⁴¹⁹. Τονίζεται ότι το «γλωσσικό μας πρόβλημα είναι καθαρά ιδεολογικο-πολιτικό άρα μόνο με πολιτικές διαδικασίες θα επιλυθεί»⁴²⁰. Η γραμματική αντίληψη που υιοθετείται είναι ότι η γλώσσα δε θα πρέπει να συμμορφώνεται δουλικά με κανόνες αλλά να χαρακτηρίζεται από αισθητική που θα τιθασει τα ετερόκλιτα στοιχεία της γλώσσας⁴²¹. Διαφωνία υπάρχει και με το μονοτονικό και με κάθε απλοποίηση της γραφής⁴²². Συνεπώς είναι ανάγκη να προστατευτεί η γλώσσα από τους δολιοφθορείς⁴²³.

Τελικά συνοψίζονται οι θέσεις των εθνικιστών που έχουν αρχικά χρέος να αμυνθούν και στη συνέχεια να εξυψώσουν τη νεοελληνική γλώσσα σε διεθνές επίπεδο, σε θέση ανάλογη με τον πλούτο της. Στις προτάσεις ανάμεσα στα άλλα περιλαμβάνονται η επαναφορά της Καθαρεύουσας στη διοίκηση, το στρατό και τη δικαιοσύνη ώσπου να απαλειφτούν οι μονιστικές γλωσσικές αντιλήψεις που αποτρέπουν την μέση λύση, η επαναφορά της διδασκαλίας των αρχαίων και τα αυστηρά μέτρα τιμωρίας όσων κακοποιούν την ελληνική γλώσσα⁴²⁴.

Από την άλλη μεριά τώρα, της αριστεράς. Μετά από τις δηλώσεις του Τρίτση, το καλοκαίρι 1987, ο Άγγελος Ελεφάντης έγραψε για «ελληνοκεντρική αδολεσχία του υπουργού». Αυτός ο χαρακτηρισμός όμως δε σήμαινε την απόρριψη και των προτάσεων του υπουργού. Ο γνωστός διανοούμενος της αριστεράς εξηγεί το σκεπτικό του. Από το 1976 έχουμε τον ακρωτηριασμό της αρχαίας ελληνικής που δημιούργησε έναν νέο διχασμό σχετικά με την ιδεολογική προσέγγιση της γλώσσας. Με τις δηλώσεις του υπουργού το πρόβλημα αποκτά πολιτικό χαρακτήρα καθώς το σύνολο της δεξιά εκφράζεται υπέρ των απόψεων του, ενώ η αριστερά με ελάχιστες εξαιρέσεις αντιδρά. Ο Ελεφάντης απορρίπτει τα επιχειρήματα που επιστρατεύονται για την επαναφορά των αρχαίων με την οποία όμως συμφωνεί. Στόχος είναι να γνωρίσουμε τον αρχαίο πολιτισμό,

⁴¹⁸ στο ίδιο, σ. 69

⁴¹⁹ στο ίδιο, σ. 73

⁴²⁰ στο ίδιο, σ. 83

⁴²¹ στο ίδιο, σ. 83-92

⁴²² στο ίδιο, σ. 95-105

⁴²³ στο ίδιο, σ. 125-146

⁴²⁴ στο ίδιο, σ. 149-160

βέβαια με άλλη μέθοδο και όχι με επιστροφή στο παρελθόν, γιατί το πραγματικό πρόβλημα είναι συνολικά η παιδεία που παρέχεται. Σχολιάζοντας πιο συγκεκριμένα το θέμα υποστηρίζει ότι η γνώση της αρχαίας ελληνικής πρέπει να συνδεθεί με τη διαχρονία γλώσσας και θα επιφέρει ως ωφέλεια τη γλωσσική και ιστορική διεύρυνση της κριτικής των νέων και την ωρίμανσή τους. Εκεί που αντιπαράθεται αυτός ο στόχος είναι στην χρησιμοθηρική λογική του σχολείου⁴²⁵.

Όμως δεν ήταν η πρώτη φορά που ο Ελεφάντης εξέφρασε μία οπτική διαφορετική από την πλειονότητα της αριστεράς. Το 1979 η Μαρία Δαμανάκη, βουλευτής του ΚΚΕ υποστήριξε την πρόταση του ΠΑΣΟΚ για την καθιέρωση του μονοτονικού λέγοντας: «σήμερα στην καθιέρωση του μονοτονικού αντιδρούν οι δυνάμεις της συντήρησης». Η δήλωση θίγει τον Ελεφάντη που σχολιάζει ειρωνικά επισημαίνοντας ότι με το μονοτονικό συμφώνησε και βουλευτής της Νέας Δημοκρατίας αλλά και η συντηρητική εφημερίδα «Απογευματινή» που διακήρυξε την πρωτοπορία της στην εφαρμογή του⁴²⁶. Με τον τρόπο αυτό έδειχνε πόσο σύνθετα ήταν τα πράγματα και πόσο άστοχη η απόλυτη ταύτιση γλωσσικών απόψεων και πολιτικών πεποιθήσεων. Ήδη από την Άνοιξη 1979 ο Ελεφάντης είχε τοποθετηθεί για το μονοτονικό χαρακτηρίζοντας «κυβερνητικό αυταρχισμό» και ετεροκαθορισμό την προώθηση του μονοτονικού. Υπερασπιζόταν την ιστορική εξέλιξη της γραφής που έδινε την οικεία εικόνα των λέξεων με την οποία επιτυγχάνονταν σύνδεση με τα αρχαία κείμενα. Το πρόβλημα δεν ήταν οι τόνοι, αλλά η νοοτροπία που τιμωρούσε το λάθος σ' ένα εκπαιδευτικό σύστημα βασισμένο εξολοκλήρου στην απομνημόνευση⁴²⁷. Μετά την επίσημη καθιέρωση του μονοτονικού ο Ελεφάντης επανήλθε στο θέμα γράφοντας ότι το μονοτονικό σήμαινε την αποκοπή της φυσικής σχέσης του νεοέλληνα με τα αρχαία κείμενα και καθιστούσε την προσέγγισή τους προνόμιο λίγων. Το χαρακτήρισε πολιτικό ζήτημα και μάλιστα έγραφε και για τη σύμπλευση όλων κατονομάζοντας και τον Τάσο Βουρνά που είχε πάρει θέση υπέρ του μονοτονικού με άρθρο του στην «Αυγή»⁴²⁸.

Ο Τ. Βουρνάς προσέγγιζε τα γλωσσικά ζητήματα από μια ευρύτερη ιστορική οπτική χωρίς να καταλήγει πάντα σε ένα ρητό συμπέρασμα. Στα άρθρα που γράφει στην

⁴²⁵ Άγγελος Ελεφάντης, «Φιλοκαλούμεν γαρ μετ' ευτελείας...», στο Άγγελος Ελεφάντης, ό.π., σ. 387-392 [ο *Πολίτης*, τ. 81-82, Αυγ. 1987]

⁴²⁶ Άγγελος Ελεφάντης, «Ο λαός απαιτεί να καταργηθούν οι τόνοι», ο *Πολίτης*, τ. 28, Αύγουστος-Σεπτέμβριος 1979, σ. 62-63

⁴²⁷ Άγγελος Ελεφάντης, «Οι τόνοι και τα πνεύματα του κακού», στο Άγγελος Ελεφάντης, ό.π., σ. 371-378 [ο *Πολίτης*, τ. 25, Μάιος-Απρίλιος 1979, σ. 13-16]

⁴²⁸ Άγγελος Ελεφάντης, «Μονοτονική 'επανάσταση'», στο ίδιο, σ. 379-386 [ο *Πολίτης*, τ. 47-48, Ιανουάριος-Φεβρουάριος 1982]

Αυγή το 1982 βλέπει με συμπάθεια τη Διακήρυξη του Γλωσσικού Ομίλου και αντιδρά στις επικρίσεις που διατυπώνονται. Εφόσον η ιστορική εξέλιξη της γλώσσας με αφετηρία την αρχαία ελληνική είχε μια σύνθετη εξέλιξη καθορισμένη από παράγοντες όπως η διεθνοποίηση της στα αλεξανδρινά χρόνια, ο επηρεασμός της από άλλες γλώσσες και η περιθωριοποίηση της από το ελληνικό κράτος κατά τον τελευταίο ενάμιση αιώνα, ήταν αναγκασμένη να δανείζεται στοιχεία και κυρίως λέξεις από την καθαρεύουσα για να καλύψει τις σύγχρονες ανάγκες. Ο Βουρνάς συμφωνεί με τον Γλωσσικό Όμιλο, επειδή αποδέχεται ότι «η γλώσσα δεν επιδέχεται συνταγοποίηση και οριοθέτηση» και επειδή θεωρεί ότι οι πρώτοι δημοτικιστές με την άκαμπτη δογματική στάση τους εμπόδισαν την εξέλιξη της δημοτικής⁴²⁹. Όταν τέθηκε το ζήτημα της διδασκαλίας των αρχαίων στο Γυμνάσιο συμφώνησε με τις εξαγγελίες του Τρίτη με βασικό επιχείρημα ότι εξαιτίας της κατάργησης που όρισε η μεταρρύθμιση θρυμματίστηκε η συνέχεια της γλώσσας, αμβλύθηκε το γλωσσικό αίσθημα των νέων και υποβαθμίστηκε η νεοελληνική. Για την αγλωσσία της εποχής ευθύνονταν η άρνηση των στοιχείων που πρόσφερε η καθαρεύουσα στην πολιτιστική ζωή⁴³⁰.

Αν θεωρήσουμε ότι οι απόψεις των δύο διανοητών της αριστεράς απηχούσαν τις αντιλήψεις και άλλων τοποθετημένων πολιτικά στον ίδιο χώρο, φαίνεται ότι υπήρξε αποδοχή και διάχυση των συντηρητικών γλωσσικών απόψεων στους προοδευτικούς πολιτικούς χώρους. Το λόγιο γλωσσικό παρελθόν είχε την πολιτισμική αξία που έπρεπε να του αναγνωριστεί και να μεταδοθεί στο σύνολο των νέων μέσα από την υποχρεωτική εκπαίδευση.

Από φορείς των μεταρρυθμιστικών ιδεών υπάρχει η εξήγηση ότι αυτή η αντίληψη έχει αιτία την βαρύτητα που είχε η πολιτισμική κληρονομιά. Έτσι πολλοί που εντάσσονταν πολιτικά στον προοδευτικό χώρο επηρεάζονταν από τη δική τους παιδεία και την αξία των κλασικών γραμμάτων σε βαθμό που καθόριζε στη σκέψη τους την αναγκαιότητα να μορφωθούν ανάλογα όλοι οι νέοι. Όμως υπήρχε και άγνοια της εκπαιδευτικής πραγματικότητας, των δυνατοτήτων και των συγκεκριμένων συνθηκών λειτουργίας της εκπαίδευσης⁴³¹. Η διδασκαλία της αρχαίας ελληνικής γλώσσας δημιούργησε πιέσεις που

⁴²⁹ Τάσος Βουρνάς, «Η γλώσσα είναι μέσο δεν είναι σκοπός» και «Η περιφρόνηση της γλωσσικής μας παρακαταθήκης», στο Ελληνικός Γλωσσικός Όμιλος, ό.π., 1984, σ. 55-57 και 63-66 [Αυγή, 11/5/1982 και 14/4/1982].

⁴³⁰ Τ. Βουρνάς, «Διάλογος για τα αρχαία ελληνικά», *Αυγή*, 30/11/1986

⁴³¹ Για την παιδαγωγική αξιοποίηση των αρχαίων ενδιαφέρουσα είναι και η επιχειρηματολογία στο Φ.Κ. Βώρος, «Ιδέες αδρανείς... αδρανοποιούν τη σκέψη», http://www.voros.gr/fil_ekp/ar1504.html, ανάκτηση την 1/8/2011

υποβάθμισαν τη διδασκαλία τους από μετάφραση και παράλληλα υποτίμησαν τη διδασκαλία της νεοελληνικής.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Νομίζω ότι καταγράφηκε η εξέλιξη της γλωσσικής κινδυνολογίας που ξεκίνησε ταυτόχρονα με τη μεταρρύθμιση 1976 και κορυφώθηκε με αιχμή το αίτημα για την επαναφορά των αρχαίων. Η συζήτηση δεν αφορούσε τόσο την ίδια τη γλώσσα, αλλά τροφοδοτήθηκε από το ιδεολογικό έρεισμα ενός «μυωπικού εθνικισμού» που βασιζόταν σε ανιστόρητες γλωσσικές πλάνες⁴³².

Όσα καταγράψαμε σ' αυτήν την εργασία μπορούν να οδηγήσουν σε ορισμένες σκέψεις με τη μορφή συμπερασμάτων. Αναστοχαζόμενοι την αντιπαράθεση διαπιστώνουμε ότι κατά την πορεία των πραγμάτων διαπλέκονται σ' ένα αξεδιάλυτο κουβάρι τέσσερις άξονες: η δημοτική, το μονοτονικό, η μετάφραση, τα αρχαία ελληνικά. Τα επιχειρήματα που πρόταξαν όσοι διαφώνησαν με τις επιλογές της μεταρρύθμισης επίσης αλληλοπλέκονταν με τρόπο που δεν ήταν πάντα ευδιάκριτος ή συνεπής. Αμφισβήτησαν την επάρκεια και την αυτονομία της δημοτικής να εκφράσει τις σύγχρονες ανάγκες εξαρτώντας της από το λόγιο γλωσσικό παρελθόν· υποστήριξαν ότι το μονοτονικό διασπά την εικόνα που δίνει η γραφή για την ενότητα και συνέχεια της γλώσσας· υποτίμησαν τη μετάφραση θεωρώντας ότι αλλοιώνει το αρχικό κείμενο· θεώρησαν τα αρχαία ελληνικά πρότυπη γλώσσα που μόνο αυτήν εξέφρασε τα υψηλά νοήματα και μας έδωσε τα ανεπανάληπτα έργα της αρχαίας γραμματείας.

Όσοι υπηρέτησαν τη μεταρρύθμιση και πίστεψαν στις αλλαγές που θεμελίωσε στην εκπαίδευση έμειναν σε μεγάλο βαθμό αβοήθητοι στην προσπάθειά τους. Η πολιτεία έμοιαζε να μην έχει το απαιτούμενο διαρκές ενδιαφέρον και τη βούληση για την προώθηση των γλωσσοεκπαιδευτικών αλλαγών· η μεταρρύθμιση αφέθηκε στην τύχη της και στη δουλειά που έκαναν ορισμένοι που αφοσιώθηκαν στις αρχές της.

Όμως, υπάρχει και άλλη παράμετρος, πιο πολιτική. Ο δημοτικισμός και οι φορείς που υπηρέτησαν τη μεταρρύθμιση – άθελά τους κυρίως – αμφισβήτησαν την ενότητα της ελληνικής γλώσσας μέσα στο χρόνο. Γνώριζαν πολύ καλά ότι η ελληνική αν και χαρακτηρίζεται από συνέχεια, δηλαδή αν και δεν έχει διασπαστεί σε άλλες πολλές γλώσσες όπως έγινε με τη λατινική, έχει υποστεί ριζικές μεταβολές κατά τα ελληνιστικά

⁴³² Α.-Φ. Χριστίδης, *Γλώσσα, πολιτική, πολιτισμός*, Αθήνα, Πόλις, 2002, σ. 44-58

χρόνια⁴³³. Ξεκινώντας από την επιστημονική γνώση υπονοούσαν αναγκαστικά και την αναίρεση της νεοελληνικής γλωσσικής ιδεολογίας, ότι η ελληνική γλώσσα είναι ενιαία μέσα στο χρόνο, δηλαδή ουσιαστικά εκτός ιστορικών προσδιορισμών. Στις περισσότερες περιπτώσεις δίστασαν να υιοθετήσουν αυτό το συμπέρασμα που θα τεκμηριώνει αποφασιστικότερα τη συγχρονική προσέγγιση και την αυτονομία της δημοτικής· έμειναν απλώς στην υπεράσπιση του γλωσσικού παρόντος και στην ανάδειξη της αξίας του εμμένοντας στα όρια μιας επιστήμης χωρίς ιδεολογικές συνεπαγωγές. Όμως απέναντί τους είχαν δυνάμεις που εκκινούσαν από ιδεολογική βάση και συνεπώς ο διάλογος γινόταν με άνισους όρους.

Με άλλα λόγια, όσοι τάχθηκαν στο πλευρό της μεταρρύθμισης δεν αμφισβήτησαν τη σύνδεση γλώσσας και έθνους που παρουσιαζόταν ως φυσική και αυτονόητη· σε πολλές περιπτώσεις δραστηριοποιούνταν για την ουσιαστική καθιέρωση και διδασκαλία της δημοτικής στο όνομα του έθνους και των σύγχρονων αναγκών του. Δε βγήκαν έξω από τα γλωσσικά και γλωσσολογικά όρια για να επανεξετάσουν και να απαντήσουν το ερώτημα για τη σχέση γλώσσας και έθνους.

Στη συζήτηση ήταν χαρακτηριστική η χρήση του κτητικού, κυρίως όσοι εκφράζανε την κοινωνική αντίσταση στη μεταρρύθμιση μιλούσαν για τη «γλώσσα μας» αφήνοντας ασαφές για τη γλώσσα ποιων κοινωνικών στρωμάτων μιλάνε, εφόσον δε μπορούμε να δεχτούμε ότι η κοινωνία αποτελεί ομοιογενές σύνολο, ούτε φυσικά μια σχολική τάξη. Σε πολλές περιπτώσεις, αποκαλύπτονταν ότι πίσω από την κτητική αντίληψη για τη γλώσσα βρισκόταν η ιδεολογία ενός ομοιογενούς έθνους με κύρια χαρακτηριστικά την «εθνική γλώσσα» και την Ορθοδοξία.

Σχετικά με όσους αντιστρατεύτηκαν στη γλωσσοεκπαιδευτική μεταρρύθμιση εκφράζοντας τις κοινωνικές αντιστάσεις στις αλλαγές που επιχειρούνταν μπορούμε να διαπιστώσουμε ότι όσοι δήλωσαν φανερά την αντίθεσή τους και υπερασπίζονταν το λόγιο γλωσσικό παρελθόν ήταν οι λιγότεροι και με τα πιο αδύναμα όπλα. Δεν έλαβαν υπόψη ότι το γλωσσικό ζήτημα είχε λήξει εδώ και δεκαετίες, δε μπόρεσαν να καταλάβουν ότι η συζήτηση για τη γλώσσα είχε πλέον – ίσως μόνο – πολιτικά χαρακτηριστικά.

⁴³³ στο ίδιο, σ. 32-43 και Α.-Φ. Χριστίδης, «Νέα ελληνική και η ιστορία της», στο Α.-Φ. Χριστίδης (επιμ.), *Εγκυκλοπαιδικός οδηγός*, ό.π., σ. 149-154

Οι περισσότεροι φαίνεται να περίμεναν την κατάλληλη συγκυρία για να διατυπώσουν όχι μόνο τις αντιρρήσεις τους, αλλά και την υπεράσπιση – συχνά στο όνομα του έθνους – του γλωσσικού παρελθόντος. Αρκετοί απ’ αυτούς είχαν δεσμούς και με τους πολιτειακούς θεσμούς, όπως η Ακαδημία και το Πανεπιστήμιο. Σε πολλές περιπτώσεις εντάχθηκαν στο στρατόπεδο της μεταρρύθμισης δηλώνοντας δημοτικιστές, αλλά οπαδοί μιας δημοτικής με τα χαρακτηριστικά που την ήθελαν οι ίδιοι. Με κάθε ευκαιρία αμφισβητούσαν την τυποποίηση της δημοτικής που έδωσε ο Τριανταφυλλίδης και πρότειναν τη μεικτή εκδοχή που την παρουσίαζαν ως σύνθεση της παλιάς ξεπερασμένης δημοτικής και της καθαρεύουσας. Συχνά αντέστρεφαν τα πράγματα και χρησιμοποιούσαν επιχειρήματα από τον δημοτικισμό του παρελθόντος, για παράδειγμα κατέκριναν σαν επιβολή τη διδασκαλία των τύπων της δημοτικής γλώσσας και την απόρριψη των λόγιων, αν και οι δεύτεροι ποτέ δεν επικράτησαν έξω από το σχολείο και από τις επίσημες κρατικές διατυπώσεις.

Κινήθηκαν πολιτικά, δηλαδή με τακτική που επέβαλε την αλλαγή οπτικής και διαφοροποιούσαν τις επιμέρους απόψεις τους ανάλογα με τη συγκυρία και το συσχετισμό δυνάμεων κρύβοντας έτσι το βασικό σκοπό τους, την απόρριψη της γλώσσας των μεσαίων στρωμάτων, όπως αυτή διαμορφώνονταν στις μεγαλουπόλεις. Σταδιακά κέρδιζαν μάχες και οι απόψεις τους διαχέονταν στον πληθυσμό. Ειδικότερα, μετέφεραν την αντιπαράθεση στο ζήτημα του λεξιλογίου και των γραμματικών τύπων και απέφευγαν τη συζήτηση για τη συντακτική δομή της γλώσσας· ίσως επειδή εκεί υπάρχουν φανερές διαφορές που δημιουργούν ρήγματα στην αντίληψη ότι η ελληνική γλώσσα είναι ενιαία μέσα στην εξέλιξή της. Όμως, οι διαφορές εξηγούν για ποιο λόγο η αρχαία ελληνική δεν είναι άμεσα αντιληπτή, αλλά πρέπει να διδαχτεί, και πάλι με αμφιλεγόμενα αποτελέσματα. Ωστόσο, δεν πήραν υπόψη τους την αναποτελεσματική διδασκαλία και την ιστορία της εκπαίδευσης, στην οποία η κυριαρχία της αρχαίας ελληνικής είναι διαρκής⁴³⁴. Αμφισβήτησαν την προσέγγιση της μεταρρύθμισης και μίλησαν για άλλες νέες μεθόδους διδασκαλίας, αλλά δεν πρότειναν κάτι συγκεκριμένο πέρα από τις γενικόλογες διακηρύξεις. Ίσως επειδή, στην περίπτωση των αρχαίων κυρίως, ενδιαφέρει περισσότερο η εμπέδωση της εθνικής ιδεολογίας μέσα από την εκπαίδευση και λιγότερο η γνώση της γλώσσας.

⁴³⁴ Λάμπρος Πόλκας, «Η διδασκαλία του μαθήματος, της αρχαίας ελληνικής γλώσσας και γραμματείας στο γυμνάσιο και το λύκειο», στο Α.-Φ. Χριστίδης (επιμ.), *Εγκυκλοπαιδικός οδηγός*, ό.π., σ. 234-238

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον έχει η ερμηνεία της στάσης ορισμένων που ήταν πολιτικά τοποθετημένοι στην αριστερά και υιοθέτησαν φαινομενικά τις συντηρητικές γλωσσικές θέσεις. Αυτοί έβλεπαν την κλασική παιδεία ως άμυνα στις σύγχρονες παγκόσμιες εξελίξεις που επέβαλαν την ανάλογη προσαρμογή και της εκπαίδευσης. Όμως ήταν δικαίωμα όλων να γνωρίσουν τα σημαντικά έργα της κλασικής αρχαιότητας μέσα από τη βασική εκπαίδευση, η οποία δεν έπρεπε να περιορίζεται στο χρήσιμο με βάση επιταγές της οικονομίας και της αγοράς. Το ζήτημα, λοιπόν, ήταν πώς και με ποιους όρους θα προσαρμοστεί η εκπαίδευση στις νέες ανάγκες.

Οι συντηρητικές γλωσσικές απόψεις φαίνεται ότι διαχύθηκαν με σχετική ευκολία. Αυτό εξηγείται επειδή ήταν σύμφωνες με την κυρίαρχη ιδεολογία του ελληνικού κράτους και με την αντίληψη για το περιεχόμενο της ελληνικότητας. Η σχηματική δομή αυτής της εργασίας δείχνει τον τρόπο που φτάσαμε στην πρώτη οργανωμένη εκδήλωση της αντίδρασης, τον τρόπο που αυτή διαχύθηκε και κυριάρχησε εύκολα εφόσον εξέφραζε τις παγιωμένες κοινωνικές αντιστάσεις και, τέλος, τον τρόπο που πήρε την επίσημη πολιτική της έκφραση. Ο Εμμανουήλ Κριαράς χαρακτήρισε τις απόψεις του Τρίτη «αιρετικές αποκλίσεις» και τις απέδωσε στον «μεγαλοϊδεατισμό του για την κλασική Ελλάδα»⁴³⁵, αλλά προκύπτει το ζήτημα να ερμηνεύσουμε το μεγαλοϊδεατισμό του υπουργού μέσα στο ιστορικό πλαίσιο της εποχής. Αυτό θα είναι δύσκολο αν βλέπουμε τη γλώσσα στα πλαίσια μιας εθνικής ιδεολογίας έξω από το χρόνο χωρίς το συσχετισμό της με την ιστορία και την κοινωνία⁴³⁶.

Αν ισχύουν τα παραπάνω, απομένει στην ιστορία (και στην κοινωνιολογία) να συναντιέται διαρκώς με τη γλωσσολογία και να καταδεικνύει τη συνεχή ιδεολογική χρήση της γλώσσας και της διδασκαλίας της στην εκπαίδευση, να μελετά τις κοινωνικές και πολιτικές συγκρούσεις που υποκρύπτονται πίσω από τις συζητήσεις για τη γλώσσα. Παραμένει συνεχώς υπόθεση προς απόδειξη ότι τα αρχαία ελληνικά, κυρίως ως γραμματικός τύπος, διδάσκονται για να συντελέσουν στην αναπαραγωγή αυτής της ιδεολογίας· αυτό εξηγεί και την εμμονή στη διδασκαλία της αρχαίας γραμματικής με διαφορετικό κάθε φορά πρόσχημα, κατά τη δεκαετία του '80 το επιστημονικοφανές επιχείρημα ήταν ότι η διδασκαλία των αρχαίων θα βοηθήσει στην καλύτερη γνώση των

⁴³⁵ Εμμανουήλ Κριαράς, *Ο Υπουργός Παιδείας Αντώνης Τρίτης και η διδασκαλία της αρχαίας ελληνικής*, Θεσσαλονίκη, University studio press, 2010, σ. 6, 20

⁴³⁶ Λουκάς Δ. Τσιτσιπής, «Η κοινωνιογλωσσική κατάσταση στην Ελλάδα», στο Α.-Φ. Χριστίδης (επιμ.), *Γλώσσα, κοινωνία, ιστορία*, ό.π., σ. 43-46

νέων ελληνικών. Είναι ζητούμενο να διερευνάται ο τρόπος που η αρχαία ελληνική τροφοδοτεί συνεχώς – και σε ορισμένες ιστορικές συγκυρίες περισσότερο – την ιδεολογική αντίληψη που συνδέει το παρόν με την αρχαιότητα με τρόπο ώστε να την οικειοποιείται και η διερεύνηση ερωτημάτων για το ρόλο που έπαιξε η ιστορική συγκυρία.

Δηλαδή, οι κοινωνικές αντιστάσεις στις γλωσσοεκπαιδευτικές αλλαγές μπορούν να εξηγηθούν μόνο μέσα στο ιστορικό πλαίσιο της εθνικιστικής αναδίπλωσης που συνδέεται με την ένταξη της χώρας στην Ευρωπαϊκή Κοινότητα, με την κυβερνητική αλλαγή του 1981 και με την αποσταθεροποίηση της κατάστασης στα Βαλκάνια⁴³⁷.

Στο πλαίσιο αυτό εξηγείται ευρύτερα η έντονη αντιπαράθεση για το μονοτονικό· επειδή για τον πολύ κόσμο κυριαρχεί η λανθασμένη ταύτιση γραφής και γλώσσας, η διαφοροποίηση της γραφής ανάμεσα στην νέα και την αρχαία ελληνική δίνει την οπτική εντύπωση διαφορετικών γλωσσών και συνεπώς αποδυναμώνει την οικειοποίηση του απώτερου ιστορικού παρελθόντος και της αρχαιότητας.

Με την ελπίδα ότι αυτή η εργασία δίνει μια απάντηση που παραπέμπει στην νεοελληνική ιδεολογία, στα οικονομικά συμφέροντα και στην ανάγκη διαμόρφωσης πειθαρχημένων υποκειμένων, θα ήθελα να κλείσω με την παρατήρηση του Α.-Φ. Χριστίδη ότι «η γλώσσα ρυθμίζεται μέσα από μια σειρά από θεσμούς. Το ερώτημα είναι όπως και για κάθε άλλη κοινωνική ρύθμιση, τι κινητοποιεί τις γλωσσικές ρυθμίσεις και προς όφελος ποιού»⁴³⁸.

⁴³⁷ Α.-Φ. Χριστίδης, *Γλώσσα, πολιτική, πολιτισμός*, ό.π., σ. 69-78

⁴³⁸ στο ίδιο, σ. 56

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Βιβλία

- Αλτουσέρ, Λουί, *Θέσεις*, Αθήνα, Θεμέλιο 1999 [1977]
- Αργυριάδης Φίλιππας, *Η γραπτή μας γλώσσα και οι δολιοφθορές της*, Αθήνα, 1992
- Γιανναράς, Χρήστος, *Νεοελληνική Ταυτότητα*, Αθήνα, Γρηγόρη, 2001 [1978]
- Γλωσσικός Υπολογιστής*, τόμος 1, τ. 1, Θεσσαλονίκη, Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας, 1999
- Δημόπουλος, Στέλιος, (επιμ.), *Έκθεσις της επιτροπείας της διορισθείσης προς εξέτασιν της γλωσσικής διδασκαλίας των δημοτικών σχολείων*, Θεσσαλονίκη, Βάνιας, 1992 [1921], σ. 72
- Δημόσιος διάλογος για τη γλώσσα*, Αθήνα, Δόμος, 1988
- Εκδόσεις Αρχηγείου Ενόπλων Δυνάμεων, *Εθνική Γλώσσα*, Αθήνα, Στρατιωτικόν τυπογραφείον, 1972
- Ελεφάντης, Άγγελος, *Δια γυμνού οφθαλμού*, Αθήνα, Πόλις, 1998
- Ελληνικός Γλωσσικός Όμιλος, *Ελληνική Γλώσσα, αναζητήσεις και συζητήσεις 2*, Αθήνα, Καρδαμίτσα, 1986
- Ελληνικός Γλωσσικός Όμιλος, *Ελληνική Γλώσσα, αναζητήσεις και συζητήσεις*, Αθήνα, Καρδαμίτσα, 1984
- Ευαγγελίδης, Δημήτριος, *Εθνικισμός και γλώσσα*, Αθήνα, Νέα Θέσις, 1995 [1986]
- Ζιώγας, Παναγιώτης, *Εμμανουήλ Κριαράς*, Θεσσαλονίκη 2008
- Καλιόρης, Γιάννης Μ., *Εξ' επαφής*, Αθήνα, Αρμός, 1996
- Καλιόρης, Γιάννης Μ., *Ο γλωσσικός αφελληνισμός*, Αθήνα, Αρμός, 1993
- Καλιόρης, Γιάννης Μ., *Παρεμβάσεις II, Γλωσσικά*, Αθήνα, Εξάντας, 1986
- Καραγιάννης, Γιώργος, *Εκκλησία και κράτος*, Αθήνα, το ποντίκι, 1997
- Καργάκος, Σαράντος Ι., *Αλαλία, ήτοι το σύγχρονο γλωσσικό μας πανόραμα*, Αθήνα, Gutenberg, 2005 [1985]
- Κάτσικας, Χρήστος & Θεριανός, Κώστας, *Η εκπαίδευση της αμάθειας*, Αθήνα, Gutenberg, 2008
- Κάτσικας, Χρήστος & Θεριανός, Κώστας, *Ιστορία της νεοελληνικής εκπαίδευσης, από την ίδρυση του ελληνικού κράτους μέχρι το 2007*, Αθήνα, Σαββάλας, 2007
- Κάτσικας, Χρήστος & Καββαδίας, Γιώργος, *Κρίση του σχολείου και εκπαιδευτική πολιτική*, Αθήνα, Gutenberg, 1998, σ. 54-73

- ΚΕΜΕ, *Εισηγήσεις, η αρχαία ελληνική γραμματεία από μετάφραση, η νεοελληνική γλώσσα και γραμματεία*, Αθήνα, Εθνικόν Τυπογραφείο, 1976, (αρχείο Α.Β. Μουμτζάκη)
- Κοκόλη, Μαρία (επιμ.), *Μνήμη Χριστόφορου Χρηστίδη*, Θεσσαλονίκη, Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών, 1993
- Κορδάτος, Γιάννης, *Ιστορία του γλωσσικού ζητήματος*, Αθήνα, Μπουκουμάνης,χ.χ
- Κριαράς, Εμμανουήλ, *Επιστολές Γεωργίου Ράλλη προς Εμμανουήλ Κριαρά*, Αθήνα, Εκδόσεις σχολής Ι.Μ. Παναγιωτόπουλου, 2006
- Κριαράς, Εμμανουήλ, *Η γλώσσα μας, παρελθόν και παρόν*, Θεσσαλονίκη, 1992
- Κριαράς, Εμμανουήλ, *Μακράς ζωής αγωνίσματα*, Αθήνα, Οι φίλοι του περιοδικού Αντί, 2009
- Κριαράς, Εμμανουήλ, *Ο Υπουργός Παιδείας Αντώνης Τρίτσης και η διδασκαλία της αρχαίας ελληνικής*, Θεσσαλονίκη, University studio press, 2010
- Κριαράς, Εμμανουήλ, *Τα πεντάλεπτά μου*, Θεσσαλονίκη, Μαλλιάρης-Παιδεία, 1988
- Κυρίδης, Αργύρης, *Η πειθαρχία στο σχολείο, θεωρία και έρευνα*, Αθήνα, Gutenberg, 2006
- Κωστόπουλος, Τάσος, *Η απαγορευμένη γλώσσα*, Αθήνα, Μαύρη Λίστα, 2002
- Λαμπίδης, Χάρης, *Αντι-επιθέσεις για την γλώσσα και για τον ελληνισμό*, Αθήνα, Αντίφωνον, 1986
- Λαμπιδής, Γεώργιος Ν., *Οι περιπέτειες της Δημοτικής*, Αθήνα, 1993
- Λυπουρλής, Δημήτρης, *Εν παρόδω*, Θεσσαλονίκη, Παρατηρητής, 1987
- Μπαμπινιώτης, Γεώργιος, (επιμ.), *Το γλωσσικό ζήτημα, σύγχρονες προσεγγίσεις*, Αθήνα, Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων, 2011
- Μπαμπινιώτης, Γεώργιος, *Νεοελληνική Κοινή*, Αθήνα, Γρηγόρη, 1979
- Νέα Φιλική Εταιρεία, *Η εθνική γλώσσα*, Εν Αθήναις, 1977
- Ντεκάρτ Ρενέ, *Λόγος περί της μεθόδου*, Αθήνα, Παπαζήση
- Πανελλήνια Ένωση Φιλολόγων, *Η διδασκαλία των αρχαίων ελληνικών στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση*, Αθήνα, Μεταίχμιο, 2008
- Πανελλήνια Ένωση Φιλολόγων, *Σεμινάριο 4, Αρχαία Ελληνικά*, Αθήνα 1984
- Πανελλήνια Ένωση Φιλολόγων, *Σεμινάριο 5, Γλώσσα και εκπαίδευση*, Αθήνα, Ιούνιος 1985
- Πανελλήνια Ένωση Φιλολόγων, *Σεμινάριο 7, Εκπαιδευτικά προβλήματα*, Αθήνα Οκτώβρης 1986, σ. 22-27
- Παπαζαφείρη, Ιωάννα, *Λάθη στη χρήση της γλώσσας μας*, Αθήνα, Σμίλη

- Πρακτικά του Επιστημονικού Συμποσίου, *Μύθοι και Ιδεολογήματα στη Σύγχρονη Ελλάδα*, Αθήνα, Εταιρεία Σπουδών νεοελληνικού πολιτισμού και γενικής παιδείας, 2005
- Τομπαΐδης, Δημήτρης, *Επιτομή της Ιστορίας της ελληνικής γλώσσας*, Αθήνα, ΟΕΔΒ, 1980
- Τσολάκης, Χρίστος, *Από τα γράμματα στη γλώσσα, πορεία προς τον επικοινωνιακό λόγο*, Θεσσαλονίκη, Βάνιας, 1995
- Φόρης, Βασίλειος, *Σχόλιο σε μια διακήρυξη*, Αθήνα, 1986, [ανατύπωση από το *Αντί*]
- Φόρης, Βασίλειος, *Το μονοτονικό, η ορθογραφία και η γλώσσα. Έξι επιφυλλίδες στην Καθημερινή*, Αθήνα, 1980
- Φραγκουδάκη, Άννα, *Γλώσσα και Ιδεολογία*, Αθήνα, Οδυσσέας, 1987
- Φραγκουδάκη, Άννα, *Η γλώσσα και το Έθνος, 1880 – 1980, εκατό χρόνια αγώνες για την αυθεντική ελληνική γλώσσα*, Αθήνα, Αλεξάνδρεια, 2001
- Φραγκουδάκη, Άννα, *Κοινωνιολογία της εκπαίδευσης, θεωρίες για την κοινωνική ανισότητα στο σχολείο*, Αθήνα, Παπαζήσης, 1985
- Φωνητική γραφή*, Αθήνα, Κάλβος, 1980
- Χριστίδης, Αναστάσιος-Φ., (επιμ.), *Γλώσσα, γλώσσες στην Ευρώπη*, Αθήνα, Υπεπθ/ Διεύθυνση διεθνών εκπαιδευτικών σχέσεων/ Κέντρο ελληνικής γλώσσας, 2001, σ. 15
- Χριστίδης, Αναστάσιος-Φ., (επιμ.), *Γλώσσα, κοινωνία, ιστορία: η Ευρώπη του νότου*, Αθήνα - Θεσσαλονίκη, Υπεπθ/ Διεύθυνση διεθνών εκπαιδευτικών σχέσεων/ Κέντρο ελληνικής γλώσσας, 2002
- Χριστίδης, Αναστάσιος-Φ., (επιμ.), *Εγκυκλοπαιδικός οδηγός για τη γλώσσα*, Θεσσαλονίκη, Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας, 2001
- Χριστίδης, Αναστάσιος-Φ., *Γλώσσα, πολιτική, πολιτισμός*, Αθήνα, Πόλις, 2002

Περιοδικά

- Γλώσσα*, τ. 1/1983, τ. 5/1984, τ. 9/1985, τ. 12/1986
- Δαυλός*, τ. 8-9/1982, τ. 17/1983, τ. 26/1984, τ. 29/1984, τ. 44-45/1985, τ. 48/1985, τ. 51/1986, τ. 52/1986, τ. 55/1986, τ. 60/1986, τ. 77/1988
- Ευθύνη*, τ. 117/1981, τ. 119/1981, τ. 120/1981, τ. 120/1981, τ. 126/1982, τ. 127/1982, τ. 130/1982, τ. 139/1983, τ. 151/1984, τ. 155/1984, τ. 174/1986, τ. 180/1986, τ. 191/1987, τ. 231/1991, τ. 232/1991, τ. 236/1991, τ. 253/1993, τ. 254/1993, τ. 258/1993, τ. 284/1995, τ. 286/1995
- Λόγος και Πράξη*, τ. 28/1986, τ. 32/1987

Νέα Παιδεία, τ. 1/1977, τ. 2/1977, τ. 3/1977, τ. 4/1978, τ. 5/1978, τ. 29/1984, τ. 30/1984, τ. 35/1985, τ. 39/1986

Νεοελληνική Παιδεία, τ. 6/1986, τ. 8/1986

Ο Πολίτης, τ. 1/1976, τ. 2/1976, τ. 8/1977, τ. 28/1979,

Σύγχρονη Εκπαίδευση, τ. 17/1984

Τα εκπαιδευτικά, τ. 1/1985, τ. 4/1986

Το Δέντρο, τ. 27/1986

Φιλολογική, τ. 21/1987

Φιλολόγος, τ. 1/1964, τ. 15/1976 (αρχείο Α.Β. Μουμτζάκη), τ. 16/1979, τ. 17/1979, τ. 22/1980, τ. 24/1981, τ. 27// 1982, τ. 29/1982, τ. 44/1986 (αρχείο Α.Β. Μουμτζάκη), τ. 47/1987, τ. 48/1987, τ. 49/1987, τ. 50/1987, τ. 60/1990, τ. 93/1998, τ. 99/2000, τ. 137/2009, τ. 140/2010

Φως στην πορεία του λαού, μηνιαίο δελτίο καθοδήγησης και ενημέρωσης Ι. Μ. Νικαίας, φ. 69/1987, φ. 71/1987, (αρχείο Α.Β. Μουμτζάκη)

Εφημερίδες

Αυγή, Έθνος, Ελευθεροτυπία, Θεσσαλονίκη, Καθημερινή, Τα Νέα, Το Βήμα. Αποδελτίωση εκπαιδευτικών θεμάτων 1976-87, (αρχείο Α.Β. Μουμτζάκη)

Διαδίκτυο

Ακαδημία Αθηνών, <http://www.academyofathens.gr>

Αντίβαρο, <http://antibaro.gr>

Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, <http://www.auth.gr>

Βώρος, Φ.Κ., <http://www.voros.gr>

Γενική Γραμματεία της Κυβέρνησης, <http://www.ggk.gov.gr/?p=1271>

Διάλογος για το 8ο εκπαιδευτικό συνέδριο της ΟΛΜΕ, <http://dialogos-8osynedrio-olme.blogspot.com>

Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, <http://www.uoa.gr>

Εθνικό Κέντρο Βιβλίου, <http://www.biblionet.gr>

Ελευθεροτυπία, <http://archive.enet.gr>

Η άλλη όψις, <http://www.alopsis.gr>

Ιός, <http://www.iospress.gr>

Καθημερινή, <http://www.kathimerini.gr>

Καργάκος, Σ., <http://www.sarantoskargakos.gr>

Κίνηση Πολιτών για την επαναφορά του πολυτονικού συστήματος,
<http://www.polytoniko.org>

Κοινότητα κοινής χρήσης βίντεο, <http://www.youtube.com>

Κόμβος Ελληνικής Γλώσσας, <http://www.abnet.agrino.org>

Μπαμπινιώτης, Γ., <http://www.babiniotis.gr>

Νέα Δημοκρατία, <http://www.nd.gr>

Οργανισμός για τη διάδοση της ελληνικής γλώσσας, <http://www.odeg.gr>

Πανελλήνια Ένωση Φιλολόγων, <http://www.p-e-f.gr>

Πανεπιστήμιο Πατρών, <http://www.upatras.gr>

Πλησής, Κ., <http://www.kiriakosplisis.com>,

Πύλη για την ελληνική γλώσσα, <http://www.greek-language.gr>

Ριζοσπάστης, <http://www1.rizospastis.gr>

Σαραντάκος, Ν.,, <http://www.sarantakos.com> και <http://sarantakos.wordpress.com>

Σύλλογος Καθηγητών Φιλεκπαιδευτικής Εταιρείας, <http://www.skfe.gr/skfe/genika>

Υπουργείο Εξωτερικών, <http://www.mfa.gr>,

Περιοδικό Δαυλός, <http://www.davlos.gr>

Αρχειακό υλικό, (αρχείο Α.Β. Μουμτζάκη)

Φάκελος «Εκπαιδευτήρια Ζηρίδη, ενδέκατο επιμορφωτικό σεμινάριο, 11-13 Μαρτίου 1985»

Φάκελος «Επιμορφωτικό Σεμινάριο νεοδιορισμένων καθηγητών νομού Δράμας, 5-7 Νοεμβρίου 1984»

Φάκελος «Επιμορφωτικό Σεμινάριο νεοδιορισμένων φιλολόγων νομού Δράμας, 16-17 Οκτωβρίου 1985»

Φάκελος «Συνάντηση φιλολόγων νομού Δράμας, θέμα: τα νέα ελληνικά στη Μέση Εκπαίδευση, 5-6 Σεπτεμβρίου 1985»

Θέματα διδακτικής θεωρίας και πράξης, τεύχος 1, χειμώνας 1984-85, γραφείο σχολικού συμβούλου μέσης εκπαίδευσης μ. Δράμας

Θέματα διδακτικής θεωρίας και πράξης, τεύχος 2, καλοκαίρι 1986, γραφείο σχολικού συμβούλου μέσης εκπαίδευσης ν. Δράμας

Θέματα διδακτικής θεωρίας και πράξης, τεύχος 3, χειμώνας 1987-88, γραφείο σχολικού συμβούλου μέσης εκπαίδευσης μ. Δράμας

ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ

- Αναστασιάδης, Γιάννης 17
 Ανδρόνικος, Μανόλης 79, 80, 88
 Αργυριάδης, Φίλιππος 107
 Αργυρίου, Αλέξανδρος 82
- Βαγενάς, Νάσος 38, 102
 Βελουδής, Γιώργος 14, 15
 Βερυβάκης, Ελευθέριος 12
 Βουρνάς, Τάσος 109, 110
 Βρεττάκος, Νικηφόρος 38
 Βώρος, Φανούρης 3, 25, 50, 93, 94, 96, 101
- Γέρου, Θεόφραστος 35
 Γεωργουσόπουλος, Κώστας 79, 102
 Γιανναράς, Χρήστος 8, 19, 24, 83, 117
 Γιατρομανωλάκης, Γιώργης 74, 102
 Γκότοβος, Αθανάσιος 50
 Γρηγοριάδης, Νίκος 62
- Δαμανάκη, Μαρία 109
 Δελμούζος, Αλέξανδρος 62
 Δρόσος, Ευθύμιος 72
- Ελεφάντης, Άγγελος 77, 84, 108, 109
 Ελύτης, Οδυσσέας 14, 79
- Ζακυθινός, Διονύσιος 16, 17
 Ζουράρις, Κώστας 81
 Ζωγράφου, Λιλή 38
- Θεοδωρακόπουλος, Ιωάννης 16, 17
- Ιωάννου, Γιώργος 25
- Κακλαμάνης, Απόστολος 86
 Κακριδής, Ιωάννης 53, 72, 100, 101
 Κακριδής, Φάνης 93, 71, 93, 99
 Καλιόρης (Καλεώδης), Γιάννης 21, 48-52, 77, 78, 80, 107
 Καλογερόπουλος, Νίκος 25
 Κανέλλη, Λιάνα 88
 Κανελλόπουλος, Παναγιώτης 12
 Καραμανλής, Κωνσταντίνος 16
 Καρανικόλας, Αλέξανδρος 18, 26
 Καργάκος, Σαράντος 8, 43, 44, 46-48, 52, 75, 107
 Καυγάλης, Διονύσης 33
 Κορμούλης, Γεώργιος 107
 Κουτσοχέρας, Γιάννης 89
 Κριαράς, Εμμανουήλ 18, 23, 50, 74, 85, 87, 88, 91, 93, 101, 115
- Λαμπίδης, Χάρης 53
 Λεντάκης, Ανδρεάς 78
 Λιγνάδης, Τάσος 71, 79, 102
 Λούρος, Νικόλαος 38, 58, 59
- Μαλεβίτσης, Χρήστος 38
 Μαρίνος, Γιάννης 47
 Μαρωνίτης, Δημήτρης 20, 33, 80, 81, 92, 101
 Μηλιώνης, Χριστόφορος 62
 Μουλακάκης, Νίκος 72, 78, 80
 Μουμτζάκης, Αναστάσιος 3, 21, 25-29, 48, 61-68, 73, 83, 92, 98, 100, 101, 106
 Μπαλάσκας, Κώστας 62, 70, 101
 Μπαμπινιώτης, Γεώργιος 14, 15, 17-19, 21, 37, 54, 56, 64, 71, 72, 74, 77, 78, 80, 81, 88, 90, 103, 108

- Μπελεζίνης, Αντρέας 14, 78, 81
 Μώραλης, Πέτρος 91
- Νικολαΐδης, Αριστοτέλης 14, 38, 42, 56, 78, 90
 Νόνικας, Σπύρος 54
 Ντεγιάννης, Γιάννης 14
- Παγανός, Γιώργος 62
 Παντελεήμων 86
 Παπανικολάου, Κώστας 30, 71, 96, 97
 Παπανούτσος, Ευάγγελος 25, 27, 33, 59
 Πεντζίκης, Νίκος-Γαβριήλ 38
 Πεσμαζόγλου, Γιάγκος 55, 89-91
 Πλεύρης, Κωστας 55, 56
 Πλησής, Κυριάκος 57, 70, 102
 Πλωρίτης, Μάριος 80, 81
 Πολίτης, Λίνος 53
- Ράλλης, Γεώργιος 27, 85, 91
 Ράμφος, Στέλιος 54, 81, 86-88, 107
- Σαββόπουλος, Διονύσης 81, 103
 Σακκάς, Δημήτρης 94, 95, 96, 97
 Σαμαράκης, Αντώνης 39
 Σαρτζετάκης, Χρήστος 59
 Σερέσιπος, Κωνσταντίνος 59
 Σκιαδάς, Αριστόξενος 14, 74
 Σπυρόπουλος, Ηλίας 25, 88, 101
 Συνοδινού, Άννα 55
- Ταχτσής, Κώστας 38, 79, 80, 105, 107
 Τομπαΐδης, Δημήτρης 25, 50, 55, 56, 75, 80, 101
 Τριανταφυλλίδης, Μανόλης, 4, 22-24, 47, 85, 114
 Τρίτσης, Αντώνης 47, 70, 72, 76, 84, 86, 88, 91, 98-108, 110, 115
 Τρομβούκης, Πείσανδρος 17, 25
- Τσάτσος, Κωνσταντίνος 39
 Τσιρόπουλος, Κώστας 7, 9, 38, 39
 Τσολάκης, Χρίστος 3, 21, 25-28, 43, 64-66, 74, 92, 101
 Τσοπανάκης, Αγαπητός 21, 53, 90
- Φόρης, Βασίλης 38, 50, 53, 78, 81, 101
 Φράγκος, Χρήστος 99
 Φραγκουδάκη, Άννα 24, 34, 50, 105
 Φωστιέρης, Αντώνης 81
 Φωτέας, Παναγιώτης 42, 57
- Χατζηκυριάκος-Γκίκας, Νίκος 14
 Χρηστίδης, Χριστόφορος 20, 23, 53, 85
 Χριστιανόπουλος, Ντίνος 38
 Χριστίδης, Αναστάσιος-Φ. 8, 116
- Ψυχάρης Γιάννης 10, 19